

Mensenrechtenrapportage 2008

Rapportage over de uitvoering van de mensenrechtenstrategie 'Naar een menswaardig bestaan'

27 maart 2009

Ministerie van Buitenlandse Zaken

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
1 Inleiding	6
2 Een bijzonder jaar	8
3 Mensenrechten voor iedereen, altijd en overal	11
3.1 Strijd tegen de doodstraf	11
3.2 Verbod op marteling	14
3.3 Vrijheid van godsdienst en levensbeschouwing	15
3.4 Rechten van vrouwen	19
3.5 Rechten van kinderen	23
3.6 Bestrijding van mensenhandel	29
3.7 Tegengaan van discriminatie op basis van seksuele geaardheid	30
3.8 Opkomen voor mensenrechtenverdedigers	33
3.9 Vrijheid van meningsuiting en mediadiversiteit	35
4 Mensenrechten, vrede en veiligheid	39
4.1 De bestrijding van terrorisme	39
4.2 Een verantwoordelijkheid voor de internationale gemeenschap	42
4.3 Een rechtvaardige en duurzame vrede	43
4.4 Inzet op gebied van kleine wapens en wapenexportbeleid	48
4.5 Crisisbeheersing in de praktijk	49
4.6 Vrouwen, vrede en veiligheid	51
5 Ondeelbaarheid van mensenrechten	53
5.1 Een infrastructuur voor mensenrechten	53
5.2 Mensenrechten en de millenniumdoelen	54
5.3 Maatschappelijk verantwoord ondernemen	55
5.4 Mensenrechten en jongeren	58
5.5 Facultatief protocol bij het verdrag voor economische, sociale en culturele rechten	59
6 Mensenrechten in multilateraal verband	61
6.1 Europese Unie	61
6.2 Verenigde Naties	67
6.2.1 Mensenrechtenraad	68
6.2.2 Derde Commissie AVVN	72
6.3 Raad van Europa	74
6.4 OVSE	76
7 Praktische ondersteuning van mensenrechtenactiviteiten	78
7.1 Mensenrechtenfonds	78

7.2	Ondersteuning van mensenrechtenactiviteiten van internationale organisaties	79
7.3	Mensenrechtenactiviteiten in partnerlanden	80
7.4	Matra-projecten	82
7.5	Vakbondsmedefinancieringsprogramma	83
8	Mensenrechten per regio	84
8.1	Noord Afrika, het Midden-Oosten en de Golf	84
8.2	Azië	93
8.3	Afrika	102
8.4	De Amerika's	108
8.5	Europa	112
8.6	Oost-Europa en Centraal-Azië	117

Voorwoord

Ruim een jaar is de Nederlandse regering nu bezig met de uitvoering van de mensenrechtenstrategie. Een strategie die werd opgesteld om tegenwicht te bieden aan de toenemende druk waaraan het *concept* mensenrechten blootstaat: mensenrechten zouden een Westerse uitvinding zijn, die geen opgeld hoeft te doen in andere delen van de wereld, zo klinkt steeds luider de kritiek. Maar gerechtigheid, gelijkheid, humaniteit, solidariteit en vrijheid zijn waarden die voor iedereen behoren te gelden, in welk deel van de wereld ook en onder alle omstandigheden. Alleen dan kunnen mensen in vrede en welvaart leven; alleen op die manier leiden ze een menswaardig bestaan. Mensenrechten zijn de actieve vertaling van die universele waarden, die voor mij een belangrijke leidraad zijn. Zij horen bovenaan de internationale agenda te staan: daar wil ik me als minister van Buitenlandse Zaken sterk voor maken.

Het afgelopen jaar is mij vaak gevraagd naar de zin van ons mensenrechtenbeleid: wat kunnen we precies bereiken, welke veranderingen brengen we teweeg, hoe kunnen wij de mensenrechtensituatie in de wereld helpen verbeteren? Ook is in het afgelopen jaar wel twijfel uitgesproken: als puntje bij paaltje komt, prevaleren dan toch niet onze handelsbelangen? Delven mensenrechten niet het onderspit in de bredere betrekkingen die Nederland met andere landen onderhoudt? Op die laatste vraag heb ik een duidelijk antwoord: juist in het kader van bredere betrekkingen zijn wij in staat effectief aandacht te vragen voor mensenrechten, en dat doen we ook, consequent en zonder uitzondering. Ik voel geen enkele aarzeling om de mensenrechtensituatie aan de kaak te stellen tegenover mijn gesprekspartners – wie er ook zit. Het afgelopen jaar heb ik ervaren dat de dominee en de koopman elkaar niet uitsluiten maar elkaar juist versterken. Het is geen automatisme dat de mensenrechtensituatie in een land verbetert als je géén handelsbetrekkingen onderhoudt met dat land. Integendeel zou ik zeggen: zonder die betrekkingen heb je ook minder kans regeringen aan te spreken op hun gedrag en ondersteuning te bieden bij een hervormingsproces in de betreffende samenleving. De kansen die bredere betrekkingen bieden, moet je dan natuurlijk wel aangrijpen. En dat gebeurt volop.

Deze rapportage maakt duidelijk wat er het afgelopen jaar is ondernomen, in gang is gezet en bereikt. Vanuit Den Haag, maar vooral ook vanuit onze ambassades, die in grote getale een beroep hebben gedaan op het nieuwe Mensenrechtenfonds en veel nieuwe projecten van de grond hebben getild. De intensivering van het Nederlandse mensenrechtenbeleid die ik en minister Koenders voor Ontwikkelingssamenwerking hebben willen bewerkstelligen, is een feit.

Veel gebeurtenissen hebben me het afgelopen jaar geraakt. Maar niets heeft zoveel indruk gemaakt als mijn contacten met mensenrechtenverdedigers. Onze pogingen de mensenrechtensituatie in een land te verbeteren zullen stranden als er niet ook verandering wordt nagestreefd van binnenuit. We proberen het werk van lokale mensenrechtenverdedigers dan ook te ondersteunen waar we kunnen. Zij tonen in bijzonder moeilijke omstandigheden morele moed die ik diep bewonder. Waar ik maar kon, heb ik hen opgezocht: in China, in Algerije, in Israël en de Palestijnse Gebieden, in Soedan. Na zulke ontmoetingen weet ik telkens weer waarom we dit doen – *zij* zijn het antwoord op de vraag naar de zin van mijn beleid. Ik krijg van hen niet alleen inspiratie, maar ook bevestiging dat Nederland met zijn beleid op de goede weg is: zo zeiden Chinese dissidenten mij heel duidelijk dat een strategie van dialoog beter werkt dan het nastreven van een isolement. Hun inzicht is voor mij doorslaggevend.

Eén van de hoogtepunten was de uitreiking van de eerste Mensenrechtentulp, de nieuwe prijs voor ondersteuning van mensenrechtenverdedigers, aan Justine Masika Bihamba op 10 december, de dag dat de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens haar zestigste verjaardag vierde. Justine Masika gaf een gezicht aan de talloze vrouwen in Oost-Congo, wiens rechten met voeten worden getreden. Deze prijs helpt haar haar indrukwekkende werk voort te zetten en dat weerspiegelt het doel van de prijs.

Genoeg is het nooit. Er moet nog veel meer gebeuren, zodat we een *groter* verschil te kunnen maken. Dit werk is nooit af, en daarom gaan we het komende jaar stug door, op de ingeslagen weg. Ook met kleine stapjes kan een lange weg worden afgelegd. Ik reken daarbij op de betrokkenheid van de Nederlandse samenleving.

Maxime Verhagen

1 Inleiding

“Mensenrechten gelden voor iedereen, altijd en overal”. Dat is het uitgangspunt van de mensenrechtenstrategie die in november 2007 werd gepresenteerd en waarin de lijnen zijn uitgezet voor een aanzienlijke intensivering van het Nederlandse mensenrechtenbeleid. Daarbij is gekozen voor thema’s die in de wereld van vandaag onze inzet het hardste nodig hebben: de universaliteit van mensenrechten; mensenrechten, vrede en veiligheid; de ondeelbaarheid van mensenrechten en de stem van mensenrechten. Op deze thema’s bevat de strategie meer dan honderd concrete maatregelen, die op hun beurt nader zijn uitgewerkt in een actieplan. Aan het Parlement, waar strategie en actieplan uitvoering aan de orde zijn geweest, is toegezegd jaarlijks te rapporteren over de uitvoering van beide beleidsdocumenten.

Want op die uitvoering komt het aan. Mensenrechten mogen geen papieren letter zijn, mensenrechtenbeleid mag niet blijven hangen in mooie voornemens. Daarom is het afgelopen jaar intensief gewerkt aan de implementatie van de mensenrechtenstrategie, door ministers, de mensenrechtenambassadeur, medewerkers op ambassades en in Den Haag. Met een brede inzet van mensen en middelen is een actievere rol van Nederland op het gebied van mensenrechten gerealiseerd. Of het nu gaat om onze contacten met andere landen of om ons optreden in internationale fora, steeds vaker klinkt door dat mensenrechten voor Nederland een essentiële plaats innemen. Dat betekent bijvoorbeeld dat mensenrechten op de agenda staan wanneer de minister-president een bezoek brengt aan Rusland, wanneer de minister van Buitenlandse Zaken naar Marokko reist, wanneer de minister voor Ontwikkelingssamenwerking een bezoek brengt aan Jemen en wanneer de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen China bezoekt. Maar de actievere rol van Nederland blijkt ook ‘in het veld’. Steeds meer ambassades doen voor steeds meer activiteiten een beroep op het Mensenrechtenfonds.

Veel van de resultaten die we tot nu toe met deze extra inzet hebben bereikt, zijn bemoedigend. We hebben ondervonden dat Nederland een verschil kan maken wanneer we bereid zijn om een extra stap te zetten. En dat is nodig, want mensenrechten zijn nu eenmaal niet te realiseren via een makkelijke weg. Hoewel veel landen mensenrechten met de mond belijden, bieden ze stevige weerstand wanneer het aankomt op de praktijk. Niettemin hebben we, in de strijd tegen kinderarbeid, binnen de EU de eerste stappen gezet die kunnen leiden tot een verbod op het op de markt brengen van producten waarvoor de ergste vormen van kinderarbeid zijn ingezet. Mede dankzij de Nederlandse vasthoudendheid ten aanzien van Servië heeft dat land Radovan Karadžić uitgeleverd aan het Joegoslavië Tribunaal, zodat recht kan worden gesproken. We hebben samen met België brede steun verworven voor een VN-resolutie over geweld tegen vrouwen. We hebben onze inspanningen ter ondersteuning van mensenrechtenverdedigers aanzienlijk geïntensiveerd. Zo heeft de Nederlandse ambassade in Harare in juni 2008 een veilig heenkomen geboden aan de Zimbabwaanse oppositieleider Morgan Tsvangirai en werd de eerste Mensenrechtentulp uitgereikt. En met een verklaring en een speciale bijeenkomst heeft Nederland in de Algemene Vergadering van de VN actie ondernomen tegen de strafbaarstelling van homoseksualiteit.

In het eerste jaar is veel gedaan, maar nog niet alles. Dat was ook niet de opzet: de mensenrechtenstrategie moet langer mee gaan dan één jaar. Zoals ook uit het actieplan naar voren kwam, kunnen veel van de doelstellingen in de strategie alleen op langere termijn worden gerealiseerd. Vaak ook is een eenmalig succes niet voldoende en dus zullen we ons ook in de

komende jaren moeten blijven inzetten om resultaten te kunnen consolideren. Daarom is het – naast de resultaten die direct voortvloeien uit de doelstellingen van de mensenrechtenstrategie – evenzeer bemoedigend dat de strategie als katalysator heeft gediend voor een intensivering van het *hele* mensenrechtenbeleid, dat verder gaat dan alleen de uitvoering van het actieplan. Hoe meer men in het dagelijks werk bezig is met mensenrechten, hoe meer nieuwe kansen zich voordoen. En dat is van grote waarde omdat effectief mensenrechtenbeleid verder moet gaan dan het afwerken van een lijst maatregelen, hoe waardevol die op zich ook zijn. De wereld waarin we ons werk doen staat immers niet stil.

Deze eerste mensenrechtenrapportage beschrijft op welke wijze de mensenrechtenstrategie sinds de presentatie in november 2007 is uitgevoerd en wat daarmee in de praktijk is bereikt. Overigens is over veel activiteiten en resultaten reeds op andere wijze aan het Parlement gerapporteerd, bijvoorbeeld in brieven over de resultaten van zittingen van de VN-mensenrechtenraad, maar ook in antwoord op vele vragen van het parlement over mensenrechtenkwesties in de wereld. In de rapportage wordt ingegaan op de thematische prioriteiten uit de mensenrechtenstrategie en de daarbij behorende concrete maatregelen (hoofdstukken 3,4 en 5). Een apart hoofdstuk is gewijd aan de viering van het zestigjarige bestaan van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (hoofdstuk 2). Daarnaast wordt verslag gedaan van de bereikte resultaten in internationale fora (hoofdstuk 6) en de financiering van mensenrechtenactiviteiten, onder meer vanuit het Mensenrechtenfonds (hoofdstuk 7). Ten slotte wordt aandacht besteed aan de concrete inzet per regio (hoofdstuk 8).

2 Een bijzonder jaar

2008 was voor het Nederlandse mensenrechtenbeleid een bijzonder jaar. In het eerste jaar waarin uitvoering werd gegeven aan de mensenrechtenstrategie vierden we immers het zestigjarig bestaan van het document dat de moderne grondslag voor ons werk vormt: de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM).

Zelden heeft een document zoveel betekenis gehad voor het dagelijkse leven van mensen wereldwijd. Voor het eerst werd in 1948 internationaal erkend dat niet alleen ieder mens evenveel waard is, maar ook dat die gelijkwaardigheid realiteit moet worden en zich moet vertalen in gelijke rechten voor iedereen. Dat centrale principe vormde de basis voor alle mensenrechtenverdragen die in de afgelopen zestig jaar tot stand zijn gekomen en het internationale mensenrechtensysteem dat is opgebouwd. Mensenrechten hebben een vaste plaats veroverd in de internationale gemeenschap, in het nationale beleid van landen en in het werk van een nog steeds toenemend aantal maatschappelijke organisaties.

Tegelijkertijd is het ideaal dat in de Universele Verklaring werd vastgelegd voor veel mensen nog veel te ver verwijderd van hun eigen werkelijkheid. Daarom is *universaliteit* een centraal thema binnen het Nederlandse mensenrechtenbeleid. Niet omdat we een stok zoeken om bepaalde landen mee te slaan, maar omdat we oprecht bewogen zijn met het leven van onze medeburgers. Daarom blijven we ons ervoor inzetten om de woorden van de Universele Verklaring om te zetten in daden. Het is onze verantwoordelijkheid en plicht om de Universele Verklaring levend te houden.

Daarom ook hebben we dit jaar op 10 december – de Internationale Dag van de Rechten van de Mens – meer gedaan dan terugblikken en herdenken. We hebben de spotlichten gericht op die mensen die zich in hun eigen omgeving inzetten voor mensenrechten, dichtbij en veraf, om hen te eren, te bemoedigen en om door hen te worden geïnspireerd. Dat hebben we in Nederland gedaan, maar ook op de Nederlandse ambassades.

Uitreiking van de Mensenrechtentulp

Dit jaar reikte minister Verhagen op 10 december de eerste Mensenrechtentulp uit. Deze onderscheiding werd vorig jaar ingesteld met het doel jaarlijks een persoon te eren die bijzondere morele moed heeft getoond bij het beschermen en bevorderen van de rechten van zijn of haar medemensen. De eerste winnares van de Mensenrechtentulp is mevrouw Justine Masika Bihamba, afkomstig uit de Democratische Republiek Congo. Zij groeide op in Goma, in Noord-Kivu, een gebied dat momenteel symbool staat voor wetteloosheid, straffeloosheid en humanitaire nood. Zij staat slachtoffers van seksueel geweld bij door hen medische, psychosociale en juridische hulp te bieden. Op die manier probeert haar organisatie deze vrouwen te re-integreren en een nieuwe kans te geven. Als onderdeel van de prijs zal mevrouw Masika 100.000 euro uit het Mensenrechtenfonds ontvangen voor financiering van haar activiteiten.

Direct na de prijsuitreiking is voor mevrouw Masika een werkbezoek aan Brussel georganiseerd, wat haar de gelegenheid bood om in contact te komen met onder meer de Persoonlijke Vertegenwoordiger voor mensenrechten van de Hoge Vertegenwoordiger voor het

Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid van de EU, vertegenwoordigers van de Europese Commissie, het Raadssecretariaat, VN-organisaties en NGO's. Ook had zij gesprekken op het Belgische ministerie van Buitenlandse Zaken.

Overige activiteiten in Nederland op 10 december

Samen met maatschappelijke organisaties is – naast de uitreiking van de Mensenrechtentulp – met diverse evenementen in Nederland invulling gegeven aan de viering van Internationale Dag van de Rechten van de Mens en het zestigjarig bestaan van de Universele Verklaring.

Op 9 en 10 december 2008 heeft de interreligieuze conferentie '*Faith in Human Rights*' plaatsgevonden, door Justitia et Pax met steun van het ministerie van Buitenlandse Zaken georganiseerd. In de ochtend van 10 december werd het bijzijn van HM de Koningin en minister Verhagen door de vertegenwoordigers van tien verschillende wereldreligies een verklaring ondertekend waarin zij hun steun voor de UVRM uitspreken. Ook wordt in de verklaring aangegeven dat religies en mensenrechten niet op gespannen voet met elkaar staan, maar dat religies juist een inspiratiebron zijn geweest voor mensenrechten. Onder de leiders bestond een grote mate van eensgezindheid over de bijdrage die zij zelf kunnen leveren aan de bevordering van respect voor de mensenrechten, niet alleen van mensen binnen hun eigen geloofsgemeenschap maar ook van aanhangers van andere godsdiensten en levensovertuigingen.

Minister Verhagen heeft voorts een bijeenkomst belegd met individuele Nederlandse mensenrechtenverdedigers die met kleinschalige initiatieven mensenrechten in verschillende delen van de wereld verbeteren. Het betrof bijvoorbeeld de initiatiefneemster van de stichting Vrienden van Wings die zich inzet voor een kindertehuis in Madurai (India) dat is opgericht om weesmeisjes een betere toekomst te geven. Andere gesprekspartners waren vrijwilligers van de 'Actie van Christenen voor het Afschaffen van Martelen en de Doodstraf Nederland' (ACAT Nederland) en de initiatiefneemster van stichting Hester. Deze organisatie heeft onder meer tot doel psychische, juridische, educatieve en maatschappelijke hulp mogelijk te maken aan slachtoffers en nabestaanden van geweld tegen vrouwen in Mexico. Ook reikten vertegenwoordigers van de Nationale Jeugdraad een flyer uit aan de minister waarin mensenrechten en de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens centraal staan (zie ook paragraaf 5.4).

's Avonds vond in Den Haag het *Right Now* festival plaats, een initiatief van onder meer de mensenrechtenorganisaties *Aim for human rights*, Justitia et Pax, het Nederlands Helsinki Comité en het Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten. Omdat het van groot belang is dat jongeren bekend zijn met mensenrechten en zich betrokken voelen, heeft het ministerie van Buitenlandse Zaken het festival actief ondersteund. Minister Verhagen was aanwezig om een boek in ontvangst te nemen uit handen van twee jonge mensenrechtenverdedigers uit Zimbabwe en Wit-Rusland.

Activiteiten op de posten rond de Internationale Dag van de Rechten van de Mens

Ook de Nederlandse ambassades hebben aandacht besteed aan de Internationale Dag van de Rechten van de Mens. Veel ambassades grepen deze dag aan om ontmoetingen met mensenrechtenverdedigers en mensenrechtenorganisaties te organiseren. Op andere ambassades werden in samenwerking met EU-partners of lokale VN-organisaties initiatieven ontplooid om

stil te staan bij mensenrechtendag. Onderwerpen die hierbij centraal stonden waren bijvoorbeeld 60 jaar UVRM, mensenrechtenverdedigers, positie van NGO's, vrijheid van meningsuiting, vrouwenrechten en het tegengaan van discriminatie. Een aantal ambassades werkte nauw samen met lokale universiteiten om de viering van mensenrechtendag onder de aandacht te brengen. Verder financierden Nederlandse ambassades verschillende initiatieven van nationale en internationale mensenrechten NGO's of werden culturele manifestaties gericht op mensenrechten georganiseerd. Ook op radio, televisie, internet en de schrijvende media hebben ambassades zich actief gemanifesteerd om mensenrechten onder de aandacht te brengen. Ten slotte heeft een aantal ambassades de viering van mensenrechtendag aangegrepen om projecten die gefinancierd worden uit het Mensenrechtenfonds officieel van start te laten gaan of werkbezoeken te brengen aan projecten.¹

Toneel in Teheran

In landen waar maar weinig vrijheden bestaan, kan de ambassade of residentie dienen als podium voor de mensenrechten. De Nederlandse ambassadeur in Teheran ontving in het kader van de Internationale Dag van de Rechten van de Mens rond de honderd mensen die zich in Iran inzetten voor de bevordering en bescherming van mensenrechten. Er werd uiteraard aandacht besteed aan het zestigjarig bestaan van de UVRM en het belang van universaliteit. Daarnaast werd een theatervoorstelling opgevoerd door jonge Afghaanse vluchtelingen die al jaren in Iran zijn. Omdat zij in veel gevallen illegaal in het land verblijven, moeten zij het in het dagelijks leven vaak stellen zonder de meest fundamentele rechten. In de voorstelling stonden de rechten van kinderen en minderheden centraal.

'All people, in all places, at all times'

Om te onderstrepen dat gelijkgezinde landen meer dan ooit de rijen moeten sluiten om mensenrechten op de juiste wijze op de internationale agenda te houden, kozen Nederlandse ambassades in veel van deze landen ervoor om de Internationale Dag van de Rechten van de Mens samen te vieren. Dit gebeurde onder andere in Canada, waar de Nederlandse ambassade actief deelnam aan een door het ministerie van Buitenlandse Zaken georganiseerd programma. De vertoning van een documentaire over seksueel geweld in de DRC werd door de Nederlandse ambassadeur aangegrepen om de aandacht te vestigen op het werk van de winnares van de eerste Mensenrechten Tulp, Justine Masika Bihamba. Ook hier klonk de kernboodschap van het Nederlandse mensenrechtenbeleid: mensenrechten voor iedereen, overal en altijd.

¹ Meer informatie over de activiteiten van ambassades op 10 december is opgenomen in de Kamerbrief over de Internationale Dag van de Rechten van de Mens (Kamerstuk 2008-2009, 31263, nr. 24, Tweede Kamer).

3 **Mensenrechten voor iedereen, altijd en overal**

Voortgekomen uit eeuwenoude tradities, culturen en religies, vormen mensenrechten vandaag de dag de universele uitgangspunten voor een menswaardig bestaan. In de mensenrechtenstrategie is gekozen voor een extra inzet op de bescherming van die universele uitgangspunten: de bescherming van leven en lichaam, het recht om te zijn wie je bent, het recht om te worden beschermd tegen onrecht en het recht om voor je eigen rechten op te komen. Dit hoofdstuk gaat in op de wijze waarop Nederland zich concreet inzet voor de bevordering en bescherming van deze universele rechten. De onderwerpen die aan de orde komen zijn: doodstraf, marteling, vrijheid van godsdienst en levensovertuiging, rechten van vrouwen, rechten van kinderen, mensenhandel, non-discriminatie van homoseksuelen, mensenrechtenverdedigers en de vrijheid van meningsuiting.

Albino's in Afrika

In de inleiding werd gesteld dat een effectief mensenrechtenbeleid meer inhoudt dan het uitvoeren van vooraf vastgelegde activiteiten. Actualiteit en lokale context vragen soms om nieuwe initiatieven, ook al komt een thema niet specifiek voor in mensenrechtenstrategie of actieplan.

In 2008 kwam door middel van een documentaire aan het licht dat in Tanzania sinds eind 2006 met regelmaat albino's worden vermoord of ernstig verminkt. Evenals op andere plaatsen in Afrika gelooft men dat in de lichaamsdelen, het haar en het bloed van deze mensen magische krachten schuilen. De Nederlandse ambassade in Dar-es-Salaam heeft met diverse initiatieven op deze berichten gereageerd. Er zijn contacten gelegd met NGO's die zich inzetten voor de positie van albino's en momenteel wordt onderzocht op welke wijze deze organisaties structureel kunnen worden ondersteund. Eén van de regio's waar de moorden plaatsvinden, is bezocht door medewerkers van de ambassade. De informatie die tijdens dit bezoek werd verzameld, is, vergezeld van aanbevelingen, met EU-partners gedeeld. De belangrijkste conclusie is dat de Tanzaniaanse regering weliswaar maatregelen in gang heeft gezet om nieuwe moorden te voorkomen, maar dat de vervolging van schuldigen te wensen overlaat. Daarom spant Nederland zich in om de druk op de regering te houden. In oktober nam de Nederlandse ambassadeur – als enige westerse demonstrant – deel aan een demonstratie die met steun van Nederland door een lokale NGO was georganiseerd en die door de president van Tanzania werd ontvangen.

3.1 **Strijd tegen de doodstraf**

Er is reeds jaren een positieve trend waarneembaar voor wat betreft het aantal landen dat besluit de doodstraf niet langer uit te voeren. Dit is hoopgevend, maar wat Nederland betreft niet genoeg. Een aantal landen blijft de doodstraf hardnekkig uitvoeren en in een aantal democratische landen zien we zelfs een toename van het aantal executies. Nederland heeft zich

het afgelopen jaar dan ook actief ingezet voor wereldwijde afschaffing van de doodstraf en bijgedragen aan het versterken van de internationale consensus over dit onderwerp.

Binnen de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties werd eind 2007 een grote stap voorwaarts gezet met de aanvaarding van een resolutie die oproept tot een wereldwijd moratorium, als eerste stap richting universele afschaffing van de doodstraf. Deze resolutie werd aangenomen met 104 voorstemmen, 54 tegenstemmen en 29 onthoudingen. In december 2008 nam de Algemene Vergadering opnieuw een resolutie aan, waarin is afgesproken dat het wereldwijde moratorium tegen de doodstraf in 2010 weer op de agenda zal staan. Deze resolutie kon rekenen op 106 voorstemmen. Belangrijker nog is dat het aantal tegenstemmen met 15% afnam tot 46.

Zoals was voorzien in de mensenrechtenstrategie heeft Nederland een actieve bijdrage geleverd aan de twee opeenvolgende VN-resoluties, onder meer als lid van de EU-taakgroep over de doodstraf. Er is een intensieve lobby gevoerd en daarbij is bewust samengewerkt met landen uit andere (niet-westerse) regio's. Nederland heeft er bovendien, samen met een aantal andere landen, consequent op aangedrongen dat uit de resolutietekst die nde te blijken dat een moratorium weliswaar een stap in de goede richting is, maar dat definitieve afschaffing van de doodstraf het einddoel dient te zijn. Daarin zijn we geslaagd.

Hoewel de polarisatie rond het onderwerp nog niet is doorbroken, bevestigt het groeiend aantal voorstemmen voor deze resolutie de hierboven genoemde trend dat steeds meer landen de doodstraf afschaffen of niet meer uitvoeren. Het aantal landen dat de doodstraf volledig heeft afgeschaft groeide constant van 16 in 1976 tot 93 in juli 2008. In 2008 werd de doodstraf afgeschaft in Oezbekistan en Togo. In de VS schaften de staten New Jersey en Maryland de doodstraf af. Chili bereidt momenteel afschaffing voor.

Nederland is voorts actief betrokken geweest bij de toepassing van de EU-richtsnoeren inzake doodstraf. Mede op aandringen van Nederland heeft de EU het afgelopen jaar verklaringen afgegeven en demarches uitgevoerd in onder andere Guatemala, Koeweit, Saoedi-Arabië, Egypte, Iran, Syrië, Soedan, Afghanistan, Taiwan, Japan, China en de Verenigde Staten. Om een idee te geven: in de tweede helft van 2008 heeft de EU meer dan 40 maal actie ondernomen. De interventies dienden om in specifieke gevallen aan te dringen op het niet ten uitvoer leggen van de doodstraf of om in het algemeen te pleiten voor afschaffing. In Guatemala vormde een EU-demarche in maart 2008 bijvoorbeeld een steun in de rug voor de president om een veto uit te spreken op een parlamentsvoorstel om de doodstraf opnieuw in te voeren.

Op bilateraal niveau heeft Nederland eveneens de nodige actie ondernomen. Afschaffing van de doodstraf staat op de agenda van overleg met landen waar deze straf nog steeds wordt uitgevoerd. Bij landen die reeds een moratorium hebben wordt erop aangedrongen dit wettelijk vast te leggen en uiteindelijk de doodstraf af te schaffen. Het was bijvoorbeeld onderwerp van gesprek tijdens het bezoek van de minister van Buitenlandse Zaken aan Afghanistan, begin mei 2008. Nederlandse bewindslieden bespreken het onderwerp ook met collega's die een bezoek aan Nederland brengen, zoals in het geval van de Ghanese minister van Buitenlandse Zaken. Tenslotte benut Nederland de *Universal Periodic Review* in de VN-mensenrechtenraad om de doodstraf op te brengen (onder meer in het geval van Peru) is en is het, waar relevant, tevens onderwerp van gesprek tijdens bezoeken van de mensenrechtenambassadeur, zoals bijvoorbeeld in Guatemala.

Speciale aandacht gaat uit naar de vijf landen die in strijd met internationale verdragen nog steeds executies uitvoeren van personen die minderjarig zijn of dat waren ten tijde van hun misdrijf. Het betreft Soedan, Pakistan, Iran, Saoedi-Arabië en Jemen. In de laatste drie landen hebben in 2008 ook daadwerkelijk executies van minderjarige overtreeders plaatsgevonden. Het onderwerp staat onder andere op de agenda van de gesprekken die Nederland in voorkomende gevallen op hoog ambtelijk niveau met Iran voert.

Ten slotte ondersteunt Nederland maatschappelijke organisaties en onderzoeksgroepen die zich inzetten voor afschaffing van de doodstraf. Nederland financiert onder andere activiteiten van de *World Coalition against the Death Penalty* die een wereldwijde lobby voert voor afschaffing van de doodstraf. De coalitie organiseerde met de Nederlandse steun onder andere een seminar in Gabon, een onderzoek naar de doodstraf in Oost-Afrika en een lobby rond de Olympische Spelen in China. Een andere organisatie die steun ontvangt is het *International Justice Project*, dat in een aantal sleutellanden (Indonesië, Thailand en Maleisië) onderzoekt hoe de lobby tegen de doodstraf daar zo effectief mogelijk kan worden gevoerd.

In het actieplan bij de mensenrechtenstrategie is aangekondigd dat Nederland in het voorjaar van 2009 voorbereidende bijeenkomsten zal organiseren voor een seminar over de doodstraf in Zuidoost-Azië.

Een eerlijke kans

In de Verenigde Staten wordt de doodstraf momenteel door 36 staten gehandhaafd. Jaarlijks worden tientallen mensen door de overheid ter dood gebracht (in 2008 waren dat er 37) en meer dan drieduizend ter dood veroordeelden verblijven onder zware omstandigheden op 'Death Row'. Bijzonder schrijnend is dat in de VS veel geesteszieken ter dood worden veroordeeld. In veel gevallen komt dit omdat het advocaten aan kennis en ervaring ontbreekt om geestesziekten goed in te schatten en onder de aandacht van de rechter en/of jury te brengen. Daarom steunde Nederland in 2008 een project om advocaten te trainen die strafzaken behandelen waarbij de doodstraf wordt geëist en waarin geestesziekte een rol speelt. Met Nederlandse steun heeft het *International Justice Project* een handleiding met nuttige kennis en praktische tips over dit onderwerp geschreven, die onder advocaten die dergelijke zaken behandelen is verspreid. Daarnaast heeft de *National Coalition to Abolish the Death Penalty* (NCADP) een 40-tal advocaten die doodstrafzaken behandelen twee dagen lang intensief getraind over hoe zij in hun specifieke rechtszaken om kunnen gaan met geestesziekte. Door middel van steun aan projecten als deze spant Nederland zich in om de toepassing van de doodstraf in de VS terug te dringen en zo een waardevolle bijdrage te leveren aan de wereldwijde strijd tegen de doodstraf.

3.2 Verbod op marteling

'*Torture is not acceptable in any circumstances*', aldus minister Verhagen in zijn toespraak tijdens de 7e zitting van de VN-mensenrechtenraad in Genève. Nederland heeft zich daarom op nationale titel, in multilateraal verband en via NGO's ingezet om landen te bewegen marteling en andere wrede, onmenselijke of ontorende behandeling of bestraffing te bestrijden.

De strijd tegen marteling is echter niet eenvoudig. Het betreft bij uitstek een schending die in verborgenheid plaatsvindt. In gevallen waarin voldoende aanwijzingen beschikbaar waren, heeft Nederland op basis van de EU-richtsnoeren opgeroepen om in EU-verband actie te ondernemen. Zo is op Nederlands initiatief in juni 2008 door het EU-voorzitterschap in Saoedi-Arabië gedemarcheerd over de arrestatie van professor Matrouk Al-Faled, die werd vastgehouden zonder enig contact met de buitenwereld en dreigde te worden gemarteld. Het EU-voorzitterschap heeft op Nederlands verzoek in augustus 2008 in Tunesië aandacht gevraagd voor de situatie van Ziad Fakraoui, die eveneens groot risico liep te worden gemarteld.

Overigens verscheen in april 2008 een herziene versie van EU-richtsnoeren inzake marteling en andere wrede, onmenselijke of ontorende behandeling of bestraffing. Tevens heeft de EU een implementatieplan voor de richtsnoeren aangenomen. Dit plan is opgesteld naar aanleiding van een evaluatie op basis van de ervaringen van ambassades en NGO's en de bevindingen van een studie verricht in opdracht van het Europees Parlement. Zoals vermeld in het actieplan bij de mensenrechtenstrategie, heeft Nederland als lokaal EU-voorzitterschap bijgedragen aan deze evaluatie.

Nederland was zowel in 2007 als 2008 cosponsor van de VN-resolutie inzake marteling, die traditioneel door Denemarken in de Algemene Vergadering wordt ingediend. Dit houdt in dat Nederland deze resoluties actief ondersteunde. Tijdens de onderhandelingen heeft Nederland ervoor gepleit dat niet alleen bekentenissen die zijn afgelegd als gevolg van marteling ongeldig bewijsmateriaal opleveren, maar dat dat ook geldt voor bekentenissen die zijn afgelegd als gevolg van wrede, onmenselijke of ontorende behandeling of bestraffing. Ondanks de Nederlandse inzet heeft deze tekst in de resolutie geen plaats gekregen.

Tijdens de achtste zitting van de VN-mensenrechtenraad die van 2 tot en met 18 juni plaatsvond, heeft Nederland zich ingezet voor de verlenging van het mandaat van de VN-Speciale Rapporteur inzake marteling.² Het mandaat is met drie jaar verlengd. Nederland heeft een *standing invitation* uitstaan voor deze Special Rapporteur, wat inhoudt dat hij te allen tijde welkom is om een bezoek aan ons land te brengen. Een flink aantal landen weigert gehoor te geven aan het verzoek van de Speciale Rapporteur te worden toegelaten voor een bezoek, bijvoorbeeld Algerije, Egypte, India, Iran, Israel, de Verenigde Staten en Rusland. Nederland dringt er bij deze landen op de Speciale Rapporteur te ontvangen (bij voorkeur ook op basis van een *standing invitation*) en zijn aanbevelingen op te volgen.³

² Deze functie wordt momenteel vervuld door de heer Manfred Nowak.

³ De volledige lijst met landen die geen toegang verlenen aan de Speciale Rapporteur inzake marteling is te vinden op <http://www2.ohchr.org/english/issues/torture/rapporteur/visits.htm>

Nederland is met een bijdrage van 3,4 miljoen Euro voor drie jaar een van de grootste donoren van het VN-Fonds voor Slachtoffers van Marteling. Daarnaast ondersteunt Nederland verschillende organisaties die zich wereldwijd en op lokaal niveau inzetten voor de uitbanning van marteling en andere wrede, onmenselijke of ontorende behandeling of bestraffing. Het betreft onder andere de *Association for the Prevention of Torture*, een NGO die zich inzet voor de ratificatie en implementatie van het Facultatief Protocol bij het VN-Verdrag tegen marteling (OPCAT). Deze organisatie wordt door Nederland ondersteund in haar projecten in Georgië, Egypte, Indonesië, Zuid-Afrika en Uganda (en vanaf 2009 ook Armenië). De *Organisation Mondial Contre la Torture* en het *International Rehabilitation Centre for Torture Victims* zijn twee andere organisaties die door Nederland worden gefinancierd en die zich wereldwijd inzetten voor de uitbanning van marteling en rehabilitatie van slachtoffers.

Op nationaal niveau zijn vorderingen gemaakt met de ratificatie het Facultatief Protocol bij het VN-Verdrag tegen marteling. Op 27 november is het Facultatief Protocol ter stilzwijgende goedkeuring voorgelegd aan de Eerste en Tweede Kamer. De stilteprocedure werd op 23 december door de Staten-Generaal doorbroken, wat betekent dat de uitdrukkelijke goedkeuringsprocedure gevolgd zal worden. Na parlementaire goedkeuring zal het Facultatief Protocol worden bekrachtigd.

Aanpak van marteling in Turkije

In Turkije financiert Nederland het project '*Fostering a culture human rights*'. Hoofddoelstelling van het project is het verbeteren van de mensenrechtensituatie in Turkije door het bestrijden van martelen. Hiervoor wordt onder andere onderzoek gedaan naar de juridische tekortkomingen in de Turkse regelgeving, wat moet leiden tot aanbevelingen ter verbetering van de regelgeving. Ook voorziet het project in training van NGO's en advocaten om de juridische en medische kennis op het gebied van marteling te verbeteren. Hierdoor staan zij sterker in de strijd tegen martelingen en straffeloosheid. Tenslotte wordt in het kader van dit project ook gezorgd voor publieksvoorlichting, om zo te werken aan bewustwording en betrokkenheid bij een breed publiek.

3.3 Vrijheid van godsdienst en levensbeschouwing

Zoals voorgenomen in de mensenrechtenstrategie, heeft Nederland in de afgelopen periode veel aandacht besteed aan de bescherming van de vrijheid van godsdienst en levensbeschouwing. Dat was en is hard nodig, want het respect voor deze vrijheid is in een aantal landen in de wereld eerder af- dan toegenomen. Zowel in multilateraal als in bilateraal verband heeft Nederland een flink aantal stappen gezet.

Verdediging van het individuele recht op vrijheid van godsdienst

Zoals ook in de mensenrechtenstrategie werd vastgesteld, spannen met name landen die lid zijn van de OIC zich in om het schandaliseren van godsdiensten te definiëren als schending van mensenrechten. Op 16 juli 2008 nam de Europese Raad een document aan waarin stelling wordt

genomen tegen deze inspanningen. Het voornaamste argument voor dit verzet is dat mensenrechten tot doel hebben om de rechten van individuele personen te beschermen, terwijl het bij schandalisering gaat om de bescherming van een religie of godsbeeld. Zolang er geen sprake is van aanzet tot haat of geweld, kan onverdraagzaamheid of het negatief afschilderen van een bepaalde godsdienst echter niet worden gezien als mensenrechtenschending. In landen waar wetgeving tegen schandalisering bestaat, wordt deze misbruikt om mensen in hun vrijheid te beperken die een godsdienst aanhangen die niet de godsdienst van de meerderheid is. Het idee dat centraal moet blijven staan en waarvoor Nederland zich zal blijven inzetten, is dat de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging een *individueel* recht is. Ieder mens is vrij om een godsdienst of levensbeschouwing aan te hangen en zowel in de privé- als in de publieke sfeer te belijden, en bovendien vrij om van geloof te veranderen of niet te geloven. Door dit individuele recht te respecteren, worden voorwaarden geschapen voor de bescherming van religieuze groepen en wordt tolerantie voor de religies van andersdenkenden bevorderd. De discussie over 'fobieën' als islamo- of christianofobie moet dan ook het recht van het individu als uitgangspunt nemen en kan zich daarnaast richten op 'zachte' maatregelen waarbij de overheid tracht het gedrag van mensen via onderwijs en voorlichting te beïnvloeden. Mede dankzij de inzet van Nederland is deze positie helder verwoord in het document van de EU.

In september 2007 heeft Nederland over dit onderwerp ook een speciaal evenement georganiseerd tijdens de 6^e zitting van de VN-mensenrechtenraad. Tijdens deze bijeenkomst zetten leden van een internationaal academisch netwerk hun bezwaren uiteen tegen het door de OIC-landen gewenste verbod op schandalisering van godsdiensten. De bijeenkomst werd druk bezocht, zowel door vertegenwoordigers van NGO's als door de leden van de VN-mensenrechtenraad. De reacties waren positief. Door te kiezen voor een academische benadering kon de discussie enigszins worden gedepolitiseerd, waardoor er meer draagvlak kon worden gecreëerd voor het hierboven uiteengezette principiële standpunt van Nederland en de andere EU-lidstaten.

Voorafgaand aan de jaarlijkse bijeenkomst van VN-Speciaal Rapporteurs en leden van VN-verdragscomités die van 23 tot 27 juni 2008 in Genève plaatsvond, ondersteunde Nederland opnieuw een bijeenkomst waarbij gezaghebbende academici aandacht vroegen voor verschillende aspecten van de vrijheid van godsdienst en levensbeschouwing. Ditmaal ging het om een tweedaagse bijeenkomst met ruim 70 academici en vertegenwoordigers van de VN. Tijdens de bijeenkomst werd opgeroepen om niet teveel te blijven stilstaan bij meer vrijblijvende maatregelen ter bevordering van verdraagzaamheid maar met voorrang aandacht te schenken aan alle juridische verplichtingen die verband houden met de vrijheid van godsdienst of levensbeschouwing. De aanwezige VN-vertegenwoordigers gaven aan het initiatief zeer te waarderen.

Het uitbannen van godsdienstige onverdraagzaamheid

In de Derde Commissie van de AVVN heeft Nederland zowel eind 2007 als in 2008 een centrale rol gespeeld bij de aanneming van de EU-resolutie inzake de uitbanning van alle vormen van godsdienstige onverdraagzaamheid. Zowel het Portugese (2007) als het Franse EU-Voorzitterschap (2008) maakten dankbaar gebruik van het tekstvoorstel dat door Nederland was opgesteld. Tijdens de onderhandelingen fungeerde Nederland bovendien als *help desk* voor het voorzitterschap en nam de delegatie in New York actief deel aan de consultaties. Hoewel de

onderhandelingen vaak uiterst complex waren, lukte het oplossingen te vinden voor de knelpunten en konden de resoluties met consensus aanvaard worden.

Zowel in 2007 als in 2008 bleek het mogelijk een expliciete verwijzing in de resolutie op te nemen naar het recht om van geloof te veranderen. Ook wordt in beide resoluties vastgesteld dat iemands recht op vrijheid van godsdienst niet af mag hangen van de vraag of hij zich al dan niet heeft laten registreren als aanhanger van een bepaalde godsdienst of levensovertuiging. In de in 2008 aangenomen resolutie zijn bovendien enkele belangrijke nieuwe elementen opgenomen die waren ontleend aan het rapport van de VN-Speciaal Rapporteur inzake de Vrijheid van Godsdienst en Levensovertuiging, mevrouw Asma Jahangir. Het gaat daarbij om het verbod op het stellen van eisen ten aanzien van godsdienst of levensovertuiging bij de vervulling van openbare functies. Ook is uit het rapport opgenomen dat men het recht heeft om niet gedwongen te worden informatie te verschaffen over de eigen godsdienst of levensovertuiging, bijvoorbeeld bij de aanvraag van identiteitsdocumenten.

Versterking van internationale samenwerking

Op 29 en 30 september 2008 bracht de Speciale VN-Rapporteur inzake de Vrijheid van Godsdienst en Levensovertuiging een bezoek aan Nederland. Hoofddoel van de uitnodiging was om kennis te nemen van haar werk en advies in te winnen over de wijze waarop Nederland het beste kan bijdragen aan het wereldwijd bevorderen van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging. Samenwerking met de Speciale Rapporteur maakt immers deel uit van de strategische inzet van de mensenrechtenstrategie. Mevrouw Jahangir vroeg bijzondere aandacht voor het recht om van geloof te veranderen. Tevens waarschuwde de Rapporteur voor de gevaren van het streven naar een internationaal verbod op schandalisering. Ze was overigens positief over de situatie in Nederland, al sprak zij zich uit tegen stromingen in de samenleving die de moslims in Nederland volledig willen laten assimileren. Mevrouw Jahangir toonde zich erkentelijk voor de intensieve samenwerking met de Nederlandse autoriteiten, die onder andere tot uiting kwam in de verwerking van de aanbevelingen uit haar rapportage in de door Nederland geschreven ontwerp VN-resoluties.

Op ambtelijk niveau is regelmatig gesproken met de Persoonlijke Vertegenwoordiger voor mensenrechten van de Hoge Vertegenwoordiger voor het Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid van de EU, mevrouw Riina Kionka. Hierbij werd nadrukkelijk aandacht besteed aan vrijheid van godsdienst en levensbeschouwing in het kader van het bredere mensenrechtenbeleid. In het voorjaar van 2009 zal Nederland een informele bijeenkomst organiseren met vertegenwoordigers van andere lidstaten, de Europese instellingen, academici en NGO's, waaronder het Europees Platform voor Internationale Bescherming van het Recht op Godsdienstvrijheid (EPRID). Conform eerdere toezeggingen aan de Kamer zal ook de Persoonlijke Vertegenwoordiger voor mensenrechten van de Hoge Vertegenwoordiger voor het Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid van de EU voor deze bijeenkomst worden uitgenodigd.⁴ Deze bijeenkomst moet resulteren in een aanvullend EU-document dat ambassades duidelijkheid moet bieden over de verschillende aspecten van de vrijheid van godsdienst en levensbeschouwing en met name gemeenschappelijke demarches moet bevorderen in landen waar deze vrijheid wordt geschonden.

⁴ Dit werd door de minister van Buitenlandse Zaken toegezegd tijdens de behandeling van de begroting van het ministerie van Buitenlandse Zaken voor 2008, 7 en 8 november 2007.

Op voorstel van Nederland heeft de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE) op 8 oktober 2008 een speciale dag georganiseerd over de vrijheid van godsdienst en levensbeschouwing. Vorig jaar was hiervoor slechts een paar uur uitgetrokken, ditmaal kon er een veel uitvoeriger discussie plaatsvinden. De Nederlandse delegatie vroeg onder meer aandacht voor het tegengaan van ongewenste registratiepraktijken. Voorts heeft Nederland aan de bijeenkomst bijgedragen door een inleiding mogelijk te maken van de hoogleraar 'Islam in de westerse wereld' aan de Universiteit Leiden. Hij sprak over de positie van de islam in Europa. Nederland ondersteunde eveneens een lunchbijeenkomst die werd georganiseerd door de NGO *Forum 18* en waarin de naleving van de vrijheid van godsdienst en levensbeschouwing door de lidstaten van de OVSE centraal stond.

Alliantie der Beschavingen

Nederland heeft in het afgelopen jaar een actieve rol gespeeld in het kader van de Alliantie der Beschavingen. In januari 2008 heeft minister Verhagen deelgenomen aan het 1^e Internationale Forum van de Alliantie in Madrid. In zijn toespraak legde hij de nadruk op mensenrechten als overkoepelend waardestelsel voor alle vormen van interculturele dialoog. In de daaropvolgende periode is er met de Hoge Vertegenwoordiger van de Alliantie, de heer Sampaio, veel contact geweest over de rol die de Alliantie zou kunnen spelen bij het voorkomen van spanningen rondom publicatie van de film 'Fitna'. In september 2008 heeft minister Verhagen voor de *Group of Friends* benadrukt dat de kracht van de Alliantie ligt in het betrekken van alle belanghebbenden in de dialoog. Daarbij kan religie één van de bepalende identiteiten zijn, maar dialoog kan niet beperkt blijven tot alleen de religieuze identiteit. Op 2 en 3 oktober 2008 vond de eerste vergadering plaats van de nationale coördinatoren van de Alliantie. Tijdens de vergadering werden enkele nationale actieplannen voor activiteiten op nationaal niveau gepresenteerd en werd een aantal deelthema's (onder andere jongeren en migratie) via paneldiscussies nader uitgewerkt. Nederland heeft zich aangesloten bij een informele groep die zal proberen het netwerk van coördinatoren meer operationeel te maken.

Van 3 tot en met 5 juni 2008 is in Amsterdam de vierde *ASEM-Interfaith Dialogue* bijeenkomst gehouden. Daarbij hebben inhoudelijke experts en vertegenwoordigers van overheden, religies en internationale organisaties uit Azië en Europa uitvoerig van gedachten gewisseld over de vraag hoe vanuit verschillende godsdiensten en levensbeschouwingen gezamenlijke activiteiten opgezet kunnen worden om het wederzijdse begrip te bevorderen.

Zoals reeds in hoofdstuk 2 werd vermeld, heeft op 9 en 10 december 2008 de interreligieuze conferentie '*Faith in Human Rights*' plaatsgevonden, door Justitia et Pax met steun van het ministerie van Buitenlandse Zaken georganiseerd. Tijdens de bijeenkomst, die onder andere werd bijgewoond door Koningin Beatrix en de minister van Buitenlandse Zaken, ondertekenden tien religieuze leiders een plechtige verklaring waarin zij hun steun uitspraken voor de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. De leiders vertegenwoordigden alle wereldreligies, inclusief die van inheemse volkeren, en waren dan ook afkomstig uit alle werelddelen. Na afloop van de conferentie werd de verklaring via de website van Justitia et Pax ook door veel andere religieuze leiders onderschreven, waardoor deze nog verder aan betekenis heeft gewonnen.

Nederland heeft in de dialoog met derde landen, waar relevant, zowel op politiek als ambtelijk niveau consequent en consistent aandacht gevraagd voor de bescherming van de vrijheid van godsdienst en levensbeschouwing. Op 8 mei 2008 heeft de mensenrechtenambassadeur in het kader van het Breed Overleg Godsdienstvrijheid (BOG) met een groot aantal NGO's gesproken over landen waar volgens de NGO's de vrijheid van godsdienst van bepaalde religieuze minderheden onder druk staat. Onder meer naar aanleiding van de signalen van NGO's in het BOG zijn de ambassades in Algerije, Jordanië en Iran verzocht om extra alert te zijn op de positie van religieuze minderheden en hierover voor zover mogelijk een actieve dialoog te voeren met de autoriteiten van het land van vestiging. Voorts is de kwetsbare positie van religieuze minderheden in landen als Egypte, Oezbekistan, China, India, Irak en Turkije in bilaterale gesprekken aan de orde gesteld. Zo werd op 9 oktober 2008 een delegatie van de *Chinese State Administration for Religious Affairs* ontvangen door de secretaris-generaal van het ministerie van Buitenlandse Zaken en de mensenrechtenambassadeur. Met hen is onder andere gesproken over de sluiting van niet-geregistreerde huiskerken. Verder heeft minister Verhagen op 17 oktober 2008 de Iraanse Directeur-generaal Mensenrechten en Internationale Vrouwenzaken ontvangen. Met haar is indringend gesproken over de onderdrukking van religieuze minderheden. De Nederlandse regering heeft zich voorts, mede op verzoek van de Tweede Kamer, ingespannen voor de versterking van de humanitaire hulpverlening aan ontheemden in Noord-Irak en in het bijzonder ontheemden op de Nineve-vlakte, waar overwegend ontheemden uit religieuze en etnische minderheden verblijven.⁵ Richting zijn Turkse ambtgenoot heeft Minister Verhagen op 10 oktober 2008 het belang onderstreept van de erkenning van religieuze minderheden in Turkije, waaronder de Syrisch Orthodoxe gemeenschap. Deze kwestie wordt tevens opgebracht in het kader van de EU-toetredingsonderhandelingen (zie eveneens paragraaf 8.7). Tot slot dringt Nederland, waar relevant, aan op de toelating van de VN Special Rapporteur inzake godsdienstvrijheid.

3.4 Rechten van vrouwen

Zoals de winnares van de eerste Mensenrechtentulp Justine Masika Bhamba ons leerde, blijft de strijd voor de verbetering van de positie van vrouwen wereldwijd onverminderd relevant. We zien op dit vlak nog veel te weinig vooruitgang. De afgelopen jaren zijn de internationale aandacht en het beschikbare budget voor het bevorderen van rechten en kansen voor meisjes en vrouwen zelfs afgenomen. Dit tij moet worden gekeerd en daarom zet Nederland in op gelijke kansen en rechten voor mannen en vrouwen in Nederland en overal ter wereld.

In algemene zin is het van groot belang dat de bestaande normen op het gebied van vrouwenrechten optimaal worden gebruikt om de positie van vrouwen in de praktijk te verbeteren. Door middel van een subsidie uit het Mensenrechtenfonds aan de NGO *IWRAW Asia Pacific* draagt Nederland bij aan betere implementatie van de aanbevelingen van het VN-verdragscomité dat toeziet op de naleving van het VN-vrouwenrechtenverdrag (CEDAW).

⁵ De regering heeft de Tweede Kamer op 3 april 2008 geïnformeerd over de wijze waarop zij uitvoering heeft gegeven aan het amendement Van der Staaij c.s. (31200 V nr. 19), waarin de regering werd verzocht 6 miljoen euro extra te besteden aan humanitaire hulp in Noord-Irak. Voorts werd de Kamer op 18 augustus geïnformeerd over de uitvoering van de motie Voordewind c.s. (nr 258 (23432)) over humanitaire hulp aan ontheemde op de Nineve-vlakte, Noord-Irak.

IWRAW Asia Pacific traint met deze subsidie lokale NGO's om de lokale autoriteiten in deze regio effectief aan te spreken op de opvolging van deze aanbevelingen. Ook ondersteunt Nederland een project van het Inter-Amerikaans instituut van de mensenrechten in Costa Rica (IIDH) met als doel verbetering, verspreiding en uitvoering van CEDAW in de regio Midden Amerika.

Ook het bevorderen van seksuele en reproductieve gezondheid en rechten (srgr) blijft voor Nederland een prioriteit. Nederland werkt aan het bevorderen van de basisgezondheidsvoorzieningen, evenals goede dienstverlening op het gebied van seksuele en reproductieve gezondheid en *family planning*, zodat iedere zwangerschap een gewenste is en voor iedere zwangerschap en bevalling gekwalificeerde begeleiding beschikbaar is. Prioriteit voor Nederland is de preventie van ongewenste zwangerschappen, maar het beleid richt zich ook op de beschikbaarheid van veilige abortusvoorzieningen. Dit houdt overigens niet in dat Nederland andere landen ertoe dwingt om wetgeving aan te nemen die abortus toestaat. Nederland heeft zich, zoals ook aangegeven in de mensenrechtenstrategie, in 2008 ingezet om de positie van EU-lidstaten dichter bij elkaar te brengen. De EU is immers nog altijd niet in staat om in internationale fora eensgezind op te treden. Nederland heeft met dit doel van 2 tot 4 december 2007 een workshop georganiseerd voor de nieuwe lidstaten van de EU. Doel van deze bijeenkomst was capaciteitsopbouw en het verdiepen van de kennis op het gebied van seksuele en reproductieve gezondheid en rechten. Nagenoeg alle nieuwe lidstaten namen deel aan deze bijeenkomst. Nederland ondersteunt verder enkele internationale NGO's die zich inzetten voor een eensgezind EU-beleid op dit punt. Ook UNFPA zet zich hiervoor in, mede met behulp van Nederlandse steun. Deze organisaties organiseerden bijeenkomsten op het gebied van seksuele en reproductieve gezondheid en rechten om het inzicht in de urgentie van de problematiek bij de delegaties van de EU-lidstaten in Brussel te vergroten en de discussie te voeden.

Vrouw zoekt recht(er)

De Afghaanse grondwet garandeert vrouwen volledige rechten, maar in praktijk botsen vrouwenrechten vaak met de heersende conservatieve en door mannen gedomineerde cultuur in Afghanistan. Hoe kun je er nu voor zorgen dat vrouwenrechten worden gerespecteerd en dat zij toegang hebben tot het rechtssysteem om deze rechten veilig te stellen? De niet-gouvernementele organisatie *The Asia Foundation* (TAF) heeft contact gezocht met lokale (religieuze) leiders om met hen over vrouwenrechten in de Afghaanse (en islamitische) context te praten. Uit deze contacten zijn boekjes ontstaan die als handleiding worden gebruikt voor discussiegroepen en juridische instellingen op lokaal en provinciaal niveau. Er zal bovendien een grote mediacampagne worden opgestart en er worden dialogen georganiseerd met religieuze leiders en regeringsvertegenwoordigers op nationaal niveau om dit onderwerp hoger op de agenda te krijgen. Dit zal op den duur moeten leiden tot bescherming van vrouwenrechten binnen de formele juridische sector, maar ook binnen lokale gemeenschappen waar door stamoudsten of religieuze leiders vaak recht wordt gesproken.

Als erkenning voor de actieve rol die Nederland op dit gebied speelt, ontving minister Koenders op 31 januari 2008 de 'Prinsjesdagaward', een prijs die de vrouwenrechtenorganisatie 'Women on Top' jaarlijks uitreikt aan de meest vrouwvriendelijke politicus. Hij ontving de prijs omdat vrouwenrechten een hoofdprioriteit is in het ontwikkelingsbeleid.

Bestrijden van geweld tegen vrouwen

Nederland spant zich in het bijzonder in voor het bestrijden van geweld tegen vrouwen. In 2008 heeft Nederland op dit onderwerp binnen de VN opnieuw een zeer actieve rol gespeeld en hiermee invulling gegeven aan de strategische inzet van de mensenrechtenstrategie. Een belangrijk succes is de aanneming van de Nederlands-Belgische resolutie over geweld tegen vrouwen in de Derde Commissie van de Algemene Vergadering. De inhoudelijk sterke resolutie bevat veel nieuwe verwijzingen naar concrete maatregelen om straffeloosheid en een cultuur van tolerantie van geweld tegen vrouwen op nationaal niveau tegen te gaan. Maar liefst 112 landen uit alle delen van de wereld hebben de resolutie, die met consensus werd aangenomen, mede ondersteund.

Daarnaast heeft Nederland zich het afgelopen jaar sterk gemaakt voor wereldwijde implementatie van de Nederlands-Franse VN-resolutie uit 2007 over de uitbanning van alle vormen van geweld tegen vrouwen, die in 2007 werd aangenomen. Minister Koenders heeft ruim 8 miljoen dollar toegezegd aan het door UNIFEM beheerde VN-fonds ter bestrijding van geweld tegen vrouwen en heeft met succes bepleit dat de VN-landenteams op voet van gelijkwaardigheid mee kunnen dingen naar financiering van hun gezamenlijke projecten. Naar aanleiding van de oproep in de resolutie aan de VN-instellingen om beter samen te werken, hebben VN-landenteams in tien landen een *pilot* gestart om gezamenlijk geweld tegen vrouwen aan te pakken.

Verder is de VN *Division for the Advancement of Women* met behulp van een Nederlandse subsidie van 700.000 euro bezig met het opstarten van een databank met gegevens en goede praktijkvoorbeelden van de bestrijding van geweld tegen vrouwen wereldwijd. Aan deze informatie is veel behoefte. Om te bewerkstelligen dat Europa optimaal bijdraagt aan deze databank, heeft minister Verhagen in zijn gesprek met de Raad van Europa bepleit dat de Raad gegevens en goede praktijkvoorbeelden van de bestrijding van geweld tegen vrouwen zal aanleveren. Ook heeft Nederland aan de Secretaris-generaal van de VN (SGVN) een uitgebreid rapport gestuurd over de mate waarin de resolutie over geweld tegen vrouwen op landenniveau wordt uitgevoerd. Op basis van onder andere dit rapport heeft de SGVN de Algemene Vergadering geïnformeerd over de implementatie van de resolutie door VN-lidstaten.

Op Europees niveau heeft Nederland, zoals aangegeven in de mensenrechtenstrategie, bij het Franse voorzitterschap met succes gepleit voor de totstandkoming van EU-richtsnoeren inzake geweld tegen vrouwen. Als resultaat beschikt de EU sinds december 2008 over een heldere handleiding hoe (ambassades van) EU-lidstaten op een coherente manier derde landen kunnen aanspreken op hun internationale verplichtingen om geweld tegen vrouwen effectief te bestrijden. Nederland hoopt dat met deze richtsnoeren een stap wordt gezet naar meer systematische aandacht voor de positie van vrouwen in het kader van het gemeenschappelijk buitenlandse beleid van de Unie.

Nederland benut ook bilaterale contacten om aandacht te vragen voor het bestrijden van geweld tegen vrouwen. Binnen het beleid dat is ontwikkeld om de millennium ontwikkelingsdoelen (MDG's) te behalen heeft Nederland besloten specifieke aandacht te schenken aan het bestrijden van geweld tegen vrouwen. In 2007 is een begin gemaakt met een actief en geïntensiveerd bilateraal beleid op dit gebied. Overheid en publieke en private partners sloten een 'Schoklandakkoord' met als doel gezamenlijk geweld tegen vrouwen in acht partnerlanden (Bangladesh, Ghana, Macedonië, Ethiopië, Mozambique, Guatemala, Nicaragua en de DRC) te bestrijden. In Ethiopië ondersteunt de ambassade samen met de VN en partners uit het maatschappelijk middenveld verschillende activiteiten gericht op het bestrijden van geweld tegen vrouwen, zoals het verstrekken van juridische ondersteuning voor slachtoffers van geweld, bewustwordingsactiviteiten op het gebied van vrouwenbesnijdenis, gedwongen huwelijken, seksuele en reproductieve gezondheid en rechten en een nationale bewustwordingscampagne over geweld tegen vrouwen. In Ghana werkt de ambassade samen met partners om de regering te ondersteunen bij de tenuitvoerlegging van de '*Domestic Violence Bill*'. Via het multidonor fonds voor gelijkheid en seksuele en reproductieve rechten (FED) ontvingen in Nicaragua zes organisaties ondersteuning om geweld binnen families tegen te gaan. Dat de bestrijding van geweld tegen vrouwen, in het bijzonder ook in conflictsituaties, een prioriteit is binnen het (OS)-beleid werd nog eens benadrukt in de toespraak die minister Koenders hield op de Internationale Dag voor de bestrijding van geweld tegen vrouwen op 25 november 2008 (zie ook paragraaf 4.6).

Daarnaast zetten Nederlandse ambassades in Marokko, Syrië, Jordanië, Brazilië, Honduras, El Salvador en India in op verbetering van wetgeving inzake geweld tegen vrouwen en de bestrijding van straffeloosheid. Met behulp van diplomatieke en financiële middelen dragen deze ambassades ter plaatse bij aan uitbanning van geweld tegen vrouwen. In Honduras, waar straffeloosheid van daders een groot probleem is, financiert Nederland trainingen van rechters en vervolgingsambtenaren over normstelling op het gebied van geweld tegen vrouwen. In Jordanië, waar maatschappelijke achterstelling van vrouwen gepaard gaat met minimale straffen voor daders van geweld, lobbyt de ambassade voor aanscherping van wetgeving. Ook financiert zij bewustwordingscampagnes onder de Jordaanse bevolking en ondersteunt Nederland een opvanghuis voor vrouwelijke slachtoffers van geweld. In Syrië is de Nederlandse ambassade medefinancier van een opvanghuis voor slachtoffers van vrouwenhandel.

Ook in Den Haag wordt in specifieke gevallen diplomatieke actie ondernomen. Zo heeft Nederland eind 2007 de Saoedische ambassadeur ontboden om te protesteren tegen de veroordeling tot steniging van een vrouw die in Saoedi-Arabië slachtoffer was van verkrachting. Tevens heeft Nederland actief gepleit voor een EU-demarche in deze zaak.

Het thema geweld tegen vrouwen kwam tevens aan de orde tijdens de mensenrechtenconferentie die het ministerie in april 2008 hield in de regio Noord-Afrika, Midden-Oosten en de Golfstaten (zie 8.1). In die regio ondersteunen overigens de meeste ambassades projecten ter uitbanning van geweld tegen vrouwen, bijvoorbeeld ter bestrijding van genitale verminking van meisjes en vrouwen en van vrouwenhandel. Ook worden initiatieven ondersteund ter verbetering van de juridische positie van vrouwen en betere toegang tot onderwijs.

Tenslotte staat het onderwerp ook op de agenda bij reizen die de bewindspersonen en de mensenrechtenambassadeur ondernemen naar landen waar geweld tegen vrouwen een belangrijk punt van zorg is. Tijdens zijn reis naar de DRC in november 2008 heeft minister Koenders in gesprekken met Congolese en Rwandese autoriteiten aandacht gevraagd voor het bestrijden en bestraffen van (seksueel) geweld tegen vrouwen in het oosten van het land. De mensenrechtenambassadeur heeft tijdens zijn reis naar de DRC bovendien met NGO's gesproken over de wijze waarop Nederland hieraan zou kunnen bijdragen. In Guatemala sprak de mensenrechtenambassadeur met parlementariërs over de parlementaire behandeling van de wet inzake geweld tegen vrouwen, die later werd aangenomen.

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op de Nederlandse inspanningen om binnen het veiligheidsbeleid meer aandacht te besteden aan de speciale positie van vrouwen.

Praatjes in het dorp

In veel landen begint de strijd tegen huiselijk geweld met het bespreekbaar maken van het onderwerp. In Bhutan ondersteunt Nederland de Bhutaanse NGO *RENEW*. Deze organisatie werkt aan het opzetten van *community based support systems* in zes districten in het oosten van Bhutan. Concreet houdt dit in dat in de lokale gemeenschap groepen van vrouwen worden opgezet die regelmatig bijeenkomen om over vrouwenrechten en huiselijk geweld te spreken. Het gaat hier om afgelegen gemeenschappen op het platteland, waar traditionele voorlichtingscampagnes vaak minder goed aanslaan. Op deze manier kunnen de vrouwen die hier wonen toch worden bereikt.

3.5 Rechten van kinderen

De mensenrechtenstrategie wijst kinderrechten aan als één van de prioritaire gebieden: omdat kinderen kwetsbaar zijn, hebben juist *zij* steun nodig bij de realisatie van hun rechten. Indien kinderen bovendien niet van jongs af aan meekrijgen dat zij rechten hebben, zullen zij ook later vaak niet het inzicht hebben dat zij zelf iets kunnen doen aan het verbeteren van hun situatie.

Uitbannen van kinderarbeid

Uitbanning van kinderarbeid is één van de grootste uitdagingen. Nederland zal het voortouw nemen bij het bestrijden van alle vormen van kinderarbeid, te beginnen bij de ergste vormen. Ongeveer een-zesde van alle kinderen op de wereld (meer dan 200 miljoen kinderen) verricht kinderarbeid en ziet zich daarmee ontnomen van rechten en van kansen voor de toekomst. Minister-president Balkenende noemde in zijn toespraak ter gelegenheid van de nationale herdenking Nederlands slavernijverleden op 1 juli 2008 kinderarbeid een schandvlek van de 21e eeuw. 'Het is een uiting van immens onrecht waar we snel een eind aan moeten maken. Het móet en het kán.' Sinds het uitkomen van de mensenrechtenstrategie heeft Nederland sterk ingezet op de bestrijding van kinderarbeid. Hiertoe wordt allereerst gewerkt aan het vergroten van het politieke draagvlak voor effectieve maatregelen, nationaal en internationaal.

Zoals in de mensenrechtenstrategie was aangegeven, dient Nederland alle mogelijkheden die bijdragen aan de uitbanning van kinderarbeid optimaal te benutten, zoals het aangaan van een politieke dialoog, het streven naar nationale en internationale maatregelen om productie door kinderarbeid te ontmoedigen en het scheppen van voorwaarden voor de uitbanning van kinderarbeid.

Hoewel de oorzaken en achtergronden van het probleem kinderarbeid divers zijn, ligt er een duidelijk verband tussen kinderarbeid en onderwijs. Kinderarbeid beperkt kinderen vaak in hun mogelijkheden om onderwijs te volgen of heeft een negatief effect op hun leerprestaties. Tegelijkertijd is het bieden van gratis en kwalitatief goed onderwijs een effectief middel om kinderarbeid terug te dringen. Het verschaffen van 'basic education' (dit is naast basisonderwijs ook voorschools onderwijs, beroepsonderwijs, alfabetisering en het geven van speciale aandacht aan kwetsbare groepen, zoals kindarbeiders) is een van de prioriteiten in het Nederlandse ontwikkelingsbeleid. Nederland trekt hiervoor vanaf 2007 15% van zijn ontwikkelingsbudget uit. Echter, in sommige landen bestaat weinig bereidheid om via positieve actie (samenwerkings- of ontwikkelingsprogramma's) kinderarbeid aan te pakken. Daarom kan het ook nodig zijn de politieke wil in landen met hardnekkige kinderarbeid te mobiliseren om effectief stappen te zetten tot uitbanning van kinderarbeid. Uitdrukkelijk is de Nederlandse overheid bereid alle haar ter beschikking staande beleidsmiddelen in te zetten, waar die bijdragen aan de uitbanning van kinderarbeid, inclusief een brede reeks aan handelsmaatregelen.

Conform de mensenrechtenstrategie zal Nederland blijven inzetten op effectieve EU-maatregelen ter bestrijding van kinderarbeid, waaronder een verbod op het op de markt brengen van producten die door de ergste vormen van kinderarbeid tot stand zijn gekomen. Hiertoe heeft minister Verhagen aan toenmalig Europees Commissaris Mandelson van Externe Handel verzocht om een onderzoek door de Commissie naar de mogelijkheden van een verbod op het op de markt brengen van producten gemaakt met de ergste vormen van kinderarbeid. Ook zijn hierover gesprekken gevoerd met onder meer Europees Commissaris voor Buitenlandse Betrekkingen mevrouw Ferrero-Waldner en de heer Somavia, Directeur-generaal van de International Labour Organisation (ILO) en recentelijk nog met de huidige Europees Commissaris van Externe Handel Ashton. In deze gesprekken is aangedrongen op internationale actie. Op initiatief van minister Verhagen heeft ook in de Raad van Ministers voor Algemene Zaken en Externe Betrekkingen (hierna RAZEB) een eerste discussie plaatsgevonden over effectieve EU-maatregelen ter bestrijding van kinderarbeid. In het kader van de ontwikkeling van een strategie voor het bevorderen van kinderrechten via het externe beleid van de EU, heeft Nederland succesvol gepleit voor een meer geïntegreerde benadering.

Dit heeft inmiddels geleid – dankzij de Nederlandse inspanningen en ondanks aanzienlijke weerstand – tot een formeel verzoek van de Raad aan de Commissie om een onderzoek in te stellen naar aanvullende maatregelen in de strijd tegen kinderarbeid, waaronder handelsmaatregelen ter bestrijding van de ergste vormen van kinderarbeid. De Commissie heeft verklaard ook te kijken naar de mogelijkheden van een verbod op het op de markt brengen van producten die zijn gemaakt met de ergste vormen van kinderarbeid. Dit is een belangrijke stap vooruit. Het inzetten van handelsmaatregelen tegen kinderarbeid is hiermee eindelijk hoog op de Europese agenda komen te staan. Nederland heeft bij de Commissie suggesties aangedragen over de opzet en inhoud van het onderzoek. Nederland streeft naar een volwaardig rapport van de Commissie aan de Raad, op basis waarvan een goed geïnformeerde discussie en politieke

besluitvorming kan plaatsvinden over de mogelijkheden van een verbod op het op de markt brengen van producten gemaakt met de ergste vormen van kinderarbeid. Het onderzoek van de Commissie wordt in 2009 verwacht.

Nederland hecht er ook aan om preferentiële handelsafspraken in te zetten om mensenrechten te stimuleren en de dialoog met partnerlanden aan te gaan. Onder het Algemeen Preferentieel Stelsel (APS+) van de EU hebben 17 ontwikkelingslanden zich in ruil voor extra handelspreferenties verbonden aan ratificatie en effectieve naleving van de verplichtingen van 27 verdragen die betrekking hebben op mensenrechten, arbeidsrechten, goed bestuur en milieu. Dit is een trend die Nederland wil voortzetten voor toekomstige vrijhandelsakkoorden. Nederland heeft er in onderhandelingen met deze landen op aangedrongen dat het land in kwestie effectieve maatregelen neemt ter bestrijding van kinderarbeid.

Bij ernstige en systematische schendingen van mensenrechten en arbeidsrechten zet Nederland in op intrekking van de preferenties onder het APS totdat vastgesteld is dat de landen deze schendingen hebben beëindigd. In het geval van Birma/Myanmar en Wit-Rusland zijn op basis hiervan eerder al preferenties ingetrokken en tegen El Salvador en Sri Lanka is in 2008 een onderzoek ingesteld. Ook heeft Nederland in de EU het initiatief genomen om te spreken over de inzet van kinderen als katoenplukker in Oezbekistan.

Een ander resultaat op Europees gebied betreft de aanvaarding van richtsnoeren inzake kinderrechten, in december 2007. Zoals aangegeven in de mensenrechtenstrategie heeft Nederland hier actief aan bijgedragen. Thans maakt Nederland actief deel uit van de EU-taakgroep over kinderen die de implementatie van de richtsnoeren vorm geeft. Zo is inmiddels een groep van 10 pilot landen geïdentificeerd. Nederland heeft er voor gezorgd dat ook landen waar kinderarbeid een groot probleem vormt op die lijst zijn gekomen. Ten slotte zet Nederland er structureel op in dat de EU in haar dialogen met derde landen, waar relevant, kinderarbeid op de agenda plaatst. Als voorbeeld hiervan gelden de dialoog van de EU met India en Oezbekistan. In het laatste geval heeft de internationale druk er mede aan bijgedragen dat Oezbekistan ILO-conventies die betrekking hebben op kinderarbeid heeft geratificeerd.

Ook in VN-kader heeft Nederland zich actief ingezet voor kinderrechten, in het bijzonder de strijd tegen kinderarbeid. Dit is onder meer gebeurd via de jaarlijkse resolutie over kinderrechten, een gezamenlijk initiatief van de EU en de Latijns-Amerikaanse groep. Op Nederlands initiatief besteedt de resolutie dit jaar met name aandacht aan de bestrijding van kinderarbeid. Zo roept de resolutie op tot tijdsgebonden plannen ter implementatie van onder meer de ILO-conventies op het gebied van kinderarbeid. Extra aandacht wordt gevraagd voor de ergste vormen van kinderarbeid. In een nationale verklaring heeft Nederland bovendien het belang benadrukt van het tegengaan van kinderarbeid en het betrekken van handelsmaatregelen daarbij.

Bouwen aan draagvlak in Nederland

Op 23 juni organiseerde het ministerie van Buitenlandse Zaken in de Grote Kerk te Den Haag een ronde tafel bijeenkomst over de verschillende invalshoeken en instrumenten ter bestrijding van kinderarbeid. De bijeenkomst bracht experts en geïnteresseerden afkomstig uit het maatschappelijk middenveld, het bedrijfsleven, de academische wereld, de politiek en de overheid bijeen. Er vond een discussie plaats over de effectiviteit en complementariteit van de

instrumenten waarmee kinderarbeid zou worden kunnen bestreden. Ook de noodzaak van een geïntegreerde benadering werd benadrukt. De bijeenkomst heeft geleid tot een beter begrip van de problematiek, inzicht in mogelijke oplossingen en tot het verbreden van het draagvlak voor een actieve Nederlandse rol bij de bestrijding van kinderarbeid.

Een andere gelegenheid waarbij met het bedrijfsleven over deze problematiek werd gesproken, was de bedrijfslevendag *'Business and Human Rights'* die op 1 december 2008 door het ministerie van Buitenlandse Zaken werd georganiseerd (zie ook paragraaf 5.3). De inzet van Nederland is om duidelijke afspraken te maken en bijvoorbeeld bij subsidieverlening aan Nederlandse bedrijven ook voorwaarden te stellen op dit gebied. Minister Verhagen riep alle betrokken partijen op haast te maken met hun inspanningen, opdat er uiteindelijk in de Nederlandse winkels geen producten meer te koop zullen zijn die geheel of gedeeltelijk met kinderarbeid zijn vervaardigd. Daarnaast is ook van belang dat bedrijven kinderarbeid in hun keten tegengaan en eraan bijdragen dat de betrokken kinderen uit het arbeidsproces naar school gaan.

Ter gelegenheid van de Werelddag tegen Kinderarbeid opende minister Verhagen op 11 juni samen met enkele groepen basisschoolleerlingen, een fototentoonstelling over kinderarbeid in de Grote Kerk in Den Haag. Deze tentoonstelling werd gefinancierd en mede-georganiseerd door het ministerie van Buitenlandse Zaken. Ook gaf de minister bij deze gelegenheid het startschot voor publieksacties tegen kinderarbeid. Dat laatste is van groot belang, omdat ook consumenten een grote rol kunnen spelen bij het uitbannen van kinderarbeid.

Bescherming van kinderen tegen geweld

De ergste vormen van kinderarbeid vertegenwoordigen een groot deel van het geweld waar kinderen wereldwijd mee te maken hebben. Volgens de definitie van het ILO betreft het onder meer de inzet van kinderen voor prostitutie of pornografie, het misbruiken van kinderen als slaaf, de gedwongen rekrutering van kindsoldaten en de handel in kinderen. Naast de specifieke inzet op het bestrijden van deze vormen van kinderarbeid, spant Nederland zich ook in algemene zin in om kinderen tegen geweld te beschermen.

De Algemene Vergadering van de VN heeft inmiddels de functie van een VN Speciale Vertegenwoordiger inzake Geweld tegen Kinderen gecreëerd. Nederland pleit voor een spoedige aanstelling van deze persoon, zodat het belangrijke grondwerk dat al door de VN is gelegd verder kan worden opgepakt en wereldwijd worden uitgevoerd. In het kader van de *Universal Periodic Review*, het nieuwe instrument van de VN-mensenrechtenraad, heeft Nederland in een aantal gevallen kinderrechten, en in het bijzonder kinderarbeid, aan de orde gesteld.⁶

Nederland is met een totale bijdrage van €136,6 miljoen (2008) een van de grootste donoren van het United Nations Children's Fund (UNICEF). UNICEF hanteert een op mensenrechten gebaseerde aanpak voor de hulp voor kinderen en adolescenten en draagt daarmee niet alleen bij aan de verbetering van de leefomstandigheden van kinderen en adolescenten maar ook aan de bevordering van hun rechten. Naast de algemene vrijwillige bijdrage ter hoogte van €35 miljoen (2008) – waarvan 10 % aan bescherming van kinderen wordt besteed – geeft Nederland

⁶ De *Universal Periodic Review* wordt in paragraaf 6.2 nader toegelicht.

van 2006 tot 2009 nog eens \$ 6 miljoen per jaar (2008: €4,5 miljoen) extra voor de bescherming van kinderen. Daarmee was Nederland in 2007 de op een na grootste donor op dit gebied. UNICEF's inzet op het gebied van kindbescherming is gebaseerd op het Internationale Verdrag inzake de Rechten van het Kind en op de studie die de Secretaris Generaal van de Verenigde Naties heeft laten verrichten over geweld tegen kinderen (het Pinheiro-rapport). Op deze basis zijn vijf hoofdgebieden geïdentificeerd, variërend van wetgeving tot concrete bescherming tegen geweld, uitbuiting en (seksueel) misbruik tot sociale bescherming van kwetsbare kinderen en adolescenten.

Via financiering vanuit het Mensenrechtenfonds is bovendien een begin gemaakt met de kindvriendelijke vertaling van de Pinheiro-studie over geweld tegen kinderen in het Nederlands. Deze versie zal dienen als naslagwerk voor een Nederlands lespakket over dit onderwerp voor de groepen 7 en 8. Zoals aangegeven in de mensenrechtenstrategie is ook onderzocht in welke andere talen de studie nog meer zou kunnen worden vertaald. Vooralsnog heeft dat ertoe geleid dat momenteel wordt gewerkt aan een vertaling van de Pinheiro-studie in het Urdu, zodat deze tekst ook voor kinderen in Pakistan toegankelijk wordt.

Specifiek op het gebied van de bestrijding van kinderseksuetoerisme is de inzet het afgelopen jaar geïntensiveerd, mede naar aanleiding van de motie Van der Staaij en een rapport van Terre des Hommes uit 2007 over misbruik in Cambodja.⁷ De focus van deze activiteiten is in eerste instantie gericht op Cambodja en enkele buurlanden in Zuidoost-Azië. Onderzocht wordt of activiteiten breder in de regio kunnen worden uitgevoerd. Hierbij zal nauw worden samengewerkt met het Korps Landelijke Politiediensten (KLPD), die actief is op het gebied van de bestrijding van kinderseksuetoerisme in Zuidoost-Azië. Overigens financieren Nederlandse ambassades ook reeds kleinere projecten buiten deze regio.

Nederland draagt ongeveer 2.088.000 dollar bij aan een programma van UNICEF dat is gericht op het versterken van de opsporings- en vervolgingscapaciteit van de Cambodjaanse autoriteiten. In aanvulling op deze steun, gericht op de autoriteiten, wordt uit het Mensenrechtenfonds een project van Terre des Hommes gefinancierd ter versterking van de capaciteit van NGO's in Cambodja. Hiermee is 145.000 euro gemoeid. Voorts wordt via de organisatie ECPAT (*End Child Prostitution, Child Pornography and Trafficking of Children for Sexual Purposes*) een project ter waarde van 153.000 euro gefinancierd dat tot doel heeft kinderseksuetoerisme te voorkomen. Hiertoe worden lokale NGO's in onder meer Cambodja, Thailand en de Filipijnen ondersteund. Deze organisaties brengen lokale toeristische organisaties op de hoogte van de gedragscode voor de reisindustrie ter bescherming van kinderen tegen seksueel misbruik.

Van 25 tot 28 november 2008 hebben vertegenwoordigers van het ministerie van Buitenlandse Zaken, waaronder de mensenrechtenambassadeur, en het ministerie van Justitie deelgenomen aan het Derde Wereldcongres inzake Seksuele Uitbuiting van Kinderen in Brazilië. Nederland heeft bij deze gelegenheid de preventieve maatregelen uitgedragen die ons land op dit terrein zowel nationaal als internationaal heeft genomen. Nederland heeft ook de noodzaak benadrukt van interdisciplinaire en intersectorale samenwerking.

⁷ Motie Van der Staaij (31200-V, nr.58), aangenomen op 20 november 2007. Het bedoelde rapport van Terre des Hommes heeft als titel 'Wat we niet zien, dat is er niet' en verscheen in september 2007.

Uit VN-studies over geweld tegen vrouwen en over geweld tegen kinderen blijkt dat meisjes extra kwetsbaar zijn voor allerlei vormen van geweld, en niet in de laatste plaats van seksuele uitbuiting en prostitutie. In 2008 is hard gewerkt aan de voorbereidingen voor een internationale conferentie waarbij expliciet aandacht wordt geschonken aan geweld tegen meisjes, inclusief seksueel misbruik (9 en 10 maart 2009). Hierbij is nauw samengewerkt met het programmaministerie voor Jeugd en Gezin, het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, het ministerie van Justitie en het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Het Facultatief Protocol bij het Verdrag inzake de Rechten van het Kind inzake de betrokkenheid van kinderen bij gewapende conflicten zal in de eerste helft van 2009 voor Nederland in werking treden. Nederland zal in internationale fora pleiten voor de universele ratificatie van dit Protocol, dat stelt dat kinderen onder de leeftijd van 18 niet rechtstreeks mogen deelnemen aan vijandelijkheden. Direct betrokkenen mogen zijn bij.

Ter gelegenheid van de jaarlijkse uitreiking van de *'International Children's Peace Prize'* op 4 december sprak gastheer minister Verhagen de aanwezigen toe middels een videoboodschap. Hij benadrukte hierin dat het bevorderen van kinderrechten een zeer belangrijk onderdeel van het Nederlandse mensenrechtenbeleid uitmaakt, in het bijzonder het tegengaan van geweld tegen kinderen. De prijs is een initiatief van de NGO KidsRights en werd dit jaar uitgereikt aan Mayra Avellar Neves uit Brazilië. Zij ontving de prijs vanwege haar moedige en succesvolle inzet tegen het extreme geweld in haar sloppenwijk in Rio de Janeiro. Ook nam minister Verhagen met een groot aantal Nederlandse artiesten deel aan het KerstSterrenCircus, dat op 20 december op televisie werd uitgezonden. Dit programma stond in het teken van de *'International Children's Peace Prize'* en het werk van KidsRights. De minister heeft deze gelegenheid aangegrepen om de prijswinnares persoonlijk te feliciteren en voor een breed kijkerspubliek aandacht te vragen voor kinderrechten.

Ten slotte wordt met de Nederlandse NGO's die zich hebben verzameld in de *Violence Against Children*-werkgroep regelmatig informatie en *'best practices'* uitgewisseld. Dit overleg blijkt een effectief middel om op te hoogte te blijven van elkaars en nieuwe mogelijkheden voor samenwerking te identificeren.

Jonge delinquenten op het goede pad

Nederland steunt diverse projecten die erop gericht zijn het rechtssysteem in China te verbeteren. Hierbij is ook aandacht voor de positie van kinderen en jongeren. Nederland draagt bij aan een gezamenlijk project van de organisatie *Save the Children UK* en de gemeente Panlong in de zuidelijke provincie Yunnan. Het project richt zich onder andere op de alternatieve behandeling van minderjarigen binnen het Chinese rechtssysteem. Tot nu toe heeft dit ertoe geleid dat ongeveer 250 minderjarigen die waren veroordeeld voor relatief lichte vergrijpen geen gevangenisstraf uit hoefden te zitten maar een alternatieve straf hebben gediend. Ook is een netwerk van zogenaamde ‘geschikte volwassenen’ opgezet: volwassenen treden op als coach van veroordeelde jongeren en helpen hen op het juiste pad te komen en blijven. Het succesvolle programma wordt inmiddels ook op andere plaatsen in China uitgevoerd. Bovendien heeft het project ertoe geleid dat het Chinese ministerie van Justitie de nieuwe regelingen ontwikkelt die ervoor moeten zorgen dat jongeren in de toekomst anders worden behandeld.

3.6 Bestrijding van mensenhandel

Mensenhandel is een ingrijpende aantasting van de menselijke waardigheid die gepaard gaat met ernstige schending van fundamentele mensenrechten. Menschenhandel is dan ook door de Raad van Europa aangeduid als mensenrechtenschending. Deze moderne vorm van slavernij dient krachtig te worden aangepakt. Nederland zet zich in om de internationale samenwerking ter bestrijding van mensenhandel te verstevigen.

Het VN-protocol inzake de bestrijding van mensenhandel is daarvoor een belangrijk instrument. Samen met de EU-partners bepleit de regering wereldwijde ratificatie en betere implementatie van dit protocol en van het daarmee samenhangende VN-verdrag tegen grensoverschrijdende georganiseerde criminaliteit. Een belangrijke toevoeging aan de internationale normgeving wordt gevormd door het verdrag van de Raad van Europa voor actie tegen mensenhandel. Dit verdrag gaat immers op het punt van de bescherming van slachtoffers verder dan het genoemde VN-protocol. In februari 2008 waren de benodigde 10 ratificaties bereikt, waardoor het verdrag in werking kon treden. De nationale ratificatieprocedure is in een ver gevorderd stadium.

Van belang is voorts dat de VN-mensenrechtenraad de functie van Speciale Rapporteur inzake mensenhandel in juni 2008 voor een periode van drie jaar heeft verlengd. Nederland heeft deze verlenging actief ondersteund. De bezoeken die de Speciale Rapporteur elk jaar aan een aantal landen brengt, kunnen een nuttige bijdrage leveren aan een verbeterde aanpak van de mensenhandel in de betrokken landen.

In EU-kader vindt nauwe afstemming plaats zowel ten aanzien de aanpak van mensenhandel binnen de Unie als in relatie tot derde landen. Uitgangspunt daarbij is het ‘EU-plan inzake de beste praktijken, normen en procedures bij de voorkoming en bestrijding van mensenhandel’, dat in december 2005 werd aangenomen. Nederland zet zich voorts in om de samenwerking in Europol-verband te intensiveren. Zo is het initiatief genomen om in het kader van de *North-*

West Hub (een regionale onderverdeling van Europol) aandacht te besteden aan de mensenhandel uit Nigeria, waaronder meer in het bijzonder het verschijnsel van alleen reizende minderjarigen uit dit land. Tevens buigt het samenwerkingsverband van noordwestelijke landen zich, op Nederlands verzoek, over de Chinese vrouwenhandel.

Nederland heeft in EU-verband een initiatief genomen voor verbetering van de samenwerking tussen de zeven noordwestelijke lidstaten van de EU op het terrein van mensenhandel. Met name de Alleenstaande Minderjarige Vreemdelingen uit Nigeria krijgen hierbij nadruk.

Daarnaast werkt Nederland op bilaterale basis samen met de belangrijkste herkomstlanden van de slachtoffers die in ons land worden aangetroffen. Daartoe behoren onder andere Roemenië, Bulgarije en Nigeria. Met deze landen zijn en worden projecten opgezet voor het verlenen van technische assistentie aan nationale coördinerende instellingen en aan politie en justitie. Ook wordt met deze landen gewerkt aan het opzetten van betere structuren voor de opvang van slachtoffers, dit laatste in samenwerking met NGO's. Nadere details over de projecten in Roemenië en Bulgarije zijn te vinden in hoofdstuk 8.5. In relatie tot diverse andere herkomstlanden wordt eveneens naar samenwerkingsmogelijkheden gezocht.

Om de aanpak van mensenhandel in eigen land kracht bij te zetten is begin 2008 een breed samengestelde taskforce in het leven geroepen onder leiding van de procureur-generaal portefeuillehouder mensenhandel. Naast de aanpak in eigen land spant de taskforce zich ook in om de politietsamenwerking met de relevante herkomstlanden en via organisaties als Europol nieuwe impulsen te geven. Bij de aanpak van mensenhandel is vanzelfsprekend de zorg voor de slachtoffers van mensenhandel van groot belang. Dit komt onder andere tot uitdrukking in de verblijfsregeling voor slachtoffers van mensenhandel, de zogeheten B9-regeling.

3.7 Tegengaan van discriminatie op basis van seksuele geaardheid

Iedereen is gelijk in waardigheid en rechten geboren, ongeacht ras, sekse, religie, leeftijd of seksuele geaardheid. Dat laatste vormt vandaag de dag wellicht nog altijd één van de grootste taboes op mensenrechtengebied. Een doorbraak van dit taboe is hard nodig, want de rechten homoseksuelen/LGBT worden wereldwijd op grote schaal geschonden⁸. Het bestrijden van discriminatie op basis van seksuele geaardheid vormt één van de prioriteiten van het Nederlandse mensenrechtenbeleid.

Op de VN-agenda

Nederland hecht groot belang aan het bespreekbaar maken van dit onderwerp in VN-verband. Dat dit niet eenvoudig maar evenmin onmogelijk is, bleek op 18 december 2008. Op die dag is in de Algemene Vergadering van de VN een verklaring over mensenrechten, seksuele geaardheid en *gender* identiteit voorgelezen. Deze verklaring kwam tot stand op initiatief van Nederland en Frankrijk en werd door 66 VN-lidstaten ondersteund. De verklaring roept landen op om strafbaarstelling van homoseksualiteit af te schaffen en om discriminatie op basis van seksuele geaardheid te bestrijden. Ook worden in de tekst mensenrechtenschendingen op basis van seksuele geaardheid veroordeeld. Met deze verklaring is een significante stap gezet richting

⁸

LGBT: *Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender people*

breder erkenning binnen de VN van seksuele geaardheid als discriminatiegrond. Een groot succes is het feit dat de steun voor deze verklaring afkomstig was uit alle regionale groepen van de VN. Dit was te danken aan een zorgvuldige voorbereiding, waarbij door Nederland en Frankrijk is samengewerkt met een interregionale coalitie van landen (Argentinië, Brazilië, Gabon, Japan, Kroatië en Noorwegen). Hiermee heeft Nederland mede invulling gegeven aan het voornemen in het actieplan om de effectiviteit van het EU-optreden in multilateraal verband te vergroten door meer interregionale samenwerking tot stand te brengen.

Nederland en Frankrijk hebben het uitspreken van de verklaring, die zich mocht verheugen in wereldwijde media-aandacht, kracht bijgezet door op 18 december in New York ook een speciaal evenement over mensenrechten en seksuele geaardheid te organiseren. Minister Verhagen benadrukte in zijn toespraak tijdens dit evenement aan dat er geen enkele grond bestaat voor vervolging of discriminatie vanwege iemands seksuele geaardheid. Hij gaf aan dat Nederland, in samenwerking met gelijkgezinden uit alle regio's, dit thema op de agenda van de VN zal blijven zetten. Tijdens het evenement sprak ook de Franse staatssecretaris voor mensenrechten Rama Yade en werd een videoboodschap vertoond van de VN Hoge Commissaris voor de Mensenrechten, mevrouw Pillay. Zij sprak zich hierin uit tegen criminalisering van homoseksuele relaties. Ze vergeleek dit fenomeen met wetten uit de Apartheidstijd die seksuele relaties tussen mensen van verschillende rassen verbod. Verschillende homoseksuele en lesbische mensenrechtenverdedigers vanuit alle regio's spraken over de schendingen en discriminatie waar ze soms dagelijks mee te maken hebben.

Zowel het Vaticaan als verschillende islamitische landen hebben zich overigens actief verzet tegen het Nederlands-Franse initiatief. Het Vaticaan gaf aan de verklaring een slecht idee te vinden omdat men vreesde dat hiermee voor het homohuwelijk werd gepleit en dat de vrijheid van meningsuiting van priesters werd beperkt. Enkele OIC-landen, aangevoerd door Egypte, namen het initiatief voor een tegenverklaring.

Minister Verhagen heeft ook in de VN-mensenrechtenraad aandacht gevraagd voor de positie van homoseksuelen. Tijdens zijn toespraak op 3 maart 2008 veroordeelde hij strafbaarstelling van homoseksualiteit en discriminatie op grond van seksuele geaardheid. Ook heeft hij de lidstaten van de VN opgeroepen om de *Yogyakarta Principles*, over de toepassing van internationale mensenrechtennormen in relatie tot seksuele geaardheid, te onderschrijven.

Om binnen de VN een zinvolle discussie te kunnen voeren, is het ook van groot belang dat NGO's de kans krijgen om hun stem te laten horen. Na jarenlange weigering heeft COC Nederland op 6 juni een positief advies meegekregen van het VN-comité dat oordeelt over aanvragen van NGO's die een zogenaamde 'consultatieve status' bij de VN nastreven. Voor het eerst in de geschiedenis stemde een (minieme) meerderheid van dit comité vóór de aanvraag van een homo-organisatie. Ook hiermee is het doel om discriminatie op basis van seksuele geaardheid in de VN bespreekbaar te maken dichterbij gebracht. Nederland heeft zich in overeenstemming met de mensenrechtenstrategie in het proces voorafgaand aan de stemming actief ingezet om de regeringen die lid zijn van het VN-comité te overtuigen van het belang om het COC deze status toe te kennen.

Raad van Europa

Ook in het kader van de Raad van Europa zet Nederland zich in voor meer aandacht voor dit onderwerp. Mede dankzij de door Nederland gefinancierde LGBT-expert bij het kantoor van de Mensenrechtencommissaris van de Raad van Europa voert deze organisatie een actief beleid tegen discriminatie op basis van seksuele geaardheid.⁹ Zo heeft Mensenrechtencommissaris Hammarberg tijdens zijn bezoek aan de Russische Federatie ruim twee uur gesproken met vertegenwoordigers van Russische LGBT-organisaties. De discriminatie en onderdrukking van homoseksuelen in Rusland is vervolgens in een gesprek met (toenmalig) president Poetin ter sprake gekomen.

De Mensenrechtencommissaris van de Raad van Europa vervult, wederom dankzij de Nederlandse bijdrage, eveneens een belangrijke adviserende rol in het expert panel van de homofobie-studie van het EU-Grondrechtenagentschap te Wenen. De Mensenrechtencommissaris heeft aangegeven dat hij een dergelijke studie ook voor lidstaten van de Raad van Europa wil gaan uitvoeren die geen lid van de EU zijn.

Bilaterale stappen tegen strafbaarstelling

Nederland spant zich er ook bilateraal voor in om landen ervan te overtuigen dat seksuele geaardheid geen reden mag zijn om iemand te vervolgen. Op initiatief van minister Koenders hebben ambassades onderzoek gedaan naar strafbaarstelling van homoseksualiteit in partnerlanden. In verschillende landen waar homoseksualiteit nog strafbaar is, waaronder Kameroen, Mozambique, Senegal en Rwanda, hebben ambassades opvolging gegeven aan dit onderzoek door in gesprek te gaan de autoriteiten. Ook in niet-partnerlanden heeft het onderwerp de aandacht. In Marokko, Senegal, Egypte en Koeweit heeft Nederland actie ondernomen naar aanleiding van concrete schendingen van mensenrechten gerelateerd aan seksuele geaardheid.¹⁰

Daadwerkelijke verandering van de maatschappelijke houding ten opzichte van homoseksualiteit is een kwestie van lange adem. In veel landen is het onderwerp nog steeds een groot taboe. Steun aan lokale (mensenrechten- of belangen)organisaties die zich inzetten voor de rechten van homoseksuelen is dan ook een belangrijk deel van het Nederlandse beleid. Een groot aantal ambassades onderhoudt contacten met relevante organisaties om op de hoogte te zijn van de maatschappelijke ontwikkelingen die zich voordoen en eventueel een (al dan niet financiële) ondersteunende rol te spelen. Meerdere ambassades hebben besloten of zijn van plan om dit jaar financiële ondersteuning te verlenen aan NGO's die strijden tegen discriminatie op basis van seksuele geaardheid. Dit gebeurt onder meer in Bangladesh, Bolivia, Costa Rica, Cuba, El Salvador, Guatemala, Kameroen, Letland, Litouwen, Mozambique, Nigeria en Nicaragua. Via een subsidie aan COC Nederland worden meerdere organisaties in Zuidoost-Europa en de Kaukasus ondersteund. Ook medefinancieringsorganisatie Hivos is zeer actief op dit terrein.

⁹ Zie paragraaf 6.3 voor de overige activiteiten van de Raad van Europa op dit gebied.

¹⁰ Zie ook de brief die de Kamer op 17 maart 2008 reeds toeging over dit onderwerp (Kamerstuk 2007-2008, 31263, nr. 8, Tweede Kamer).

De mensenrechtenambassadeur heeft in zijn gesprekken met Poolse en Gambiaanse autoriteiten het ongenoegen van Nederland over homovijandige uitspraken overgebracht. In Polen pleitte hij voor respect voor Europese regelgeving om discriminatie van homoseksuelen te bestrijden. In juni 2008 heeft de mensenrechtenambassadeur de Gambiaanse zaakgelastigde in Den Haag in een gesprek te verstaan gegeven dat de homofobe uitspraken van haar president voor Nederland onacceptabel zijn.

Op 25 april 2008 was minister Verhagen gastheer van een seminar over de *Yogyakarta Principles*. Hierbij waren vertegenwoordigers van het maatschappelijk middenveld, Nederlandse en buitenlandse diplomaten aanwezig om onder meer te spreken over strategieën om te komen tot wereldwijde afschaffing van strafbaarstelling van homoseksualiteit en om de *Yogyakarta Principles* internationaal onder de aandacht te brengen. De belangrijkste conclusies van dit seminar waren dat de *Yogyakarta Principles* een waardevol document vormt voor NGO's, mensenrechtenverdedigers én regeringen, maar ook dat aan de bekendheid van de *Yogyakarta Principles* nog veel valt te verbeteren.

Gezien de vragen die het thema mensenrechten in relatie tot seksuele geaardheid vaak nog oproept heeft het ministerie een handleiding 'Mensenrechten en seksuele geaardheid' opgesteld voor alle ambassades. Hierin zijn onder meer suggesties voor de ambassades opgenomen hoe dit thema op lokaal niveau kan worden opgepakt.

Een serieuze partner

Discriminatie op basis van seksuele geaardheid is een groot probleem in veel Afrikaanse landen, zo ook in Uganda. De Nederlandse ambassade in Kampala spant zich in om lokale NGO's te ondersteunen die zich hiertegen verzetten. In 2008 werden enkele informele bijeenkomsten tussen mensenrechtenorganisaties en homovertegenwoordigers georganiseerd. Het directe en informele contact van lokale organisaties met vertegenwoordigers van de homogemeenschap heeft effect: de Ugandese homo-organisaties worden steeds meer als serieuze partner gezien en betrokken bij het werk van lokale (mensenrechten)organisaties. De bereidheid van mensenrechtenorganisaties om ook over de positie van homoseksuelen te denken en te praten is gegroeid. De overkoepelende mensenrechtenorganisatie van Uganda is van plan om een rapport te schrijven over minderheden, waarin expliciet ook de positie van seksuele minderheden zal worden meegenomen.

3.8 Opkomen voor mensenrechtenverdedigers

De morele en financiële ondersteuning van mensenrechtenverdedigers is een essentieel aspect van het mensenrechtenbeleid. Individuele mensenrechtenverdedigers zijn immers van grote betekenis voor het initiëren van verandering binnen een land.

Zoals in hoofdstuk 2 reeds werd vermeld, werd dit jaar op 10 december de eerste Mensenrechten Tulp uitgereikt aan Justine Masika Bihamba, afkomstig uit de Democratische Republiek Congo. Deze onderscheiding werd vorig jaar ingesteld met het doel jaarlijks een

persoon te eren die bijzondere morele moed heeft getoond bij het beschermen en bevorderen van de rechten van zijn of haar medemensen. Ook veel activiteiten die op de Internationale Dag van de Rechten van de Mens door ambassades werden ontplooid, stonden in het teken van mensenrechtenverdedigers. Maar ook gedurende de rest van het jaar zijn veel initiatieven ontplooid om het werk van deze mensen te ondersteunen. Doel hierbij is niet alleen om hun werk praktisch mogelijk te maken, maar ook om ze waar mogelijk te beschermen tegen het gevaar waaraan ze vaak blootstaan.

Nederland heeft zichtbaar aandacht besteed aan het werk van mensenrechtenverdedigers door ontmoetingen van de bewindslieden met mensenrechtenverdedigers. Minister Verhagen heeft tijdens de zevende zitting van de VN-mensenrechtenraad in mei 2008 gesproken met twee Afrikaanse mensenrechtenverdedigers: de Zimbabweaan Arnold Tsunga, oprichter van *Zimbabwean Lawyers for Human Rights* en de Somaliër Hassan Shire, uitvoerend directeur van het *East and Horn of Africa Human Rights Defenders* project. Minister Koenders sprak in Indonesië met de weduwe van de vermoordde mensenrechtenverdediger Munir. Ook veel Nederlandse ambassades onderhouden op structurele basis contact met mensenrechtenverdedigers.

Een nieuwe VN-vertegenwoordiger

Nederland zet zich ook in voor de bescherming van mensenrechtenverdedigers in VN-verband. Een belangrijk succes op dit gebied betreft de verlenging van het mandaat van de Speciaal Rapporteur inzake de situatie van mensenrechtenverdedigers tijdens de zevende zitting van de VN-mensenrechtenraad. De onderhandelingen hierover waren moeilijk en uiteindelijk kon alleen consensus worden bereikt als de titel van Speciale Vertegenwoordiger van de VN zou worden vervangen door Speciaal Rapporteur, een functie die volgens sommigen minder gewicht zou hebben. Nederland en gelijkgezinde landen wisten in ruil hiervoor wel te bereiken dat voor het eerst niet wordt verwezen naar de plichten en verantwoordelijkheden van mensenrechtenverdedigers. Met deze resolutie ligt er nu een heel stevig mandaat waarin de rechten van mensenrechtenverdedigers voorop staan. De Ugandese Margaret Sekaggya heeft zal de functie de komende drie jaar vervullen en zij heeft tijdens de Derde Commissie haar werkplan gepresenteerd. Sekaggya geeft aan zich te willen concentreren op de verspreiding van *best practices* ten aanzien van de bescherming van mensenrechtenverdedigers. Ook wil ze graag regionale beschermingsmechanismen ter bescherming van mensenrechtenverdedigers stimuleren, zoals de recente aanstelling van een Speciaal Rapporteur op dit onderwerp binnen de *African Commission on Human and Peoples' Rights*. Nederland ondersteunt haar in dit streven.

EU-richtsnoeren in de praktijk

In Europees verband heeft Nederland zich het afgelopen jaar de meest actieve lidstaat op het thema van mensenrechtenverdedigers betoond. Nederland is *burdensharer* van de EU-richtsnoeren inzake mensenrechtenverdedigers. Dit betekent dat Nederland het lokale voorzitterschap bijstaat met het monitoren van de situatie van mensenrechtenverdedigers en EU actie helpt ondernemen. Ook wordt gevraagd of de lokale Nederlandse ambassades het lokale voorzitterschap kunnen ontlasten door in overeenstemming met de richtsnoeren mee te helpen bij het volgen van rechtszaken van mensenrechtenverdedigers, door inspanningen om mensenrechtenverdedigers zichtbaar te steunen op lokaal niveau en door speciale links op te

nemen op de websites van de ambassade met bruikbare informatie over mensenrechtenverdedigers.

Mede op aandringen van Nederland heeft de EU in de afgelopen periode een groot aantal demarches en verklaringen afgelegd over de situatie van mensenrechtenverdedigers, zoals bijvoorbeeld in Oezbekistan, Colombia, China, Belarus, Iran en Turkije. Ook pleit Nederland consequent voor het noemen van individuele gevallen in het grote aantal EU-mensenrechtendialogen, zoals met China, Rusland, Tunesië en Egypte.

Op initiatief van Nederland is bovendien een tussentijdse evaluatie uitgevoerd van de nationale strategieën voor het ondersteunen van mensenrechtenverdedigers die het afgelopen jaar door ambassades van EU-lidstaten in 59 landen zijn opgesteld. Deze evaluatie is belangrijk omdat de nationale strategieën een nuttig instrument zijn voor intensivering van de activiteiten van die ambassades ter bescherming van het werk van mensenrechtenverdedigers. Ook kan men door middel van deze evaluatie van elkaars successen en teleurstellingen leren. Nederland heeft een belangrijk deel van deze evaluatie uitgevoerd. Uitkomst is dat de ambassades het afgelopen jaar de inzet ten aanzien van mensenrechtenverdedigers beter hebben gecoördineerd en dat er meer activiteiten ter bescherming van mensenrechtenverdedigers zijn ondernomen. Dat betekent echter niet dat er geen ruimte is voor verbetering. Zo loopt het aantal en het soort activiteiten dat in de diverse landen worden ondernomen zeer uiteen, wat niet altijd valt te verklaren door het verschil in lokale omstandigheden. De aanbevelingen van de evaluatie zijn op 18 juni jl. door de EU-Raadswerkgroep mensenrechten goedgekeurd en zullen door alle lidstaten aan hun vertegenwoordigers in derde landen worden gestuurd.

Een levensgevaarlijk milieu

Bij mensenrechtenverdedigers moeten we niet alleen denken aan hen die zich inzetten voor burgerrechten en politieke rechten. De Nederlandse ambassade in Guatemala hield op de Internationale Dag van de Rechten van de Mens een lunch ter ere van het werk van Yuri Melini. Yuri Melini is directeur van de milieuorganisatie CALAS en overleefde recent een moordaanslag. CALAS is een zeer waardevolle partner voor de ambassade. De ambassade steunt deze organisatie omdat zij belangrijk werk doet op het gebied van milieurechten in Guatemala. Yuri Melini zelf is een groot verdediger van milieu- en sociale rechten en bekend binnen en buiten Guatemala. De ambassade heeft de Guatemalteekse autoriteiten dringend gevraagd om de aanslag op Melini tot op de bodem uit te zoeken zodat de daders kunnen worden berecht.

3.9 Vrijheid van meningsuiting en mediadiversiteit

Nederland staat pal voor het recht op vrije meningsuiting. Dit recht is onontbeerlijk voor een democratische, vrije en ontwikkelde samenleving, en deze mening heeft Nederland ook op het internationale vlak breed uitgedragen.

In verschillende internationale fora heeft Nederland bepleit dat overheden slechts in zeer beperkte mate grenzen aan de vrije meningsuiting mogen stellen. Deze grenzen dienen in ieder geval in de wet te zijn vastgelegd, door de rechter te kunnen worden getoetst en in alle gevallen in overeenstemming te zijn met internationale mensenrechtennormen.

Om deze grenzen te kunnen bewaken, heeft Nederland zich in de VN-mensenrechtenraad actief ingezet voor verlenging van het mandaat van de Speciale Rapporteur voor de vrijheid van meningsuiting. Hoewel de verlenging heeft plaatsgevonden, is een deel van het mandaat onder druk komen te staan na hevige onderhandelingen met leden van de OIC. Canada, initiatiefnemer van deze resolutie, kwam naar de mening van de OIC onvoldoende tegemoet aan haar wens om de rapporteur ook te laten rapporteren over misbruik van de vrijheid van meningsuiting, mede in de vorm van godslastering. De OIC heeft de afgelopen jaren sterk ingezet op het ontwikkelen van een nieuw juridisch bindend instrument waarbij de internationale gemeenschap zich zou moeten verbinden om schandalisering (*defamation*) van religies als schending van mensenrechten te verbieden. Nederland heeft samen met andere gelijkgezinde landen de positie ingenomen dat dit streven op gespannen voet staat met het uitgangspunt dat mensenrechten personen beschermen, en niet religies of concepten (zie ook paragraaf 3.3). De Speciale Rapporteur is uiteindelijk gevraagd voortaan ook te rapporteren over gevallen waarin oneigenlijk gebruik van het recht op vrijheid van meningsuiting een daad van religieuze of rassendiscriminatie vormt. Ofschoon Nederland en gelijkgezinde Westerse en Latijns-Amerikaanse dit hebben proberen te voorkomen, blijft het grootste en belangrijkste deel van het mandaat evenwel overeind en verdient het werk van de Speciale Rapporteur steun van Nederland.

Onafhankelijke media over de hele wereld zijn vitaal om de vrijheid van meningsuiting te waarborgen. Nederland zet waar mogelijk in op praktische ondersteuning van activiteiten die gericht zijn op de bevordering van de vrijheid van meningsuiting en het vergroten van mediadiversiteit, alsmede activiteiten die inspelen op actuele ontwikkelingen in een land. Het gaat bijvoorbeeld om de ondersteuning van onafhankelijke en vrije media in landen met een sterk eenzijdig aanbod. Ook worden er trainingen voor journalisten georganiseerd. De projecten hebben betrekking op landen waar deze diversiteit en vrijheid van overheidswege wordt beperkt, zoals Iran, Zimbabwe, Birma, China, Belarus, en verschillende Arabische landen. In 2008 is hiervoor vanuit het Mensenrechtenfonds 6 miljoen euro beschikbaar gesteld. Ook via het medefinancieringsstelsel en andere programma's van het ministerie van Buitenlandse Zaken heeft Nederland in verschillende landen dergelijke activiteiten gefinancierd.

Nederland komt ook op politiek vlak op voor organisaties en individuele journalisten, vooral daar waar zij vanwege hun werk in het nauw komen. Zo heeft minister Koenders in december 2008 bij de president en minister van Buitenlandse Zaken van Burundi aangedrongen op de vrijlating van journalisten die in de laatste maanden van 2008 waren gearresteerd omdat zij zich kritisch hadden uitgelaten over de regering. Ook heeft Nederland zich, samen met Europese partners, ingezet voor twee Vietnamese journalisten die in mei 2008 werden opgepakt naar aanleiding van hun berichtgeving over een corruptieschandaal bij het ministerie van Transport. In oktober 2008 werden zij voor "misbruik van democratische vrijheden" veroordeeld tot gevangenisstraffen, waarvan één voorwaardelijk.

Een substantieel deel van het beschikbare bedrag uit het Mensenrechtenfonds is bestemd voor het bevorderen van mediadiversiteit in Iran. Het gebrek aan vrije, kwalitatief goede media in

Iran wordt door velen gezien als een van de belangrijkste obstakels voor hervorming. Nederland investeert daarom in het Iraanse medialandschap en stelde in 2008 een bedrag van circa vier miljoen euro beschikbaar. Dit is verdeeld over zes projecten, variërend van websites tot trainingen voor journalisten. Alle projecten maken voor het behalen van hun doelstellingen gebruik van moderne communicatietechnologieën. Via websites weten deze verschillende projecten een groot publiek aan te spreken op een relatief veilige manier voor makers en gebruikers. Het gaat hierbij om *online* media evenals *online* journalistieke trainingen of debatten. De betreffende websites tonen een toenemende mate van interactiviteit met lezers en deelnemers. Hoewel het voor journalisten in Iran niet makkelijk is om hun werk te doen, zijn de negatieve effecten hiervan op deze activiteiten redelijk beperkt gebleven. Een aantal deelnemende journalisten is door de autoriteiten ondervraagd. Ook werd apparatuur tijdelijk in beslag genomen. Deze incidenten worden door de deelnemers niet als onoverkomelijk beschouwd.

Goed nieuws voor Iran

Eén van de projecten die in Iran wordt gesteund, is de nieuwssite *Shahrazad News*. *Shahrazad News* begon in 2006 als internetmedium gericht op Iraanse vrouwen en is inmiddels uitgegroeid tot een organisatie die belangrijk werk verricht in het promoten van mediadiversiteit en vrijheid van meningsuiting. In het eerste half jaar van 2008 werden 316 artikelen voor de site geproduceerd, 418 nieuwsitems en 42 speciale rapportages. Daarnaast werden 12 documentaires gemaakt over uiteenlopende thema's, waaronder kinderarbeid, scheiding, HIV/AIDS, huisvesting en vluchtelingen. Verschillende organisaties in Iran hebben op hun website een link naar *Shahrazad News* opgenomen. Omdat veel Iraniërs weinig of geen toegang tot internet hebben, wordt ook wekelijks een PDF-document met artikelen naar 57.000 adressen rondgestuurd.

Geluid over de grens

Het is in Wit-Rusland zorgelijk gesteld met de mediavrijheid. Met name radio en televisie zijn exclusief in handen van de staat en bieden weinig of geen ruimte voor afwijkende meningen. Daarom ondersteunt Nederland, samen met vijf andere Westerse landen, het onafhankelijke radiostation *European Radio for Belarus* (ERB). Dit station zendt zijn programma's, een mix van nieuws, achtergrond en muziek, bedoeld voor jonge Wit-Russen tussen de 15 en 35 jaar, het land in vanaf zendmasten in de buurlanden. Ook heeft ERB een eigen website (www.belradio.fm) waarop haar programma's via een *livestream* te volgen zijn en zendt het ook uit via de satelliet. Ondanks het feit dat ERB lastig te ontvangen is in Wit-Rusland (niet iedereen houdt ervan radio op AM-golf te beluisteren en niet iedereen heeft internet, laat staan een satellietontvanger) zijn de eerste luistercijfers bemoedigend.

Nederland steunt tevens diverse organisaties die zich inzetten voor de persvrijheid op internationaal niveau, waaronder IFEX en *Article 19*. *Article 19* onderzoekt en verdedigt

wereldwijd de vrijheid van meningsuiting en de persvrijheid, zowel in landen zelf als op het internationale niveau. *Article 19* heeft een succesvolle lobby gevoerd om bij de verkiezingen in Nepal te bewerkstelligen dat persvrijheid in de verschillende partijprogramma's werd opgenomen. In Mexico werd een grootse media -actie opgezet, in samenwerking met een groot aantal internationale en regionale organisaties, om aandacht te vragen voor de grote hoeveelheid geweldsdelicten tegen journalisten. Ook in de VN-mensenrechtenraad levert *Article 19* waardevolle analyses en zijn hun aanbevelingen ten aanzien van wetgeving op vrije meningsuiting door verschillende landen overgenomen.

4 Mensenrechten, vrede en veiligheid

Mensenrechten en veiligheid zijn sterk met elkaar verbonden en van elkaar afhankelijk. Het is daarom van belang om binnen het veiligheidsbeleid recht te doen aan deze relatie en voldoende aandacht te besteden aan de rol die veiligheid kan spelen bij het bevorderen van mensenrechten, en andersom. Nederland werkt aan een op mensenrechten gestoelde effectieve bestrijding van terrorisme, invulling van het principe *responsibility to protect*, wapenbeheersing, effectieve vredesoperaties met aandacht voor kwetsbare groepen en een rechtvaardige vrede.

4.1 De bestrijding van terrorisme

Bestrijding van terrorisme is vanuit mensenrechtenuoogpunt noodzakelijk en de bescherming en bevordering van mensenrechten is essentieel bij het voorkomen van extremisme en geweld. Tegelijkertijd dient terrorismebestrijding altijd in overeenstemming te zijn met de mensenrechten. Het beschermen en bevorderen van mensenrechten dient dan ook integraal deel uit te maken van antiterrorismestrategieën. Nederland draagt dit standpunt, dat ook is bevestigd in de ‘Wereldwijde Strategie tegen Terrorisme’ van de VN, de Richtlijnen inzake Mensenrechten en de Bestrijding van Terrorisme van de Raad van Europa en de ‘Strategie tegen Terrorisme’ van de EU, stelselmatig uit in zijn bilaterale contacten en in internationaal verband.

Minister Verhagen heeft tijdens zijn bezoeken aan Algerije en Marokko nadrukkelijk gewezen op het belang van mensenrechten bij de bestrijding van het terrorisme.

Dit gebeurt ook in bilaterale contacten met landen als Afghanistan en Pakistan en in contacten met regionale organisaties als ASEAN (Azië) en de *Gulf Cooperation Council* (GCC). In EUROMED-kader heeft bovendien op 16 juni 2008 een bijeenkomst over dit thema plaatsgevonden. Tijdens het bezoek dat de minister-president en minister Verhagen op 7 juni 2008 aan Washington brachten, werden in een gesprek met toenmalig president Bush opnieuw de Nederlandse zorgen over de situatie op Guantanamo Bay geuit.

In EU- en VN-verband worden talrijke initiatieven ontplooid om de normstelling op het gebied van terrorisme zodanig te verbeteren dat de bescherming van mensenrechten voldoende is gewaarborgd.

Rond het thema financiering van terrorisme heeft ons land binnen de EU actief bijgedragen aan de verbetering van de rechtsbescherming van organisaties en personen die op de EU-terrorismelijst staan. De MKO-uitspraken (laatstelijk van 4 december 2008) van het Gerecht van Eerste Aanleg maken duidelijk dat het Gerecht veel belang hecht aan een strikte naleving van deze procedurele waarborgen.

De recente Kadi-uitspraak van het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschap (3 september 2008) onderschrijft de noodzaak van verdere procedureverbeteringen rond VN-sanctiebesluiten. Nederland is voornemens om in 2009 een bijeenkomst over de effectiviteit en legitimiteit van gerichte sancties te organiseren. Doel van de bijeenkomst is mogelijkheden voor verdere verbetering van de sanctieprocedures te bewerkstelligen.

In de VN maakt Nederland deel uit van een groep van gelijkgezinde landen die verbetering van de rechtsbescherming nastreven. Zo is een voorstel tot instelling van een adviespanel aan de leden van de Veiligheidsraad voorgelegd. Dit panel brengt een niet-bindend advies uit bij verzoeken om van de sanctielijst te worden geschrapt. Een dergelijke herzieningsprocedure ontbreekt vooralsnog in het VN-systeem.

In september 2008 vond de eerste formele *review* plaats van de 'Wereldwijde Strategie tegen Terrorisme' van de VN. In overeenstemming met het actieplan bij de mensenrechtenstrategie heeft Nederland zich ingespannen voor integrale aandacht voor mensenrechten. In een nationale interventie werd benadrukt dat de strijd tegen het terrorisme alleen succesvol kan worden gevoerd indien de mensenrechten volledig worden gerespecteerd. Dit standpunt werd overigens ook door het Franse EU-voorzitterschap uitgedragen.

In het kader van de Wereldwijde Strategie draagt Nederland voorts 55.000 euro bij aan een VN-project op het terrein van terrorismebestrijding en het respect voor mensenrechten. Het project omvat een uitgebreide analyse van de op dit moment beschikbare steun en assistentie aan lidstaten op het gebied van mensenrechten in de context van contraterorisme. Hierbij wordt eveneens geïdentificeerd op welke punten er ruimte is voor verbetering en worden voorstellen gedaan om de steun aan VN-lidstaten te versterken. Verder voorziet het project in een uitwisseling van informatie over mensenrechten en goede praktijkvoorbeelden.

Ten slotte bood Nederland ook dit jaar politieke en financiële ondersteuning aan het werk van de VN-Speciale Rapporteur inzake Mensenrechten en Terrorismebestrijding.

Oud-Poelgeest

Nederland acht het van groot belang om met de Verenigde Staten in dialoog te blijven over het onderwerp mensenrechten, terrorismebestrijding en internationaal humanitair recht. Nederland probeert samen met internationale partners juridische oplossingen te vinden voor problemen op dit vlak in de strijd tegen het terrorisme. Om verder te komen dan een uitwisseling van bestaande standpunten steunt Nederland internationale initiatieven waarbij academici, vertegenwoordigers van NGO's en andere experts elkaar stimuleren om op positief-kritische wijze na te denken over deze problematiek en te komen tot concrete aanbevelingen. Het ministerie van Buitenlandse Zaken zal een vervolg financieren op de bijeenkomst over mensenrechten en terrorisme die in 2007 plaatsvond in kasteel Oud Poelgeest. Het project richt zich op drie onderwerpen. Het eerste doel is om internationale strafrechtelijke samenwerking bij terrorismebestrijding te verbeteren. Het tweede onderwerp betreft het recht op zelfverdediging als reactie op terroristische aanslagen of dreiging daarvan. Ten derde wordt de relatie besproken tussen mensenrechten en internationaal humanitair recht in het kader van de strijd tegen het internationaal terrorisme. Ook zal aandacht worden besteed aan de (internationale) berechting van personen die zich schuldig hebben gemaakt aan het plegen van terroristische daden. Deze onderwerpen zullen aan de orde komen tijdens diverse internationale expertbijeenkomsten die in de periode tot aan 2010 in Nederland zullen plaatsvinden en die naar verwachting zullen uitmonden in concrete aanbevelingen voor internationale beleidsmakers.

Tegengaan van straffeloosheid en de berechting van terroristen

Net zo goed als de bestrijding van terrorisme vanuit mensenrechtenoogpunt noodzakelijk is, gaat dat op voor de berechting van personen die zich schuldig hebben gemaakt aan het plegen van terroristische daden. Zoals in de mensenrechtenstrategie aangegeven, kunnen we niet toestaan dat er vrijhavens zijn waarin personen die verdacht zijn van het plegen van terroristische misdrijven een veilig heenkomen zoeken en vinden. Daders dienen te worden vervolgd en bestraft, niet alleen om de internationale rechtsorde te beschermen en straffeloosheid tegen te gaan, maar ook omdat slachtoffers van terroristische daden daar recht op hebben. Gezien de ernst van deze daden en het grensoverschrijdende karakter dat zij vaak hebben, is het noodzakelijk om te onderzoeken op welke wijze internationale berechting kan worden bevorderd indien het land zelf hiertoe niet bereid is of niet in staat is.

Nederland wil hier een bijdrage aan leveren. Dit gebeurt, zoals hierboven reeds werd vermeld, onder meer in het kader van het 'Oud Poelgeest-proces'. Verbetering van de internationaal strafrechtelijke aanpak van terrorisme, waarbij ook internationale berechting aan de orde zal komen, is een van de kernthema's van dit proces. Subthema's waar deskundigen nader onderzoek naar zullen doen, zijn bijvoorbeeld verbeterde informatie-uitwisseling (rechtshulp) ten behoeve van nationale berechting, internationale berechting door een nieuw tribunaal of het inschakelen van het Internationaal Strafhof. Zoals bekend kunnen plegers van terroristische daden die onder het Statuut van Rome kwalificeren als strafbare feiten reeds door het Internationaal Strafhof worden vervolgd. Nederland streeft ernaar dat in de toekomst concreet van deze mogelijkheid gebruik wordt gemaakt en dat andere opties voor internationale berechting niet ongebruikt worden gelaten.

In dit kader dient ook de motie Çörüz te worden vermeld, waarin de Nederlandse regering wordt verzocht met concrete voorstellen te komen voor een in Nederland te vestigen antiterrorisme-instituut. Momenteel wordt onderzoek gedaan naar de mogelijkheden om een dergelijk instituut in Nederland te vestigen en wordt in kaart gebracht wat de meerwaarde van een dergelijk instituut zou zijn ten opzichte van reeds bestaande initiatieven.

Een complicatie bij het verbeteren van internationale berechting van terroristen is overigens dat het tot op heden onmogelijk is gebleken om overeenstemming te bereiken over een internationaal algemeen aanvaarde definitie van terrorisme. Dit is een belangrijk geschilpunt in de onderhandelingen die in de VN plaatsvinden over een alomvattend verdrag tegen terrorisme, dat zou moeten dienen ter aanvulling van het brede scala aan reeds bestaande verdragen tegen specifieke vormen van terrorisme. De onderhandelingen over een dergelijk verdrag bevinden zich reeds jaren in een impasse. Nederland en de overige EU-landen hebben ook in 2008 de Griekse *facilitator* gesteund, die middels compromisteksten een uitweg uit de impasse heeft getracht te vinden. Dit is tot op heden niet gelukt. Als tevoren is voor de aanpak van terrorisme een internationale eensgezindheid nodig om tot een daadkrachtige aanpak te komen.

In 2009 zal de minister van Buitenlandse Zaken samen met de minister van Justitie met een notitie komen over internationaal recht en terrorisme, die ook zal ingaan op de bijdrage die Nederland kan bieden aan de berechting van terroristen.

4.2 Een verantwoordelijkheid voor de internationale gemeenschap

Dit jaar vierden we niet alleen het zestigjarig bestaan van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, maar ook het zestigjarig bestaan van het Genocideverdrag. Daar waar de Universele Verklaring in deze periode gemeengoed is geworden, geldt dit in veel mindere mate voor het verdrag dat niet alleen oproept tot bestraffing van genocide, maar ook aandringt op het voorkomen daarvan. Het is nog altijd zo dat de internationale gemeenschap zich in de meeste gevallen van genocide en ernstige en grootschalige mensenrechtenschendingen afzijdig houdt. Verdere ontwikkeling van het concept *Responsibility to Protect* (kortweg R2P) is dan ook onverminderd relevant.

Responsibility to Protect (R2P) veronderstelt de verantwoordelijkheid van een staat om zijn burgers te beschermen tegen massale wreedheden, misdaden tegen de menselijkheid, oorlogsmisdaden en genocide. Als een overheid zoiets niet kan of wil voorkomen, heeft ook de internationale gemeenschap een verantwoordelijkheid. Nederland is met Frankrijk, Canada en het Verenigd Koninkrijk een belangrijke pleitbezorger van R2P, omdat het aansluit bij het Nederlandse streven naar de bevordering van de internationale rechtsorde en van de mensenrechten.

Van principe naar praktijk

De uiteenlopende interpretaties van het beginsel R2P belemmeren de praktische toepassing van het principe. Daarnaast blijven veel landen vrezen dat het potentieel een aantasting van hun soevereiniteit betekent. Het internationale draagvlak voor met name de operationalisering van R2P is daarom nog beperkt. Nederland probeert dit draagvlak te vergroten door in zijn contacten met andere landen misverstanden over het concept weg te nemen. R2P ondermijnt volgens Nederland niet de soevereiniteit, maar het impliceert in de eerste plaats dat overheden zelf verantwoordelijk zijn voor de bescherming van hun eigen burgers. Soevereiniteit brengt in de 21^e eeuw verantwoordelijkheden met zich mee (*responsible sovereignty*). Nederland stelt ook dat in het internationale debat over R2P het aspect militair ingrijpen ten onrechte veel nadruk krijgt. In het kader van R2P is juist veel aandacht voor preventie (bemiddeling, *early warning*, enzovoorts). Pas wanneer dat niets heeft opgeleverd, kan onder meer militair ingrijpen aan de orde komen.

Om het internationale debat verder te stimuleren heeft Nederland tijdens de laatste Algemene Vergadering van de VN een openbaar rondetafelgesprek over de operationalisering van R2P georganiseerd. De ministers van Buitenlandse Zaken van Costa Rica en Bangladesh traden daarbij als co-referenten op. Verder namen deel onder meer de ministers van Buitenlandse Zaken van Australië en van België, staatssecretarissen uit Groot-Brittannië, Denemarken, Zuid-Korea en Mexico, alsook de voorzitter van de invloedrijke NGO '*International Crisis Group*', Gareth Evans.¹¹

Behalve aan overheden kent Nederland ook aan het maatschappelijk middenveld een belangrijke rol toe bij het helpen operationaliseren van R2P. Een belangrijke instelling in dat verband is het '*Global Centre for the Responsibility to Protect*', een initiatief van de

¹¹ Het *Global Centre for the Responsibility to Protect* publiceerde een verslag van deze bijeenkomst: http://www.responsibilitytoprotect.org/index.php/government_statements/1903

International Crisis Group, Human Rights Watch, het Institute for Global Policy, Oxfam International en Refugees International. Nederland heeft dit centrum bij zijn oprichting in 2006 met €288.500 gesteund en heeft dit jaar nog eens €500.000 toegezegd. Het centrum stelt zich tot doel om internationale actie te bundelen en te ondersteunen teneinde landen te helpen grootschalige mensenrechtenschendingen te voorkomen of te stoppen.

Nederland pleitte met succes voor een (indirecte) verwijzing naar R2P in het EU-plan van aanpak voor Kosovo. Op deze manier is de bescherming van de burgers een van de uitgangspunten geworden voor de inspanningen van de EU in dat land. Nederland heeft eveneens, net als Frankrijk, op 20 mei 2008 in de Veiligheidsraad een verband gelegd tussen het nalatige optreden van de Birmese regering, mogelijke misdaden tegen de menselijkheid en R2P.

4.3 Een rechtvaardige en duurzame vrede

Transitional justice

Landen die na een periode van oorlog toe zijn aan de wederopbouw van een vreedzame samenleving moeten een manier vinden om het verleden van mensenrechtenschendingen achter zich te laten, zodat de verschillende bevolkingsgroepen het vertrouwen in een rechtvaardige samenleving kunnen herwinnen. Hier zijn verschillende middelen voor, die onder de brede noemer ‘*transitional justice*’ vallen, zoals het strafrechtelijk vervolgen van oorlogsmisdadigers, het opzetten van waarheidscommissies, verzoeningsprojecten, herstelbetalingen en institutionele hervormingen, bijvoorbeeld van het leger of de politie.

In het Nederlandse beleid ten aanzien van fragiele staten spelen fundamentele mensenrechten een belangrijke rol. Zonder respect voor mensenrechten kunnen de oorzaken voor fragiliteit immers niet worden weggenomen. Daar waar Nederland zich inzet voor wederopbouw na een conflict, wordt specifiek aandacht besteed aan het onderwerp *transitional justice*. In de strategie ter invulling van het fragiele statenbeleid, die in november 2008 aan de Kamer is aangeboden, wordt bijzondere aandacht besteed aan de positie van vrouwen en kinderen, maar ook aan thema's als het recht op vrijwaring van geweld, het tegengaan van straffeloosheid en gelijke toegang tot elementaire publieke voorzieningen zoals gezondheidszorg en onderwijs.

Een belangrijk dilemma op het gebied van *transitional justice* gaat over de vraag of, en wanneer, het berechten van oorlogsmisdadigers de politieke stabiliteit van een land in gevaar brengt, en daarmee vrede in de weg staat. Een geïntegreerde aanpak, waarin het bestrijden van straffeloosheid door berechting van mensenrechtenschenders wordt gecombineerd met andere mechanismen van *transitional justice*, zoals *Security Sector Reform (SSR)*, is dan ook wenselijk. Het hier geschetste dilemma geeft al aan dat processen van *transitional justice* in fragiele staten soms uiterst moeizaam verlopen. Om die reden heeft, bijvoorbeeld, minister Koenders in Afghanistan de toegezegde 15 miljoen euro aan steun aan de justitiesector via het ARTF ingetrokken. Desondanks wil Nederland graag bijdragen aan deze belangrijke sector. Nederland ziet het als essentieel voor de opbouw van een stabiele democratie dat de nog zwakke rechtsstaat snel wordt versterkt. Nederland heeft vertrouwen in de nieuwe minister van Binnenlandse Zaken Atmar en wil hem dan ook graag ondersteunen. Tijdens zijn bezoek aan Afghanistan in november jl. spraken minister Koenders en minister Atmar uitgebreid over dit onderwerp. Het is van groot belang dat het justitieapparaat in staat gesteld wordt om *transitional*

justice ter hand te nemen. Minister Atmar zal op korte termijn met plannen komen waarna Nederland zal bezien hoe deze het best ondersteund kunnen worden.

Ook in de Europese regio is het van belang voldoende aandacht te besteden aan gerechtigheid in post-conflictsituaties. Dit is een essentieel onderdeel van het bereiken van *transitional justice* en draagt bij aan de wederopbouw van de door conflict getroffen gebieden. Nederland heeft dan ook zitting genomen in een nieuw ingestelde werkgroep van de Raad van Europa die ontwerpaanbevelingen zal opstellen inzake het tegengaan van straffeloosheid.

Nederland zet er op in dat relevante instrumenten in EU-verband optimaal worden benut om bij te dragen aan *transitional justice*. Zo is Nederland onlangs actief betrokken geweest bij de tweejaarlijkse herziening van de *EU Guidelines on Children and Armed Conflict*. In de herziene versie is opgenomen dat verdachten van het rekruteren van kindsoldaten actief dienen te worden vervolgd. Hierbij zal nu ook extra aandacht worden besteed aan de bijzondere positie van meisjes in conflictsituaties.

Zoals aangegeven in de mensenrechtenstrategie, zal Nederland een internationale conferentie over *transitional justice* organiseren. Deze zal zich in het bijzonder richten op het bestrijden van straffeloosheid en SSR. Deze bijeenkomst is voorzien in het najaar van 2009.

In het vervolg van deze paragraaf wordt nader ingegaan op de Nederlandse inspanningen op het gebied van *transitional justice*, waaronder het tegengaan van straffeloosheid en demobilisatie en hervorming van de veiligheidssector.

Het tegengaan van straffeloosheid

In de mensenrechtenstrategie is aangegeven dat het voor het bevorderen en beschermen van mensenrechten van cruciaal belang is dat misdaden niet onbestraft blijven. Nederland blijft zich internationaal dan ook onverminderd uitspreken tegen straffeloosheid.

De Aanklager van het Internationaal Strafhof (ISH) heeft in juli 2008 een arrestatiebevel aangevraagd tegen de Soedanese president Al-Bashir. Hierop ontstond internationaal discussie over mogelijke obstructie van het vredesproces in Darfur als gevolg van dit verzoek. Stemmen gingen op voor het invoeren van Artikel 16 van het Statuut van Rome, dat bepaalt dat de VN-veiligheidsraad onder bepaalde voorwaarden een vervolging of onderzoek tijdelijk kan opschorten. Nederland stelt zich evenwel op het standpunt (en draagt dit ook uit) dat gerechtigheid onmisbaar is voor een duurzame vrede, en dat dit artikel slechts in de meest uitzonderlijke omstandigheden ingeroepen zou moeten worden. Dit geldt ook voor de overige zaken waar het Hof zich mee bezig houdt, zoals de aanklacht tegen de rebellenleiders van de *Lord's Resistance Army* in Uganda.

Tijdens de ministeriële week van de 63ste Algemene Vergadering in New York (september 2008) organiseerde Nederland in samenwerking met Costa Rica een *side-event* onder de titel '*Peace and/or Justice*' waar deze discussie in meer detail werd gevoerd, in het bijzijn van onder meer de Aanklager van het ISH. In de nationale interventie bij het Algemeen Debat van de Vergadering van Statenpartijen bij het ISH in november van dit jaar benadrukte Nederland eveneens het belang van samenwerking met het Hof, in het bijzonder ten aanzien van de uitvoering van arrestatiebevelen.

Voor Nederland is het tegengaan van straffeloosheid ook een belangrijk punt in de betrekkingen met Servië. Nederland heeft, ondanks zware druk, vastgehouden aan de eis dat Servië volledig moet samenwerken met het Joegoslavië Tribunaal (ICTY) voor er sprake kan zijn van verdere samenwerking tussen dit land en de EU. De arrestatie van Radovan Karadžić in juli 2008 valt deels toe te schrijven aan deze politiek van conditionaliteit. Overigens is Nederland van mening dat de samenwerking met het ICTY weliswaar is verbeterd, maar nog niet optimaal is.

De rechters van het Rwanda Tribunaal (ICTR) hebben in de afgelopen maanden in een aantal zaken uitspraken gedaan. In december 2008 werden Théoneste Bagosora, Aloys Ntabakuze en Anatole Nsengiyumva tot levenslang veroordeeld voor genocide, misdaden tegen de menselijkheid en oorlogsmisdaden in Rwanda. Protais Zigiranyirazo werd tot twintig jaar cel veroordeeld voor genocide en misdaden tegen de menselijkheid. Zanger Simon Bikindi (die in 2001 in Nederland werd gearresteerd) werd wegens het aanzetten tot genocide veroordeeld tot 15 jaar cel. Gratien Kabiligi werd op alle aanklachten vrijgesproken.

Nederland is de zetelstaat van het Speciaal Tribunaal voor Libanon. De voorbereidingen voor het Tribunaal zijn momenteel volop gaande. Nederland is hier door lidmaatschap van het Management Comité in New York en interdepartementale afstemming in Den Haag intensief bij betrokken. Naast de formeel vastgelegde financiële bijdrage (de kosten van de huur van het pand en de externe beveiliging) zal Nederland in 2009 een eenmalige extra financiële bijdrage doen van 1,2 miljoen euro. Op 17 december 2008 kondigde de Secretaris-generaal van de VN aan dat het Speciaal Tribunaal voor Libanon per 1 maart 2009 formeel van start zal gaan.

Nederland heeft onlangs opnieuw financiële steun toegezegd aan het Speciale Hof voor Sierra Leone. In 2008 is een bijdrage van 2 miljoen euro overgemaakt. Door zijn lidmaatschap van het Management Comité kan Nederland een vinger aan de pols houden met betrekking tot de besteding van deze bijdragen.

In de VN wordt momenteel gediscussieerd over de resterende taken na sluiting van de ad hoc tribunalen ICTY en ICTR (nu voorzien in 2010). Een aantal taken zal, uit respect voor mensenrechten en de internationale rechtsorde, ook na sluiting van de tribunalen moeten worden voortgezet. Te denken valt aan getuigenbescherming, herzieningsprocedures en het monitoren van strafuitzittingen. Nederland is van mening dat deze taken na sluiting van de genoemde tribunalen moeten worden uitgevoerd door een *residual mechanism*. De nalatenschap van het ICTY en ICTR, waaronder de omvangrijke archieven, moet veiliggesteld worden. Verder moeten de rechten van getuigen, slachtoffers, verdachten en gevangenen ook na sluiting van de tribunalen gewaarborgd blijven. Als gastland van het ICTY hecht Nederland bovendien bijzondere waarde aan een zorgvuldige afronding van het tribunaal. Nederland pleit derhalve in internationale fora voor de oprichting van een dergelijk *residual mechanism*.

Ook in bilaterale contacten wordt waar nodig aandacht besteed aan het bestrijden van straffeloosheid. Het was bijvoorbeeld een belangrijk thema tijdens het bezoek dat minister Koenders in augustus 2008 aan Guatemala bracht. Hij sprak met de nieuwe president Colom en het maatschappelijk middenveld over noodzakelijke investeringen in de veiligheid- en justitiesector. Nederland steunt met twee miljoen euro een speciale VN-commissie die in Guatemala onderzoek doet naar criminele netwerken en rechtszaken voorbereidt die cruciaal zijn in de strijd tegen straffeloosheid.

Mexico: stop *feminicidios*

Hoe belangrijk internationale instituties ook zijn, de strijd tegen straffeloosheid dient in de eerste plaats op lokaal niveau te worden gevoerd. Nederland draagt ook hier aan bij. In Mexico vindt al jaren een onvoorstelbaar aantal *feminicidios* (moorden op vrouwen) plaats. De enige manier om hier een einde aan te maken, is de daders op te sporen en te berechten. De Nederlandse Ambassade in Mexico City steunt het advocatencollectief AMAD, dat de nationale mensenrechtencommissie bijstaat in rechtszaken van nabestaanden in Ciudad Juarez en de deelstaat Chihuahua. De advocaten zijn er bovendien in geslaagd om enkele zaken te starten bij de Interamerikaanse Mensenrechten Commissie in Washington en het Interamerikaanse Hof voor Mensenrechten in San José. Daarnaast ondersteunt Nederland de NGO *Equipo Argentino de Antropología Forense*, die werkt aan het antropologisch/forensisch identificeren van slachtoffers in Ciudad Juarez. Het doel is om ervoor te zorgen dat lichamen van slachtoffers aan de (juiste) nabestaanden kunnen worden overgedragen en ook om de rechtsgang te steunen. Nederlandse hulp is meer dan welkom omdat dit werk vanwege de benodigde DNA tests erg kostbaar is.

Demobilisatie en hervormingen in de veiligheidssector

Nederland ondersteunt grote multilaterale *Disarmament, Demobilisation and Reintegration* (DDR) programma's en activiteiten in het kader van *Security Sector Reform* (SSR) in fragiele staten. Een voorbeeld hiervan is het *Multi-country Demobilization and Reintegration Program* (MDRP) in het Afrikaanse Grote Meren gebied. Via dit programma werden de afgelopen jaren in zeven landen ruim 300.000 strijders begeleid bij hun terugkeer naar de burgermaatschappij. Binnen de programma's is (ondermeer via een speciaal noodfonds) speciale aandacht voor vrouwen, kinderen en gehandicapten. Zo worden bijvoorbeeld gedemobiliseerde vrouwen in de DRC met Nederlandse steun getraind in vaardigheden om in hun eigen levensonderhoud te voorzien. Het MDRP loopt in december 2008 af.

Omdat het DDR proces nog niet overal is afgerond, zijn of worden voor Rwanda, DRC, Uganda en Burundi inmiddels nieuwe programma's uitgewerkt. Nederland is actief bij dit proces betrokken. Zo is Nederland de afgelopen maanden intensief bezig geweest met het ontwerp van een nieuw DDR- programma voor Burundi. Naast een realistische omgang met de nog te demobiliseren groepen oud-strijders speelt de relatie met bredere ontwikkelingsprogramma's een belangrijke rol. Dit zal betekenen dat vrouwen en kinderen die bij de gewapende groepen betrokken zijn geweest makkelijker kunnen doorstromen naar programma's die hen kunnen helpen om te voorzien in hun eigen levensonderhoud, waarmee een nieuwe start mogelijk gemaakt wordt.

Ook in Soedan is in VN-verband een DDR programma ontwikkeld. In 2009 gaat de eerste fase van het programma van start in de drie grensgebieden tussen Noord en Zuid-Soedan: Blue Nile, Kordofan en Abyei. In het kader van tegengaan van straffeloosheid wordt in Soedan, eveneens in de DRC, een project gesteund dat vrouwen zal helpen om toegang tot justitie te verkrijgen.

Hiermee is een budget van circa 6 miljoen euro voor drie jaar gemoeid. In Burundi is extra aandacht besteed aan het rekruteren en opleiden van vrouwelijke politieagenten.

Nederland heeft het thema *Security Sector Reform* (SSR) internationaal onder de aandacht gebracht tijdens de samen met de OESO/DAC op 9-10 april 2008 in Den Haag georganiseerde conferentie over dat onderwerp. Bij deze conferentie waren naast internationale organisaties, ook staten (Denemarken, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, de Verenigde Staten, Zweden, Japan, Noorwegen België, Duitsland, Spanje, Italië, Ierland, Australië, Canada) en NGO's (*Saferworld, International Alert, ICTJ, Oxfam, Cordaid, IKV Pax Christi*) vertegenwoordigd. Minister Koenders heeft tijdens de conferentie gepleit voor een meer politieke benadering van ontwikkelingssamenwerking en benadrukte de relatie tussen SSR en effectiviteit van ontwikkelingshulp. De conclusies van de bijeenkomst betroffen onder andere aanbevelingen op strategisch, tactisch en operationeel niveau. Dit varieerde van het geven van de hoogste prioriteit aan de bijdrage van SSR op landniveau (onder andere om discussie over soevereiniteitskwesaties te voorkomen) tot het opzetten van flexibele en snel inzetbare SSR-experts pools.

Ten slotte heeft Nederland het initiatief genomen om de samenwerking met Burundi op het gebied van veiligheid uit te bouwen tot een *Security Sector Development* (SSD) programma voor een periode van zes jaar. Het programma is gericht op hervorming van leger en politie en zal in 2009 worden vastgelegd in een bilateraal *Memorandum of Understanding*. Voor dit SSD programma wordt aan de Nederlandse kant nauw samengewerkt met Defensie en de politie.

Bad cop, good cop

Toen in 1999 de nationale politie van Indonesië formeel werd losgemaakt van de krijgsmacht, leverde dat kansen op om de politie te hervormen. Nederland draagt reeds enkele jaren bij aan deze hervorming, die tot doel heeft om een professioneel en verantwoordelijk politiekorps te creëren waarin mensenrechten een vanzelfsprekend onderdeel zijn van het dagelijks werk. Met Nederlandse steun worden politiefunctionarissen getraind en wordt lesmateriaal op het gebied van mensenrechten ontwikkeld en verspreid. Uiteindelijk is het de bedoeling dat mensenrechten een vast onderdeel in de reguliere politieopleidingen gaan vormen. Een ander onderwerp dat door het project meer onder de aandacht van politiefunctionarissen wordt gebracht, is het concept van '*community policing*', ofwel gemeenschapsgericht werken. Het project heeft er tot nu toe geleid tot toegenomen kennis en begrip van mensenrechten bij diverse korpsen. Rond 12.000 politieagenten en 500 chefs zijn inmiddels getraind en er zijn 78 '*community police partnership forums*' opgericht.

4.4 Inzet op gebied van kleine wapens en wapenexportbeleid

De wijde verspreiding van kleine wapens is wereldwijd een belangrijke oorzaak van mensenrechtenschendingen. Gewapend geweld kost niet alleen levens, maar raakt ook de economische groei, tast het ondernemingsklimaat aan en vermindert de toegang tot scholing en gezondheidszorg. Het tegengaan van de verspreiding van kleine wapens kan daarom niet los van de ontwikkeling van een land worden gezien. Gebrekkige nationale wetgeving en internationale afspraken versterken de problematiek. Nederland zet zich bilateraal en in VN-verband actief in om de integratie van nationale actieplannen ter bestrijding van kleine wapens in de bredere ontwikkelingsstrategieën te stimuleren.

In dit kader neemt Nederland actief deel aan de activiteiten in het kader van de “*Geneva Declaration on Armed Violence and Development*”. In dit door Nederland onderschreven en inmiddels door bijna 100 landen gesteunde initiatief wordt het onlosmakelijke verband tussen gewapend geweld en ontwikkeling wereldwijd onderzocht en wordt de kennis hierover aangewend om in regionaal verband bewustwording en expertise te creëren. De vierde regionale conferentie in Sarajevo in november van dit jaar werd grotendeels door Nederland gefinancierd.

Door middel van bijdragen aan organisaties zoals het *ISS Arms Management Programme*, *Saferworld* en RECSA worden verschillende landen gesteund in het ontwikkelen en implementeren van regelgeving in overeenstemming met het VN-actieprogramma voor kleine wapens. Zo bepaalt het VN-actieprogramma dat elk land een contactpunt in het leven dient te roepen voor de uitvoering van de nationale strategie tegen proliferatie van kleine wapens. Nederland zal verder uitvoering geven aan de bepalingen zoals vermeld in het VN-actieprogramma, onder andere door het verlenen van financiële en technische assistentie ten behoeve van de noodzakelijke capaciteitsopbouw in ontwikkelingslanden. Ook zal Nederland een bijdrage leveren aan de verbetering van wapeninzameling, opslag en vernietiging. Ten slotte zet Nederland in op de ontwikkeling van nationale, regionale en internationale regels ter beperking van de proliferatie van kleine wapens.

In dit kader geeft Nederland naast indirecte steun aan bovengenoemde organisaties ook directe financiële steun aan het *National Focal Point on Small Arms* in Uganda met als doel de implementatie te bevorderen van het nationale actieplan ter bestrijding van kleine wapens. Nederland draagt daarnaast ook bij aan het ontwikkelen van nationale actieplannen in derde landen. Dit is bijvoorbeeld het geval in Burundi waar een programma voor de veilige opslag van kleine wapens onderdeel uitmaakt van een nieuw “*Security Sector Development*” project.

Nederland hecht – mede vanuit mensenrechtenuoogpunt – zeer aan de toepassing van het internationaal humanitair recht. Daarom heeft Nederland eind 2007 besloten voortaan voor wapenexporten het mensenrechtencriterium te hanteren zoals dat verwoord was in de herziene EU-gedragscode. Deze gedragscode bevat een uitbreiding van het mensenrechtencriterium met een verwijzing naar het internationaal humanitair recht. Deze stap strookt overigens ook met de Nederlandse inzet ten aanzien van tot stand komen van een mondiaal wapenhandelsverdrag (ATT). Bovendien wilde Nederland hiermee aangeven hoe veel belang wordt gehecht aan de spoedige vaststelling van de herziene EU-gedragscode betreffende wapenexport.

Op 9 december 2008 kwam de RAZEB overeen dat de EU-gedragscode inzake Wapenexportbeleid wordt omgezet in een Gemeenschappelijk Standpunt. Nederland is verheugd dat de gedragscode, waarvan de herziening in 2004 grotendeels onder Nederlands voorzitterschap tot stand was gekomen, nu is omgezet in een juridisch bindend instrument. Hiermee is invulling gegeven aan de doelstelling die hierover was opgenomen in de mensenrechtenstrategie. Het bewijst hoezeer de EU lidstaten hechten aan uniforme toepassing van de acht criteria van het wapenexportbeleid, waaronder toetsing aan het mensenrechtencriterium. Het betekent ook dat alle EU lidstaten het mensenrechtencriterium op dezelfde wijze zullen toepassen, inclusief de toets aan het internationaal humanitair recht.

Nederland werkt samen met andere landen en internationale organisaties om in de verschillende regio's steun te creëren voor de totstandkoming van een mondiaal wapenhandelsverdrag (Arms Trade Treaty, kortweg ATT). Het doel van dit verdrag is de handel in militaire goederen te reguleren. Tijdens de afgelopen AVVN is met grote steun een ATT-resolutie aangenomen. Nederland heeft zich actief ingezet om zoveel mogelijk steun voor deze door het Verenigd Koninkrijk ingediende resolutie te verkrijgen. De resolutie besluit tot het instellen van een *Open Ended Working Group* die in 2009 moet gaan werken aan een ontwerp-wapenhandelsverdrag. Nederland is voornemens actief in deze werkgroep te participeren. Nederland blijft daarnaast werken aan een zo breed mogelijke betrokkenheid van relevante partijen bij het tot stand komen van een wapenhandelsverdrag.

Nederland heeft ten slotte bijgedragen aan de totstandkoming van een verdrag dat clustermunitie verbiedt. Dit is de belangrijkste uitbreiding van het humanitaire oorlogsrecht sinds de totstandkoming van het Ottawa landmijnenverdrag. Het leidt ertoe dat de deelnemende landen binnen acht jaar al hun voorraden clustermunitie zullen vernietigen. De ceremoniële openstelling voor ondertekening van het verdrag vond plaats op 3 december 2008. Nederland en 93 andere landen hebben het verdrag op die datum ondertekend.

4.5 Crisisbeheersing in de praktijk

Militaire en civiele operaties

Bij de besluitvorming over crisisbeheersingsoperaties en de Nederlandse deelname daaraan blijft het mensenrechtenaspect een van de vaste Nederlandse aandachtspunten.

In VN-verband heeft Nederland tijdens de besprekingen in het *Special Committee on Peacekeeping* van de VN er steeds op aangedrongen dat bevordering van de mensenrechten expliciet in het mandaat van eventuele vredesmissies dient te worden opgenomen. Behalve in het mandaat van *United Nations Mission In Sudan* (UNMIS) en *United Nations African Union Mission in Darfur* (UNAMID) is de bevordering van de mensenrechten expliciet opgenomen in het mandaat van de EUFOR-missie in Tsjaad en in de Centraal Afrikaanse Republiek.

Aan de missie in Tsjaad, waar Nederland momenteel met zestig 60 mariniers aan bijdraagt, heeft Nederland ook een financiële bijdrage geleverd voor de inzet van een genderexpert. Tevens heeft Nederland een bijdrage aan de civiele EU *monitoring mission* in Georgië (EUMM) geleverd, die dit jaar van start is gegaan na het conflict tussen Rusland en Georgië. Nederland levert aan deze missie onder meer een mensenrechtenexpert.

In juni 2008 heeft de EU een handboek *Mainstreaming Human Rights and Gender into European Security and Defence Policy* samengesteld, dat een compilatie bevat van relevante beleidskaders met betrekking tot mensenrechten in het algemeen en thema's als *gender* en kinderen in gewapend conflict in het bijzonder. Nederland heeft actief bijgedragen aan de totstandkoming van dit handboek. Het handboek bundelt relevante mensenrechtendocumenten zoals de *EU Guidelines on Children affected by Armed Conflict* en voorbeelden van operationele planningsdocumenten die aangeven hoe de EU-richtsnoeren inzake mensenrechten in de praktijk worden toegepast. Het handboek is bedoeld voor zowel planners en uitgezonden missiestaf als ter informatie aan NGO's en de media. In eerste instantie zullen 3.000 exemplaren worden gedrukt en ook zal het document elektronisch worden verspreid. Het handboek zal in alle officiële talen van EU verschijnen, evenals in het Arabisch. Het Franse EU-voorzitterschap heeft medio oktober 2008 een seminar gewijd aan mensenrechten/*gender* in relatie tot het Europees Veiligheid- en Defensiebeleid. Nederland zal zich actief inzetten om concrete follow-up aan dit initiatief te blijven geven.

De VN Peace Building Commission

Nederland heeft zich tijdens de verslagperiode ingezet om de mensenrechten binnen de *Peacebuilding Commission* (PBC) en haar landenspecifieke bijeenkomsten te bevorderen. In februari 2008 heeft Nederland een lijst met richtlijnen opgesteld voor het toelaten van nieuwe landen op de agenda van de PBC. Eén van deze richtlijnen stelt dat een land dat de mensenrechten niet respecteert niet voor behandeling door de PBC in aanmerking komt en dat het mogelijk moet zijn dat de PBC de behandeling van een dergelijk land op de agenda opschoort of staakt wanneer mensenrechtenschendingen worden gerapporteerd. Zonder het waarborgen van mensenrechten zijn post-conflict landen immers extra kwetsbaar en lopen zij het risico terug te vallen in conflict en chaos.

Nederland heeft binnen de PBC in 2008 het voorzitterschap bekleed van de Landenspecifieke Bijeenkomsten voor Sierra Leone en heeft als zodanig samen met de overheid en andere betrokkenen binnen en buiten Sierra Leone in december 2007 de opbouwstrategie voor dit land afgerond. Een van de voorstellen gaat over de oprichting van een *National Human Rights Commission*. Deze is inmiddels volop aan het werk en zal binnenkort een rapport over de situatie van de mensenrechten in Sierra Leone uitbrengen. Ook behoort onderzoek naar de uitvoering van de aanbevelingen van de voormalige *Truth and Reconciliation Commission* tot het mandaat van de *National Human Rights Commission*. Momenteel houdt de commissie zich eveneens bezig met het opstellen van een nationaal actieplan op het gebied van mensenrechten.

In dezelfde strategie voor Sierra Leone zijn overigens initiatieven opgenomen om de rechten van vrouwen en kinderen beter te beschermen, onder meer door het versterken van vrouwen- en jongerenorganisaties. Via steun aan organisaties als UNHCR en UNFPA ondersteunt Sierra Leone bij de uitvoering van maatregelen tegen geweld tegen vrouwen en integratie en rehabilitatie van voormalig kindsoldaten. Om meer politieke en financiële steun voor deze initiatieven te verkrijgen, heeft Nederland in mei 2008 in New York een bijeenkomst georganiseerd voor alle bij Sierra Leone betrokken donorlanden en financiële organisaties.

Aan het eind van 2008, tenslotte, besloot Nederland om de komende vier jaar 60 miljoen euro extra bij te dragen aan het *Peacebuilding Fund* (PBF). Dit bedrag komt bovenop de eerder

toegezegde 15 miljoen euro. Hiermee wordt Nederland een van de grootste donoren van het Fonds. Het PBF financiert meerdere specifiek op de bevordering van mensenrechten gerichte programma's, zoals het herstellen van de *rule of law* en het opzetten van een functionerend juridisch systeem (in Burundi, Liberia en Sierra Leone), het bevorderen van vrouwenrechten in Burundi en Sierra Leone en het organiseren van mensenrechtentrainingen voor leiders van de gemeenschappen in Liberia.

4.6 Vrouwen, vrede en veiligheid

Minister Koenders greep de Internationale Dag voor de bestrijding van geweld tegen vrouwen (25 november) aan om aandacht te vragen voor de positie van vrouwen in conflictsituaties en vredesprocessen. Tijdens een bijeenkomst van internationale experts in het Vredespaleis riep hij op tot een effectievere implementatie van de VNVR-resoluties 1325 en 1820 over vrouwen in gewapend conflict. Stilstaand bij de vrouwelijke slachtoffers van het conflict in Oost-Congo onderstreepte hij het niet te onderschatten belang van deelname van vrouwen aan vredesonderhandelingen.

VN-veiligheidsraadresolutie 1325 over vrouwen, vrede en veiligheid raakt diverse deelterreinen van buitenlands beleid, variërend van veiligheidsbeleid tot humanitaire hulp en wederopbouw. Het is van belang dat deze resolutie op de agenda blijft staan en wordt uitgevoerd. Het vergroten van betrokkenheid en zeggenschap van vrouwen draagt immers bij aan het oplossen van conflicten en aan een veilige, stabiele en leefbare wereld. Nederland zet zich op basis van resolutie 1325 in voor de participatie van vrouwen aan de onderhandelingstafel, het betrekken van vrouwen en kinderen bij demobilisatieprocessen en aandacht voor man/vrouw verhoudingen bij de verlening van humanitaire hulp en tijdens wederopbouwprocessen.

Nederland heeft zich het afgelopen jaar actief ingezet om het Nationaal Actieplan 1325 uit te voeren, dat op 4 december 2007 werd gelanceerd door de ministers voor Ontwikkelingssamenwerking, van Defensie en van Binnenlandse Zaken, samen met een groot aantal vertegenwoordigers van Nederlandse ontwikkelingsorganisaties en kennisinstellingen. Het ministerie van Buitenlandse Zaken organiseert ieder half jaar een overleg over de voortgang van de uitvoering van het Nationale Actieplan. In juli 2008 werd bovendien een training '*gender en conflict*' gegeven aan beleidsmedewerkers van de ministeries van Buitenlandse Zaken en Defensie. Ook heeft Nederland zijn ervaringen in het opstellen en uitvoeren van een Nationaal Actieplan 1325 gedeeld met Ierland, dat een eigen actieplan aan het voorbereiden is.

Nederland is binnen de VN lid van de breed samengestelde 'vriendengroep van resolutie 1325' en neemt in dit kader regelmatig deel aan bijeenkomsten over dit thema met hoofden van VN-vredesmissies en VN-Speciale Vertegenwoordigers.

Op 19 juni 2008 heeft de VN-veiligheidsraad een resolutie aangenomen over seksueel geweld als oorlogswapen (VNVR-resolutie 1820). Deze resolutie is een vervolg op resolutie 1325 en legt een verband tussen het tegengaan van seksueel geweld en het behoud van vrede en veiligheid. Nederland heeft de totstandkoming van deze resolutie verwelkomd.

Binnen de EU heeft Nederland een bijdrage geleverd aan het opstellen van indicatoren waarmee de uitvoering door de lidstaten en de EU-instellingen van het Actieprogramma van Peking kan worden getoetst.

Hulp aan weduwen in Irak

Eén van de redenen dat vrouwen na conflicten extra kwetsbaar zijn, is het wegvallen van hun mannen, veelal de kostwinner, als gevolg van geweld. Nederland steunt in Irak een centrum dat weduwen door middel van praktische cursussen in staat stelt in hun eigen onderhoud en dat van hun kinderen te voorzien. Er worden onder andere cursussen gegeven in familierecht, erfrecht en eigendomsrecht, het opzetten van een eigen bedrijfje, computergebruik en gezondheid. Zij worden op deze manier voorbereid op terugkeer op de arbeidsmarkt, wat van belang is omdat zij met een baan of een eigen bedrijfje zelf hun gezin kunnen gaan onderhouden. Ook zullen deze vrouwen een voorbeeldfunctie gaan bekleden in de eigen lokale gemeenschap en kunnen ze andere vrouwen daar ondersteunen met de opgedane kennis. Zo wordt de positie van vrouwen en kinderen in de Irakese samenleving op een concrete wijze verbeterd.

5 **Ondeelbaarheid van mensenrechten**

De mensenrechtenstrategie gaat ervan uit dat voor een menswaardig bestaan economische, sociale en culturele rechten even onmisbaar zijn als burgerrechten en politieke rechten. Voor een verkrachte vrouw in de DRC heeft medische zorg minstens evenveel prioriteit als het berechten van de dader. Er is bovendien sprake van een sterke onderlinge verbondenheid tussen deze rechten. Wanneer haar regering deze medische zorg niet verstrekt, moet deze vrouw naar een onafhankelijke rechter kunnen stappen om haar recht af te dwingen. Of naar een krant, om door middel van publiciteit de overheid op haar verantwoordelijkheden te wijzen. Of zij moet de vrijheid hebben zelf een organisatie op te richten die hulp kan bieden zoals Justine Masika Bihamba heeft gedaan. Daarbij moet zij kunnen rekenen op bescherming wanneer dat nodig is. En ten slotte moet zij in vrijheid kunnen kiezen voor een regering die effectief werkt aan de realisatie van haar economische, sociale en culturele rechten. Voor al deze zaken zijn burgerrechten en politieke rechten onmisbaar.

5.1 **Een infrastructuur voor mensenrechten**

Nederland wil bijdragen aan de opbouw van alle instrumenten en instituties die nodig zijn om burgers in staat te stellen op te komen voor hun recht, ofwel een 'nationale infrastructuur voor mensenrechten'. Het idee is gebaseerd op het VN-concept van *national human rights protection systems*. Het gaat hier om de wetgeving, het beleid en de instituten die in een land aanwezig dienen te zijn voor optimale bescherming van de mensenrechten. Met andere woorden: goede wetgeving, eerlijke rechtspraak, onafhankelijke media, democratische instituten, maatschappelijk middenveld en meer. Een dergelijk systeem is noodzakelijk voor structurele en duurzame bescherming van de mensenrechten. Vooral in landen waar de algehele ontwikkeling op een laag peil staat, is het vaak nodig om deze instrumenten op het gebied van mensenrechten vanaf de grond en in samenhang op te bouwen. Maar ook in veel andere landen ontbreken een of meer van deze elementen. Daarom ontwikkelt het ministerie van Buitenlandse Zaken een handboek gericht op het opbouwen van een nationale infrastructuur voor bescherming van mensenrechten.

Veel ambassades ondersteunen reeds activiteiten op dit terrein. Zo wordt bijvoorbeeld in Afghanistan steun verleend aan de Nationale Mensenrechten Commissie en werkt de ambassade in Uganda aan tal projecten ter verbetering van het justitiële systeem. In Indonesië zijn in 2007 nieuwe activiteiten ontplooid op het gebied van verbetering van het justitieel apparaat en recentelijk is Nederland benaderd met een verzoek vanuit het Indonesische parlement om directe steun te verlenen aan het versterken van de wetgevende capaciteit van het parlement.

Het handboek heeft als doel ambassades beter te rusten om dergelijke mensenrechteninterventies te entameren en hun effect te vergroten. Het is niet bedoeld als blauwdruk, maar eerder als handreiking voor ambassademedewerkers die door hen op de lokale situatie kan worden toegepast. Door het handboek ook aan alle ambassades van EU-lidstaten in derde landen beschikbaar te stellen, hoopt Nederland het effect van het handboek te maximaliseren.

Achtereenvolgens zal het handboek de verschillende elementen van het nationale systeem in kaart brengen. Per onderwerp worden praktische aanbevelingen aan ambassades gedaan hoe zij

initiatieven op deze thema's kunnen ontplooiën. Veel nadruk ligt op het samenwerken met andere actoren, zowel donoren en VN-instellingen als het maatschappelijk middenveld. Er wordt naar gestreefd om het handboek, waar momenteel nog aan wordt gewerkt, voorjaar 2009 aan de ambassades te sturen.

Door hierop in te zetten verwachten wij op meer concrete en praktische wijze invulling te kunnen geven aan de mensenrechtenbenadering of '*Human Rights Based Approach*' in bilateraal verband.

Kennis is macht

Een goed voorbeeld van hoe de juiste wetgeving het respect voor mensenrechten én ontwikkeling kan bevorderen, en hoe Nederland daarbij kan helpen, is te vinden in India. In 2005 kwam daar de *Right To Information Act* (RTI) tot stand, die in zekere zin te vergelijken is met de Nederlandse Wet Openbaarheid van Bestuur. Sinds de totstandkoming van de wet is gebleken dat de Indiase bevolking deze in grote getale gebruikt om corruptie, inefficiëntie en het niet respecteren van (mensen)rechten door overheidsinstanties bloot te leggen. Op dorpsniveau en bij kwetsbare groepen zoals vrouwen en Dalits is de wet echter nog slecht bekend, waardoor dit deel van de bevolking er nog geen gebruik van weet te maken. De Ambassade te New Delhi financierde in 2008 een project van de Indiase NGO Kabir, die zich inzet om hier verandering in te brengen. In de arme Indiase deelstaten Uttar Pradesh, Bihar en Haryana zijn op de doelgroep toegesneden campagnes, trainingen en actieve begeleiding (bij het aandragen van zaken) opgezet. Het project is bijzonder omdat het inhaakt op een positief overheidsinitiatief en daarmee op de juiste wijze een soms gevoelig liggende thematiek aanpakt.

5.2 Mensenrechten en de millenniumdoelen

Zoals in de mensenrechtenstrategie werd gesteld, kan ieder millenniumdoel (MDG) worden vertaald in mensenrechtenverplichtingen die zijn vastgelegd in mensenrechtenverdragen. Door de millenniumdoelen in mensenrechtentermen te vatten, kunnen de armen hun rechten claimen en hun regering ter verantwoording roepen over de wijze waarop zij de betreffende internationale verplichtingen uitvoeren. Goede bronnen hiervoor zijn de rapportages die landen geven aan de verschillende VN-verdragscomités en de beoordeling daarvan door deze comités. De aanbevelingen die het VN-kinderrechtencomité doet over de wijze waarop, bijvoorbeeld, Pakistan beter uitvoering kan geven aan het VN-kinderrechtenverdrag, is nuttige informatie voor de ambassades. Zij kunnen op basis hiervan concrete activiteiten identificeren en ook de Pakistaanse overheid in de jaarlijkse EU-Pakistan mensenrechtendialoog vragen naar de voortgang ten aanzien van de uitvoering van de aanbevelingen. Ook de zogenaamde algemene aanbevelingen van de VN-verdragscomités over bijvoorbeeld geweld tegen vrouwen en de benodigde wetgeving om dat tegen te gaan, zijn relevante bronnen voor het werk van de ambassades. Een onmisbaar element is dat ambassades steun geven aan maatschappelijke organisaties die burgers bewust maken van hun rechten en volgen in hoeverre overheden serieus werk maken van het verwezenlijken daarvan.

Concrete resultaten werden in 2008 geboekt op het gebied van het recht op water, dat een goed voorbeeld is van de wijze waarop millenniumdoelen en mensenrechtenverplichtingen elkaar kunnen versterken. Het recht op water is afgeleid van het recht op een passende levensstandaard en houdt in dat iedereen recht heeft op een dagelijkse hoeveelheid betaalbaar en bereikbaar water, zoveel als nodig is voor drinken, koken en persoonlijke hygiëne. Door expliciete erkenning van dit recht ontstaat een legitiem drukmiddel dat door andere landen maar vooral ook door de eigen burgers kan worden aangewend om regeringen in ontwikkelingslanden te houden aan hun internationale verplichtingen om diensten te leveren op het gebied van drinkwater en sanitatie, vooral aan de armsten. Het recht op water kan daarmee een belangrijk instrument zijn om een inhaalslag te maken met het behalen van millenniumdoel 7, de doelstelling om in 2015 het aantal mensen dat geen toegang heeft tot schoon drinkwater met de helft terug te brengen. Nadat minister Koenders in 2007 pleitte voor een Nederlandse rol op dit gebied, heeft Nederland het recht op water in 2008 erkend. Hieraan werd ook in diverse verklaringen aandacht besteed, waaronder door minister-president Balkenende, en door minister Verhagen tijdens zijn toespraak voor de VN-mensenrechtenraad in 2008. De erkenning werd bezegeld in een brief aan de Tweede Kamer van mei 2008.

Nederland zette zich op twee manieren in om de erkenning van het recht op water te vertalen in actie. Zo lobbyde Nederland met succes voor de instelling van een nieuw mandaat voor een speciale deskundige op het gebied van het recht op water en sanitatie. Deze deskundige gaat onderzoeken hoe dit recht het beste kan worden toegepast. Ten tweede werden twee succesvolle workshops georganiseerd met deskundige NGO's over de vertaling van het recht op water en sanitatie naar de bilaterale ontwikkelingssamenwerking. In vervolg hierop is een aantal activiteiten ontplooid, waaronder het uitbrengen van twee brochures en de voorbereiding van twee *pilots* over het recht op water en sanitatie in de bilaterale samenwerking (Indonesië en Benin). Naast erkenning van het recht op water draagt Nederland als grote donor op het gebied van water en milieu actief bij aan de verwezenlijking van dit recht.

Samen met de MDG-ambassadeur zal nader invulling worden gegeven aan de relatie tussen mensenrechten en de millenniumdoelen. In 2009 is een internationaal seminar voorzien over dit onderwerp.

5.3 Maatschappelijk verantwoord ondernemen

Voor een effectief mensenrechtenbeleid is het niet voldoende wanneer alleen de overheid zich inzet voor de bescherming van mensenrechten. Het internationale bedrijfsleven heeft de laatste jaren veel invloed gekregen in vrijwel alle landen van de wereld en kan die invloed ook gebruiken om mensenrechten te bevorderen, zowel binnen de eigen onderneming als daarbuiten. De staatssecretaris van Economische Zaken heeft het Nederlandse beleid inzake Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO) uiteengezet in de gelijknamige kabinetsvisie. In deze kabinetsvisie, die in december 2007 aan de Kamer werd gestuurd, wordt ook ingegaan op de wijze waarop overheid en bedrijfsleven samen aan de slag gaan om de naleving van mensenrechten te verbeteren. Het ministerie van Buitenlandse Zaken, het ministerie van Economische Zaken en het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid werken nauw samen om verder vorm te geven aan MVO in relatie tot mensenrechten.

Zoals in de mensenrechtenstrategie was aangekondigd, heeft in 2008 de nadruk gelegen op het aangaan van de dialoog met vertegenwoordigers van het bedrijfsleven en het maatschappelijk middenveld om hiermee het draagvlak voor de relatie tussen MVO en mensenrechten te verstevigen. Op 14 mei 2008 vond daartoe een bijeenkomst plaats met vertegenwoordigers van de overheid en betrokken NGO's en op 1 december 2008 organiseerde het ministerie van Buitenlandse Zaken de bedrijfslevendag '*Business and human rights*' in kasteel Oud-Wassenaar. Aan deze bijeenkomst werd door ongeveer 130 personen deelgenomen, waarvan de helft afkomstig uit het bedrijfsleven. Tijdens de bijeenkomst stond de vraag centraal hoe de overheid, het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties kunnen samenwerken bij de verbetering van de mensenrechtensituatie in de wereld. Het was voor het eerst dat door alle betrokkenen samen over dit onderwerp van gedachten werd gewisseld.

Ook de VN-Speciaal Vertegenwoordiger op het gebied van mensenrechten en bedrijfsleven, professor John Ruggie, was voor de bedrijvendag uitgenodigd. Hij lichtte onder andere zijn rapport '*Protect, Respect and Remedy*' toe. In dit rapport onderscheidt hij de verantwoordelijkheid van staten om mensenrechten te beschermen en de plicht van bedrijven om mensenrechten te respecteren binnen hun invloedssfeer. Ook vraagt het rapport speciale aandacht voor het recht op verhaal van slachtoffers van mensenrechtenschendingen waarbij bedrijven zijn betrokken. Het rapport van Ruggie is zowel bij het maatschappelijk middenveld als bij het bedrijfsleven goed ontvangen. Het biedt een duidelijk kader voor nauwere samenwerking tussen alle betrokken partijen.

Binnen het kader van MVO en mensenrechten wordt speciale aandacht besteed aan het tegengaan van kinderarbeid (zie ook paragraaf 3.5), zoals ook toegezegd aan de Tweede Kamer¹². De Nederlandse regering is, evenals de Tweede Kamer, verontrust over het feit dat zelfs de ergste vormen van kinderarbeid nog steeds niet zijn uitgebannen en dat Nederlandse bedrijven daarbij betrokken zijn, al dan niet via dochterondernemingen of leveranciers. Het bedrijfsleven onderkent dit en probeert dit ook zelf aan te pakken. Inzet van Nederland is om hier duidelijke afspraken over te maken. Bij subsidieverlening aan Nederlandse bedrijven worden bijvoorbeeld al voorwaarden gesteld op het gebied van kinderarbeid, maar ook andere misstanden zoals milieuvervuiling, corruptie en verspilling van energie. Hierbij wordt gekeken hoe dit ook op een effectieve manier kan worden uitgebreid naar de keten. Tijdens de bedrijfslevendag kwam het onderwerp kinderarbeid regelmatig aan bod. Minister Verhagen riep alle betrokken partijen op haast te maken met hun inspanningen, opdat er uiteindelijk in de Nederlandse winkels geen producten meer te koop zullen zijn die geheel of gedeeltelijk met kinderarbeid zijn vervaardigd.

Aan het eind van de dag is afgesproken dat het ministerie van Buitenlandse Zaken opvolging zal geven aan de verschillende verzoeken om een aantal kleinere expertbijeenkomsten op deelthema's te organiseren. Daarnaast is medegedeeld dat in 2009 ten minste op vijf ambassades proefprojecten zullen starten waarbij de ambassades en aldaar vertegenwoordigde Nederlandse bedrijven nauwer zullen gaan samenwerken op het gebied van de mensenrechten. Deelnemers aan de bedrijfslevendag werden uitgenodigd suggesties aan te dragen voor de landen waar de proefprojecten op het gebied van MVO kunnen plaatsvinden.

¹²

De minister van Buitenlandse Zaken zegde tijdens het Algemeen Overleg Mensenrechten op 8 april 2008 toe aandacht te vragen van het Nederlandse bedrijfsleven voor kinderarbeid.

Tijdens de afsluiting van de bedrijfslevendag werd ook van verschillende kanten de bereidheid uitgesproken mee te werken aan het informatiepakket voor ambassades over MVO in relatie tot mensenrechten. Het gaat hier om zogenaamde ‘MVO-gereedschapskisten’ die thans samen met het ministerie van Economische Zaken en het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid voor een aantal vanuit handelsoogpunt belangrijke landen worden voorbereid. In deze pakketten wordt expliciet aandacht aan mensenrechten besteed als integraal onderdeel van MVO. Ook zal daarin kinderarbeid uitdrukkelijk aan de orde komen. Daarnaast hebben ambassades ook nu reeds de opdracht om in landen waar kinderarbeid voorkomt hieraan speciale aandacht te besteden in het kader van het mensenrechtenbeleid en hierover een dialoog aan te gaan met Nederlandse bedrijven die in deze landen actief zijn. In 2009 zullen bij vijf ambassades proefprojecten worden gestart waarbij de samenwerking met het bedrijfsleven ter versterking van hun MVO-activiteiten in relatie tot mensenrechten zal worden geïntensiveerd. Ook bij deze proefprojecten zal, waar relevant, kinderarbeid een specifiek aandachtspunt zijn.¹³

Naast deelname aan de bedrijvendag werd de samenwerking met de VN-Speciaal Vertegenwoordiger ook op een aantal manieren geïntensiveerd. In november 2007 had de Speciaal Vertegenwoordiger op uitnodiging van het ministerie van Buitenlandse Zaken deelgenomen aan een consultatieve bijeenkomst over *multi-stakeholder* initiatieven op het gebied van maatschappelijk verantwoord ondernemen en mensenrechten. In de VN-mensenrechtenraad heeft Nederland een actieve rol gespeeld bij de onderhandelingen over de resolutie waarbij het mandaat van de Speciaal Vertegenwoordiger met drie jaar werd verlengd. Daarnaast heeft Nederland de VN-Speciaal Vertegenwoordiger ook financieel gesteund bij zijn werkzaamheden ter voorbereiding van zijn rapportage aan de Mensenrechtenraad. Deze steun zal naar verwachting in 2009 worden voortgezet.

Voluntary Principles on Security and Human Rights

De *Voluntary Principles* (VP's), een ‘multistakeholder’ initiatief van diverse betrokken partijen, hebben tot doel dialoog te stimuleren over het respecteren van mensenrechten bij de winning van delfstoffen. Deelnemende bedrijven vertalen de uitgangspunten van de VP's daarnaast ook naar operationele protocollen en trainingen voor beveiligingspersoneel. Op dit moment hebben vijf overheden (de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Noorwegen, Nederland en Canada), 18 bedrijven en acht NGO's zich aan het initiatief verbonden.

Het afgelopen jaar lag voor Nederland de nadruk op de institutionele ontwikkeling van de VP's, in het bijzonder het opstellen van criteria voor de nieuwe toetreding van overheden. Met dergelijke criteria kan op transparante en eenduidige wijze worden besloten over de toetreding van nieuwe overheden. Concrete activiteiten in 2008 waren de organisatie en het voorzitten van de jaarlijkse vergadering van de deelnemers aan het initiatief, die in maart 2008 in Amsterdam plaatsvond. Ook werden de VP's onder de aandacht gebracht van de Nigeriaanse overheid tijdens een bijeenkomst van de *Gulf of Guinea Energy Security Strategy* in Abuja, maart 2008).

In de landen waar wordt gewerkt aan implementatie van de VP's (Colombia, Indonesië en Nigeria) gaven ambassades bekendheid aan het initiatief of zullen zij dit nog doen. Daarnaast startte de Nederlandse ambassade in Nigeria een project met een internationale NGO,

¹³

Hiermee wordt uitvoering gegeven aan motie 31200 V 45, aangenomen tijdens de behandeling van de begroting van het ministerie van Buitenlandse Zaken 2008 (8 november 2007).

Stakeholders Democracy Network, om te onderzoeken wat de gevolgen zijn voor de lokale bevolking van de olie- en gaswinning in de Niger-delta. Ook moet het project de lokale bevolking bewust maken van hun rechten, in het bijzonder op het gebied van milieurechten en vrouwenrechten.

5.4 Mensenrechten en jongeren

Het realiseren van mensenrechten begint met bewustwording. Hoewel mensenrechten als het ware zijn ‘aangeboren’ (zie het eerste artikel van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens), ontbreekt het velen aan de kennis om hier iets mee te doen. Hierdoor gaat nog altijd veel van de potentiële kracht van mensenrechten verloren. Het is van groot belang dat mensen van jongs af aan leren dat zij mensenrechten hebben en dat mensenrechten een instrument bieden om onrecht mee te bestrijden, zowel dichtbij als veraf. De regering vindt het belangrijk dat er, in het verlengde van de activiteiten in het buitenland, ook in Nederland aandacht voor mensenrechten is.

Dit geldt in het bijzonder voor jongeren. Tijdens de viering van de Internationale Dag van de Rechten van de Mens bleek eens te meer dat bij uitstek jongeren beseffen hoe bijzonder en tegelijk hoe vanzelfsprekend mensenrechten zouden moeten zijn. Jongeren kunnen daardoor een unieke bijdrage leveren aan onze inspanning op het gebied van mensenrechten, maar dan moeten ze wel op de juiste wijze worden onderwezen.

In aanvulling op wat in hoofdstuk 2 is opgenomen over de viering van de Internationale Dag van de Rechten van de Mens, zijn op en rond 10 december ook specifiek activiteiten ondernomen op het gebied van mensenrechteneducatie. Het betreft onder meer de organisatie van het festival ‘Mijn Rechten Jouw Rechten’. In het kader hiervan werden verschillende activiteiten georganiseerd voor scholen, leraren en lerarenopleidingen. Het ministerie van Buitenlandse Zaken en het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties ondersteunden dit initiatief financieel.

Het ministerie heeft tevens vertegenwoordigers van de Nationale Jeugdraad ondersteund in het opstellen een flyer over mensenrechten voor (Nederlandse) jongeren en hiertoe financieel bijgedragen. De Nationale Jeugdraad wilde van het zestigjarig jubileum van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens gebruik maken om jongeren beter te informeren over mensenrechten, hier in Nederland en in het buitenland. De flyer is bedoeld voor jongeren van 14-17 jaar. De Nationale Jeugdraad bood het eerste exemplaar van de flyer aan minister Verhagen aan tijdens het Rights Now festival op 10 december.

In 2009 zal het zestigjarig bestaan van de Raad van Europa worden gevierd en in 2010 gedenken we het zestigjarig bestaan van het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens (EVRM). Het ministerie van Buitenlandse Zaken zal in het kader hiervan activiteiten op scholen financieren om de onderwerpen mensenrechten, democratie en rechtstaat en het werk van de Raad van Europa op deze gebieden meer bekendheid te geven.

Tevens heeft minister Verhagen aangekondigd dat hij in samenwerking met het Platform Mensenrechteneducatie wil werken aan een lespakket over mensenrechten, dat op scholen kan worden gebruikt.

Ten slotte heeft het ministerie van Buitenlandse Zaken bij diverse gelegenheden het initiatief genomen om jongeren te betrekken bij het mensenrechtenwerk. Minister Verhagen neemt regelmatig jongeren mee op zijn reizen naar het buitenland, zoals naar Soedan (februari 2008), de VN-mensenrechtenraad (maart 2008) en Marokko (november 2008). Kinderen en jongeren worden ook betrokken bij thema's die hen specifiek aangaan, zoals het tegengaan van kinderarbeid. Zo waren basisschoolleerlingen op 11 juni 2008 uitgenodigd om samen met minister Verhagen een fototentoonstelling over kinderarbeid in de Grote Kerk in Den Haag te openen. In 2009 is het voornemen om voor jongeren een bijeenkomst over mensenrechten en religie te organiseren.

Op 8 december heeft minister Verhagen samen met de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen een brief aan de Kamer gestuurd waarin een aantal van bovenstaande activiteiten wordt beschreven en waarin de beide ministers aangeven graag verder de dialoog aan te gaan met organisaties in Nederland om te kijken hoe dit onderwerp nog meer aandacht kan krijgen. In deze brief is overigens tevens aangegeven dat ook andere ministeries een grote rol spelen in het vergroten van de kennis over mensenrechten in verschillende niveaus van de samenleving. Zo werkt het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties aan het kabinetsbrede actieplan ter bevordering van (het uitdragen van) de kernwaarden van de democratische rechtsstaat.¹⁴

5.5 Facultatief protocol bij het verdrag voor economische, sociale en culturele rechten

Het belang van de realisatie van economische, sociale en culturele rechten werd in 2008 stevig onderstreept door het Facultatief Protocol inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten, dat door de Algemene Vergadering werd aangenomen ter ondertekening en ratificatie. Met dit protocol is er nu, evenals voor de politieke en burgerlijke rechten, ook een individueel klachtrecht voor schendingen van de ESC-rechten. Hieraan zijn jarenlange onderhandelingen voorafgegaan. Nederland heeft zich tijdens de onderhandelingen constructief opgesteld en in de laatste fase enkele bezwaren opzij gezet om zich aan te sluiten bij de meerderheid van de landen die een groot belang hechten aan het klachtrecht. Een belangrijk bezwaar was dat niet alle ESC-rechten zich lenen voor een klachtrecht waarbij een internationaal comité uitspraken kan doen over Nederlands sociaaleconomisch beleid. De positieve opstelling van de regering komt voort uit de vaste overtuiging dat de ESC-rechten op gelijke voet staan met de politieke en burgerlijke rechten. Ook is het belangrijk tegemoet te komen aan landen en maatschappelijke organisaties die in dit klachtrecht een mogelijkheid zien om sociale rechtvaardigheid en een menswaardig bestaan te bevorderen.

¹⁴

Tweede Kamer, vergaderjaar 2008–2009, 31 700 V, nr. 72 (8 december 2008)

Een rechtswinkel voor Chinese arbeiders

Een voorbeeld van sociaaleconomische rechten die van grote invloed zijn op het dagelijks leven van veel mensen zijn arbeidsrechten. In China gaat dit zeker op. De positie van arbeiders daar is kwetsbaar en het vergt moed om een beroep te doen op bestaande wetten. Met steun van Nederlandse is bij de East China University of politics and law in Shanghai een rechtswinkel voor arbeiders geopend. Arbeiders die een arbeidsconflict hebben, krijgen hier steun van professor en arbeidsrechtenverdediger Dong Baohua en zijn team. Het is een succesvol project, dat inmiddels navolging heeft gevonden.

6 Mensenrechten in multilateraal verband

Hoewel er nog veel te verbeteren valt, is het internationale systeem voor de bescherming en bevordering van mensenrechten sterker dan ooit. Dat is mede te danken aan de investering van landen als Nederland. Want hoewel wij in internationale fora uiteraard maar één van vele leden zijn, draagt Nederland in zowel VN, EU, Raad van Europa als OVSE op een zichtbare en effectieve wijze bij aan het versterken en intensiveren van het mensenrechtenwerk dat binnen deze fora plaatsvindt.

6.1 Europese Unie

De Europese Unie is een waardegemeenschap. Nederland werkt continue samen met EU-partners om deze waarden binnen en buiten de Europese Unie uit te dragen.¹⁵ In deze paragraaf is aangegeven wat daarbij voor Nederland in 2008 de prioriteiten zijn geweest. Een algemeen en uitgebreid overzicht van de EU-activiteiten op het gebied van mensenrechten is te vinden in het 'Jaarverslag van de EU over de mensenrechten 2008'.¹⁶

EU extern mensenrechtenbeleid

Nederland heeft zich, zoals aangegeven in de mensenrechtenstrategie en het actieplan, ingezet voor de versterking van het externe EU-beleid op het terrein van de bescherming en bevordering van mensenrechten. Door initiatief te nemen en partners te overtuigen met goede argumenten kan het Nederlandse mensenrechtenbeleid immers Europees mensenrechtenbeleid worden.

Concreet betekent dit dat we nauw contact onderhouden met alle lidstaten van de Europese Unie en met de Europese instellingen. In het bijzonder is veel geïnvesteerd in de relatie met (inkomende) voorzitterschappen, zodat in een vroeg stadium kan worden besproken hoe vooruitgang kan worden geboekt op prioritaire thema's voor Nederland. Ook is op verschillende terreinen de strategische samenwerking met afzonderlijke EU-partners versterkt om het EU-mensenrechtenbeleid een extra impuls te geven.

Nederland speelt bovendien een actieve rol in de EU-raadswerkgroep mensenrechten, die maandelijks bijeenkomt en waar besluiten in het kader van het EU-mensenrechtenbeleid worden voorbereid. Nederland neemt deel in zes van de acht taakgroepen die deze raadswerkgroep heeft opgericht het beleid op specifieke onderwerpen te versterken en is hiermee de lidstaat die actief is in het grootste aantal taakgroepen. Het gaat om de taakgroepen over geweld tegen vrouwen, seksuele geaardheid, doodstraf, mensenrechtenverdedigers, mensenrechtendialogen, en kinderrechten. Specifiek heeft Nederland zich sterk ingezet voor de uitvoering van EU-richtsnoeren over de rechten van kinderen en voor meer aandacht voor bestrijding van

¹⁵ In paragraaf 8.7 wordt ingegaan op het Nederlandse mensenrechtenbeleid ten aanzien van de afzonderlijke lidstaten van de EU (en andere Europese landen).

¹⁶ Het Jaarverslag van de EU over de mensenrechten 2008 (document 14146/2/08 REV 2) beslaat de periode juli 2007-juni 2008 en is te vinden op de website van de Raad van de Europese Unie (link: <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/st14146-re02.nl08.pdf>)

kinderarbeid (zie paragraaf 3.5). Direct voortvloeiend uit de strategische inzet van de mensenrechtenstrategie was Nederland bovendien een van de initiatiefnemers van de richtsnoeren over bestrijding van geweld tegen vrouwen, die op 8 december 2008 door de RAZEB werden aangenomen. Nederland is voorts *burdensharer* voor de implementatie van de EU-richtsnoeren inzake mensenrechtenverdedigers. In dit kader heeft Nederland de evaluatie van de richtsnoeren op zich genomen en bijgedragen aan een herziening van deze richtsnoeren, die in december door de RAZEB werd aangenomen (paragraaf 3.8). Als lid van de taakgroep die zich bezighoudt met de uitvoering van de EU-richtsnoeren op het gebied van de doodstraf heeft Nederland onder andere deelgenomen aan de wereldwijde lobby voor de VN-resoluties over dit onderwerp (paragraaf 3.1).

Zoals voorzien in het actieplan, heeft Nederland regelmatig contact met de Persoonlijke Vertegenwoordiger voor mensenrechten van de Hoge Vertegenwoordiger voor het Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid van de EU. Afgesproken is dat ten minste twee keer per jaar zal worden gesproken over de mogelijkheden om het EU-mensenrechtenbeleid te versterken, mainstreaming van mensenrechten binnen de EU te bevorderen en de coherentie te vergroten. Alle thema's komen in deze dialoog aan bod, ook nieuwe thema's zoals de bescherming van religieuze minderheden.¹⁷

De Universiteit Tilburg is opdracht gegeven om de Engelstatige versie van het *Human Rights Instrument Handbook* te actualiseren. Zoals aangegeven in de mensenrechtenstrategie, heeft het handboek tot doel de kennis van mensenrechten bij ambassades van EU-lidstaten in derde landen te vergroten.

Mensenrechten in dialogen met derde landen

Nederland heeft zich er sterk voor ingezet dat mensenrechtenonderwerpen prominent onderdeel uitmaken van alle dialogen die de Europese Unie voert met derde landen. In de verschillende overlegstructuren tussen de EU en derde landen, zoals de ASEM en de GCC, heeft Nederland ook inhoud gegeven aan de agendapunten waar mensenrechten aan de orde kwamen. Nederland dringt daarnaast aan op de behandeling van individuele gevallen bij de verschillende dialogen, bijvoorbeeld in de dialogen met China, Rusland, Tunesië en Egypte.

De EU streeft er naar dat in de relaties met derde landen de principes van mensenrechten en democratie, altijd (en op een zo eenduidig mogelijke manier) vooraf geregeld worden bij het aangaan van overeenkomsten. Er wordt in verdragen tussen de EU en een derde land (zoals een associatieakkoord of een partnerschaps- en samenwerkingsovereenkomst) standaard een clausule opgenomen inzake de eerbiediging van mensenrechten. Deze clausule vormt een 'essentieel element' in het bilaterale verdrag: dat betekent dat het verdrag kan worden opgeschort als de bepalingen inzake mensenrechten niet worden nageleefd.

Het Europees Nabuurschapsbeleid (ENB) bouwt voort op de associatieakkoorden tussen de EU en de oostelijke en zuidelijke buurlanden, waar de mensenrechtenclausules eveneens een belangrijk onderdeel van vormen. Binnen het ENB staan de bilaterale actieplannen centraal.

¹⁷

Dit mede in het kader van de toezegging die de minister van Buitenlandse Zaken deed tijdens de behandeling van de begroting van het ministerie van Buitenlandse Zaken 2008 om de Kamer te informeren over de rol van de Persoonlijke Vertegenwoordiger voor mensenrechten van de Hoge Vertegenwoordiger voor het Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid van de EU.

Deze zijn tot nu toe gesloten met twaalf van de zestien partnerlanden behorende bij het ENB. De ontwikkeling van de actieplannen wordt jaarlijks weergegeven in voortgangsrapportages die alle samenwerkingsgebieden bestrijken, inclusief mensenrechten¹⁸. Met de buurlanden van de Unie wordt het thema mensenrechten besproken in subcomités, waarin vertegenwoordigers van hoog ambtelijk niveau van de Europese Commissie, Raadssecretariaat, EU-lidstaten en het partnerland zitting hebben. Daarnaast heeft Nederland zich er bij diverse gelegenheden voor ingezet dat tijdens de bijeenkomsten van de subcomités over mensenrechten de mogelijkheid wordt geboden om individuele gevallen van mensenrechtenschendingen aan de orde te stellen.

In het kader van de EU-toetredingsonderhandelingen met Kroatië en Turkije houdt Nederland ook wat betreft de mensenrechtensituatie een vinger aan de pols middels de politieke dialoog tussen deze landen en de Europese Commissie. Mensenrechten vormen een essentieel onderdeel van de politieke Kopenhagen criteria waaraan landen moeten voldoen om in aanmerking te komen voor lidmaatschap van de EU. Bij de onderhandelingen over de overname van het acquis communautaire, het geheel aan Europese wet- en regelgeving, komen de mensenrechten uitgebreid aan bod in hoofdstuk 23, dat handelt over 'rechterlijke macht en fundamentele vrijheden'. Aan Kroatië is in december 2007 huiswerk meegegeven in de vorm van zogenaamde openingsijkpunten op het terrein van minderhedenbeleid en hervorming van de rechterlijke macht, waaraan het land moet voldoen voordat de onderhandelingen over dit hoofdstuk van start kunnen gaan. Voor Turkije wordt in de raads werkgroep voor uitbreiding nog gesproken over de openingsijkpunten die de EU vervuld wil zien.

Azië

In de relatie met Azië is in diverse fora en bilateraal aandacht besteed aan de mensenrechten. Belangrijke momenten daarin vormden het afgelopen najaar de EU-India top van 29 september en de ASEM-top van 24-25 oktober. De Europese Unie zette er bij dergelijke gelegenheden steeds op in de mensenrechten hoog op de agenda te plaatsen. De situatie in Birma heeft in de afgelopen maanden opnieuw bijzondere aandacht gekregen in de mensenrechtendialoog met de Aziatische partners. Onder andere tijdens de ASEM-top vormde de situatie in Birma een belangrijk agendapunt. Tijdens de ASEM-top is op aandringen van de EU ook stilgestaan bij het 60-jarige bestaan van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens.

De EU streeft ernaar te komen tot vrijhandelsakkoorden met India, de ASEAN landen (zonder Laos, Cambodja en Birma/Myanmar) en Zuid Korea. Nederland heeft zich sterk gemaakt voor de opname van een mensenrechtenclausule in die akkoorden. Het resultaat is dat met alle onderhandelingspartners naast de handelsbesprekingen ook overleg zal worden gestart gericht op vernieuwing van de bestaande partnerschaps- en samenwerkingsovereenkomsten (PSO). De politieke clausules en de mensenrechtenclausule zullen in deze overkoepelende overeenkomsten een plaats krijgen.

¹⁸

Deze rapportages zijn op 19 mei 2008 aan de Kamer gestuurd.

Zuidelijke burenen van de EU

Nederland heeft er voor gepleit de bespreking van individuele gevallen in het subcomité mensenrechten met Tunesië in het interne reglement van het subcomité vast te leggen. Nederland heeft hier tot het laatste overleg aan vastgehouden. Dit bleek helaas niet haalbaar. Eind 2007 is met Tunesië een akkoord bereikt over deze kwestie analoog aan de oplossing die hiervoor is gevonden met Marokko. Dit houdt in dat in een briefwisseling tussen de EU en Tunesië is vastgelegd dat de EU zich het recht voorbehoudt individuele mensenrechtengevallen aan de orde te stellen in de vergaderingen die vallen onder de politieke dialoog met Tunesië. Het subcomité mensenrechten maakt hier onderdeel van uit. Hoewel Tunesië niet bevestigend heeft geantwoord, is tijdens de eerste bijeenkomst op voordracht van Nederland een individueel geval door de EU aan de orde gebracht en besproken.

In het geval van Israël worden mensenrechten overigens besproken in een informele werkgroep, waarbij Nederland zich er al geruime tijd voor inzet deze op te laten waarderen tot een subcomité. In het kader van de huidige besprekingen inzake intensivering van de betrekkingen tussen de EU en Israël is de inzet van de EU dat de opwaardering tot subcomité onderdeel uitmaakt van de afspraken die met Israël gemaakt zullen worden op dit gebied.

Ook in het kader van de in juli 2008 opgerichte Unie voor de Mediterrane Regio (UMR) komen mensenrechten aan de orde, met name waar het gaat om regionale en landoverstijgende en/of thematische onderwerpen. Nederland heeft hierbij benadrukt dat de UMR projectgewijs zal moeten bijdragen aan de bevordering en bescherming van mensenrechten en fundamentele vrijheden in de Mediterrane regio. Tijdens de ministeriële bijeenkomst in Marseille in het kader van de UMR op 5 november heeft minister Verhagen expliciet aandacht gevraagd voor respect van mensenrechten in de mediterrane regio.

Gulf Cooperation Council (GCC)

Daarnaast zijn reeds sinds 1990 onderhandelingen gaande met de *Gulf Cooperation Council* inzake een vrijhandelsvereenkomst. Aangezien er met deze landen (Saudi-Arabië, Verenigde Arabische Emiraten, Oman, Koeweit, Qatar en Bahrein) geen parallelle PSO's worden afgesloten, is in 2002 afgesproken dat de politieke clausules in de vrijhandelsvereenkomsten worden opgenomen. De landen hebben hier grote moeite mee, hetgeen ertoe heeft geleid dat dit een van de weinige nog openstaande kwesties is in de onderhandelingen. Er is vooralsnog geen zicht op een oplossing.

Nederland heeft tijdens de *EU-Gulf Cooperation Council* ministeriële bijeenkomst van 26 mei 2008 geïntervenieerd op het agendapunt mensenrechten en daar onder meer de zorgen omtrent de toepassing van de doodstraf in de Golf-regio aan de orde gesteld alsmede ontwikkeling van vrouwenrechten en de juridische positie van arbeidsmigranten. Ook benadrukte Nederland hier het belang van de universaliteit van de mensenrechten.

EU en de Westelijke Balkan

Straffeloosheid verhoudt zich niet tot het toenaderingsproces van de landen van de Westelijke Balkan. Samenwerking met het Joegoslavië tribunaal is volledig onderdeel van de Kopenhagen-criteria. De Raad roept Servië en Kroatië op om volledig met het Joegoslavië tribunaal samen te

werken. Nederland heeft binnen de EU consequent het belang onderstreept van volledige samenwerking van de landen in de Westelijke Balkan met het Joegoslavië tribunaal.

Oostelijke burens van de EU

De mensenrechten speelden ook in 2008 een grote rol in de relatie met de oostelijke burens van de EU. In de samenwerkingsraden met de verschillende landen (Armenië, Azerbeidzjan, Georgië, Oekraïne, Kazachstan) stond het steeds op de agenda. In de samenwerkingsraad van Oezbekistan (september 2008) heeft de EU mede op aandringen van Nederland specifieke aandacht gevraagd voor de situatie van kinderen in de katoensector. Daarnaast is er in 2008 een mededeling van de Commissie verschenen over het Oostelijk Partnerschap, waarin wordt gesteld dat de verrijking van de relatie met de oostelijke landen van het Europese Nabuurschapsbeleid afhankelijk is van de mensenrechtensituatie in deze landen. Zie voorts paragraaf 8.7.

Roma

Nederland is verheugd met de huidige Europese aandacht voor de positie van de 8 tot 10 miljoen Roma, de grootste minderheidsgroep in de Unie. Van alle bevolkingsgroepen in Europa hebben zij de meeste achterstand wat betreft toegang tot onderwijs, gezondheidszorg, werk en huisvesting. Tijdens de Europese Raad van 11 en 12 december 2008 zijn daarom conclusies van de Raad van 8 december over de integratie van Roma herbevestigd. Hierin worden de Commissie en lidstaten verzocht rekening te houden met de situatie van Roma bij het maken van beleid op diverse terreinen: grondrechten, armoede- en discriminatiebestrijding, gelijkheid van vrouwen en mannen, toegang tot onderwijs, huisvesting, gezondheid, werk, justitie en cultuur. Het staat Commissie en lidstaten vrij om voor 2009 en 2010 maatregelen op de genoemde terreinen te bepalen. Eveneens moeten bestaande Europese instrumenten, zoals de structuurfondsen, het pre-toetredingsinstrument, en het nabuurschapsinstrument beter worden gebruikt. De Commissie wordt verzocht uiterlijk medio 2010 aan de Raad te rapporteren over de voortgang van de integratie van Roma en in samenwerking met de komende voorzitters vanaf 2010 (Spanje, België, Hongarije) een nieuwe Roma-top te organiseren. Ook wordt de Commissie verzocht een geïntegreerd Europees platform te organiseren voor de uitwisseling van best practices, en hierbij ook de Roma *civil society* te betrekken.

Verder is Nederland van mening dat internationale organisaties die zich met Roma bezighouden, waaronder de EU, beter moeten samenwerken. Daarom heeft Nederland in november een driedaagse bijeenkomst georganiseerd om de diverse internationale organisaties die zich met Roma-beleid bezig houden (EU, Raad van Europa, OVSE, UNDP, UNHCR en de Wereldbank) bijeen te brengen om zo meer samenwerking en coördinatie van de activiteiten te bevorderen. Dit heeft geresulteerd in concrete aanbevelingen die zijn aangeboden in de informele Roma-contactgroep, die bestaat uit diverse internationale organisaties en Romagroeperingen.

Communautaire fondsen op het gebied van mensenrechten in derde landen

Tijdens de bijeenkomsten van het *European Instrument for Democracy and Human Rights*¹⁹ (EIDHR) begin 2008, heeft Nederland aangedrongen op een grotere inspanning van de Europese Commissie om de activiteiten uit het fonds beter te laten aansluiten op de prioritaire mensenrechtenthema's zoals de doodstraf, kinderen in gewapende conflicten en rechten van het kind. Daarnaast heeft Nederland bij de aanname van het EIDHR-actieplan voor 2008 de Europese Commissie verzocht bij het selecteren van activiteiten meer aandacht te besteden aan de bescherming van religieuze minderheden. Het EIDHR heeft voor 2008 een totale begroting van ruim 120 miljoen euro.

Intern beleid van de Europese Unie

Nederland streeft ernaar binnen de Europese Commissie een mechanisme in het leven te roepen dat toeziet op mensenrechtenaspecten van communautair beleid. Na de verkiezingen voor het Europees Parlement in 2009 zal Nederland dit punt bespreken met de dan nieuw aangetreden Europese Commissie. Nederland zal er bij zijn eigen inbreng in de totstandkoming van nieuw communautair beleid op blijven toezien dat dit beleid in overeenstemming is met internationale mensenrechtennormen en het Handvest van de Grondrechten in het bijzonder.

Ook moet worden vermeld dat sinds 2007 het Grondrechtenagentschap actief is. Het Grondrechtenagentschap biedt de EU-instellingen, en de lidstaten wanneer zij het EG-recht uitvoeren, bijstand en expertise om hen te helpen de grondrechten volledig te eerbiedigen wanneer zij op hun respectieve bevoegdheidsgebieden maatregelen nemen of acties ontwerpen.

Samen gaat het beter I

Mensenrechten spelen niet alleen in Brussel een rol. Juist ook ter plekke, in de landen waar we ons mensenrechtenbeleid uitvoeren, gaat op dat de EU samen sterker staat. In Guatemala bestaat sinds 2006 de zogenaamde 'Filtergroep', bestaande uit vertegenwoordigers van verschillende EU-lidstaten en de Europese Commissie. Aanvankelijk was het een groep met beperkte samenstelling (Nederland, Verenigd Koninkrijk en Finland), maar ze werd in 2008 uitgebreid met Zweden, de Commissie, Spanje, Frankrijk en Italië. De Filtergroep komt iedere maand bij elkaar om te bespreken hoe het gaat met mensenrechtenverdedigers en in welke gevallen actie moet worden ondernomen. Daarnaast onderhoudt de Filtergroep ook rechtstreeks contact met onder meer het Openbaar Ministerie en de Ombudsman voor de Mensenrechten (PDH) om zo aanvullende informatie te kunnen krijgen. Schendingen waarvoor door de EU-ambassadeurs extra aandacht is gevraagd, worden vervolgens door de Filtergroep gevolgd. Zo wordt bijgehouden of er voortgang is bij het onderzoek naar de schendingen en vervolging van de daders. Omdat ambassademedewerkers vaak te weinig tijd hebben om dit zelf te doen, komt wordt veel gebruik gemaakt van een lokale organisatie. De Filtergroep organiseert ook publieke evenementen waar aandacht wordt besteed aan mensenrechten en mensenrechtenverdedigers die zich op een of andere wijze hebben onderscheiden.

¹⁹

Het EU-programma ter ondersteuning van de implementatie van de EU-beleidsprioriteiten betreffende mensenrechten, hoofdzakelijk via financiering van projecten in derde landen

Samen gaat het beter II

In Ecuador hebben de ambassades van EU-landen en de Europese Commissie het initiatief genomen om zichzelf te organiseren in zestien informele werkgroepen, ieder met een thema op het gebied van ontwikkelingssamenwerking, goed bestuur of mensenrechten. Hiermee willen de ambassades de uitwisseling van informatie op de verschillende thema's verbeteren, zodat men beter van elkaar weet wat er wordt gedaan en zo effectiever kan werken. Nederland coördineert de werkgroep over mensenrechten.

6.2 Verenigde Naties

Mensenrechten en de VN zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. De VN vormt de bakermat van mensenrechten en speelt nog altijd een onmisbare rol bij het toezicht houden op de wereldwijde naleving van mensenrechten. De universele samenstelling van de VN maakt het mensenrechtenwerk binnen deze organisatie niet altijd even gemakkelijk, maar tegelijk ook van unieke waarde. Nederland speelt hierin een actieve rol. Mede als blijk van erkenning voor deze rol, was Nederland in 2008 voorzitter van de Derde Commissie van de AVVN en Nederland heeft zich bijzonder ingespannen om binnen de verschillende delen van de Verenigde Naties, met name de VN-mensenrechtenraad en de Derde Commissie van de AVVN, goede resultaten te behalen op mensenrechtengebied. Waar het thematische initiatieven betreft, is dit in de meeste gevallen reeds aan de orde gekomen in de betreffende paragrafen. In overeenstemming met de strategische inzet die in de mensenrechtenstrategie is opgenomen, heeft Nederland zich tevens voortdurend ingespannen om binnen de VN ernstige landensituaties op de agenda te krijgen en te houden. Deze paragraaf biedt een overzicht van deze resultaten en gaat in meer algemene zin in op de rol die Nederland binnen de VN speelt ten aanzien van mensenrechten.

Integratie van mensenrechten in de VN

Nagenoeg al het werk van de vele VN-organisaties en instellingen is op enigerlei wijze relevant voor het beschermen en bevorderen van mensenrechten. Dit geldt ook voor andere internationale organisaties, waaronder de financiële instellingen. Het is van belang dat dit in de praktijk tot uiting komt en dat de betrokkenheid bij mensenrechten zo expliciet mogelijk wordt gemaakt. Zoals voorzien in de mensenrechtenstrategie, heeft Nederland onder meer in de beheersraden van de VN-instellingen, tijdens de jaarvergaderingen van ontwikkelingsbanken en in bilaterale gesprekken in de marge van deze bijeenkomsten het belang van het integreren van mensenrechten in het werk en de activiteiten van de betreffende organisaties benadrukt. Nederland maakt zich bovendien sterk voor implementatie van het *One UN model*, dat moet leiden tot een meer geïntegreerde benadering van de VN-inspanningen op landenniveau. Het is positief dat de voortschrijdende implementatie van dit model leidt tot een stevigere verankering van dwarsdoorsnijdende onderwerpen – waaronder mensenrechten – in het werk van de VN.

Relatie tussen VN-mensenrechtenraad en Derde Commissie

Nederland is voorstander van een rationele en strategische werkverdeling tussen de twee belangrijkste VN-organen op het gebied van mensenrechten, die beide hun eigen toegevoegde waarde hebben. De Derde Commissie van de Algemene Vergadering kent een universeel lidmaatschap, wat een grote mate van legitimiteit aan haar werk verleent en het mogelijk maakt om wereldwijd steun te verwerven voor bepaalde besluiten. De VN-mensenrechtenraad komt gedurende het hele jaar bijeen (ook in spoedzittingen) en heeft meer instrumenten om in te gaan op de naleving van mensenrechten op landenniveau. Ons optreden in de Derde Commissie en in de Mensenrechtenraad zijn erop gericht om beide fora zo effectief mogelijk te maken.

VN-verdragscomité's

De VN-verdragscomité's spelen een unieke rol bij het toezien op de naleving van VN-mensenrechtenverdragen door de landen die partij zijn bij deze verdragen. Zij kampen echter onder meer met een enorme werklast en komen daardoor niet uit met de hun bemeten zittingstijd. In de Derde Commissie van de AVVN is op Nederlands initiatief in de resoluties over het VN-kinderrechtencomité en het VN-comité inzake de uitbanning van rassendiscriminatie aan OHCHR gevraagd om een voorstel te doen voor een meer structurele oplossing voor dit gebrek aan zittingstijd.

Nederland geeft op 20 maart 2009 uitvoering aan de strategische inzet om een speciaal evenement te organiseren over de versterking van de rol van de VN-verdragscomité's. De bijeenkomst, die en marge van de Mensenrechtenraad plaatsvindt, is bedoeld om een stimulans te geven aan de besprekingen over dit onderwerp. De comité's hebben in hun rol als toezichthouder op de naleving van mensenrechtenverdragen een belangrijk nieuw instrument naast zich gekregen: de Universal Periodic Review. Beide toezichthoudende instrumenten kunnen elkaar versterken als zij hun werk goed met elkaar afstemmen. Door bij de beoordeling van landen bijvoorbeeld naar elkaars aanbevelingen te verwijzen, wordt het moeilijker voor staten om opmerkingen van de VN over hun mensenrechtensituatie naast zich neer te leggen.

6.2.1 Mensenrechtenraad

Nederland is zonder meer een van de meest actieve leden van de VN-mensenrechtenraad. Nederland is lid van de Raad sinds zijn oprichting in 2006 en in het tweede zittingsjaar was Nederland vice-voorzitter, mede als blijk van erkenning voor deze actieve rol. Nederland heeft zich ingezet voor een duidelijk inhoudelijk profiel, zodat de Raad zich richt op zijn kerntaak: het beschermen en bevorderen van mensenrechten, met nadruk op implementatie in de praktijk.

De Raad is tot op heden in negen reguliere en acht speciale zittingen bijeen gekomen. Ten aanzien van het werk van de Raad zelf zijn de institutionele onderhandelingen over de agenda en werkmethoden van de Raad afgerond. Positieve inhoudelijke resultaten zijn de bespreking en veroordeling van ernstige mensenrechtenschendingen in speciale en reguliere zittingen (Darfur, Birma, Zimbabwe, Sri Lanka, Iran, Rusland, Cuba en China, Somalië en de DRC), de verlenging van een aantal belangrijke landenmandaten (Noord-Korea, Birma, Cambodja, Soedan, Burundi, Haïti, Somalië) en de verlenging van belangrijke thematische mandaten zoals vrijheid van godsdienst en levensovertuiging, vrijheid van meningsuiting,

mensenrechtenverdedigers, geweld tegen vrouwen, marteling. Ook werd het recht op water en sanitatie als mensenrecht erkend en vond een speciale zitting plaats over het recht op voedsel. Nederland heeft zich ook sterk gemaakt om de onafhankelijke rol van de Hoge Commissaris ten opzichte van de Raad te handhaven. Hierin zijn we vooralsnog geslaagd. Om deze rol te versterken is de jaarlijkse bijdrage in 2008 verhoogd tot 7,5 miljoen per jaar (zie ook paragraaf 7.2). Ook ging de *Universal Periodic Review* (UPR) van start, tot op heden met relatief positieve resultaten (zie hieronder).

Er zijn ook minder positieve resultaten behaald, zoals het beëindigen van de mandaten van de rapporteurs voor Wit-Rusland en Cuba, afschaffing van het landenmandaat voor Liberia en verlenging van het landenmandaat voor Soedan met slechts zes maanden. Ook te betreuren zijn de consistent eenzijdige veroordelingen van Israël. Nederland heeft zich herhaaldelijk zeer krachtig ingezet om dit tegen te gaan, vaak met succes. Een andere zorgelijke ontwikkeling betreft de gepolariseerde discussies over onderwerpen als godslastering en racisme in het kader van het Durban-proces. Op dit laatste punt maakt Nederland zich ernstige zorgen, omdat een geplande follow-up conferentie over racisme (de *Durban Review* conferentie) wederom dreigt uit te lopen op een eenzijdige veroordeling van Israël. Nederland spant zich momenteel samen met de EU-partners en andere gelijkgezinde landen in om een positieve invloed uit te oefenen op de ontwikkelingen. De huidige stand van zaken in de onderhandelingen over een slotdocument voor deze conferentie stemmen echter niet hoopvol en kunnen wellicht leiden tot een terugtrekking uit het proces.

De minderheidspositie waarin Nederland en gelijkgezinde landen zich bevinden maakt het moeilijk om een doorslaggevende invloed te hebben op de resultaten.²⁰ De meerderheid van de leden van de Mensenrechtenraad, aangevoerd door de OIC, met als woordvoerder Pakistan, de Afrikaanse Groep met als woordvoerder Egypte en de *Non-Aligned Movement* (NAM) aangevoerd door Cuba, zijn er op uit de positie van de Raad aanzienlijk te verzwakken en doen hierbij een beroep op nationale soevereiniteit en niet-inmenging in binnenlandse aangelegenheden. Met name het klassieke instrument van de landenmandaten en speciale rapporteurs zijn deze landen een doorn in het oog. De verwachting is dat in de toekomst de landenmandaten verder onder druk komen te staan. Bovendien slaagt deze groep landen erin om onderwerpen zoals het Midden Oosten, racisme, het recht op ontwikkeling en godsdienstlaster op de agenda van de Raad te houden.

De discussies die in de Raad plaatsvinden zijn echter een afspiegeling van het internationale denken over mensenrechten en mogen door Nederland niet uit de weg worden gegaan. Nederland is van mening dat de Raad nog immer voldoende mogelijkheden biedt om de universaliteit van de mensenrechten te blijven benadrukken en toe te zien op de naleving van mensenrechten op landenniveau. Nederland is als lid binnen de Raad een actieve speler en hecht met name groot belang aan het behandelen van landensituaties in de Raad, het behoud van landenrapporteurs, een goede uitvoering van de *Universal Periodic Review*, betekenisvolle participatie van NGO's en de onafhankelijkheid van het kantoor van de Hoge Commissaris van de Mensenrechten. De afgelopen sessies van de Raad (eind september is de negende sessie

²⁰

De Mensenrechtenraad bestaat uit 47 lidstaten (13 Afrikaanse, 13 Aziatische, 6 Oost Europese, 8 Latijns Amerikaanse en 7 Westerse) die over een periode van drie jaar worden verkozen. Zie voor een actueel overzicht van het lidmaatschap: www.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/membership.htm. In 2008 werden de volgende landen (her)kozen als lid: Argentinië, Bahrein, Brazilië, Burkina Faso, Chili, Frankrijk, Gabon, Ghana, Japan, Pakistan, Zuid Korea, Slowakije, Oekraïne, VK en Zambia.

afgerond) hebben aangetoond dat deze doelstellingen bereikbaar blijven, maar dat waakzaamheid, consistentie en creativiteit in het vinden van nieuwe modaliteiten en partnerschappen van belang zijn. Nederland zal zich blijven inzetten om de effectiviteit en geloofwaardigheid van de Raad te bevorderen.

Het blijft dus van belang te investeren in de Mensenrechtenraad. Dat blijkt overigens ook uit gesprekken met mensenrechtenverdedigers, die aangeven dat het van groot belang is om op internationaal niveau aandacht te besteden aan mensenrechtenschendingen. Bovenstaande onderstreept ook de noodzaak meer aandacht te besteden aan een effectief optreden van de EU binnen de Mensenrechtenraad. Nederland zal hier in 2009 aan werken. Gebleken is dat het soms beter is om niet als blok op te treden, bijvoorbeeld tijdens het UPR-proces, waarbij slechts sprake is van een lichte vorm van coördinatie.

De minister van Buitenlandse Zaken heeft de Raad inmiddels twee keer toegesproken.²¹ Hij heeft bij deze gelegenheden het belang van respect voor mensenrechten benadrukt en de prominente plaats van mensenrechten in het Nederlandse buitenlands beleid onderstreept. Hij heeft een pleidooi gehouden voor respect als fundamentele waarde en benadrukt dat respect voor de mensenrechten en respectvolle omgang met de vrijheid die deze rechten bieden een continue inzet vereisen. Wederzijds respect moet de basis zijn voor een kritische dialoog over de mensenrechten, ook in de Mensenrechtenraad.

Universal Periodic Review (UPR)

De UPR is een nieuw instrument waarmee de VN-mensenrechtenraad alle 192 lidstaten van de VN voortaan eens per vier jaar zal doorlichten op de binnenlandse mensenrechtenprestaties. Nederland heeft zich er vanaf het begin zeer voor ingespannen dat de UPR voldoende 'tanden' zou hebben en zich vrijwillig aangemeld om als één van de eersten te worden doorgelicht. Nederland ziet de UPR als een continue proces dat in de lidstaten moet leiden tot permanente aandacht voor mensenrechten op nationaal niveau. Het is een belangrijke stap vooruit dat in beginsel elke lidstaat van de VN zich moet onderwerpen aan een mensenrechtentoets door andere staten.

Het is bovendien positief dat landen tot nu toe een over het algemeen constructieve houding innemen in het UPR-proces. Het instrument biedt hierdoor goede mogelijkheden om mensenrechten beter bespreekbaar te maken en in VN-verband te agenderen. Landen committeren zich publiekelijk – en onder druk van de leden van de Raad – aan de implementatie van concrete aanbevelingen.

In 2008 werden in drie sessies in totaal 48 landen behandeld. Nederland heeft actief in de UPR-werkgroep geparticipeerd door voor alle behandelde landen schriftelijke vragen in te sturen en mondelinge aanbevelingen te doen.²²

²¹ Op 12 maart 2007 (tijdens de 4^e zitting) en op 3 maart 2008 (tijdens de 7^e zitting).

²² Op de website van OHCHR kan alle beschikbare informatie over het UPR-proces worden geraadpleegd, bijvoorbeeld welke vragen Nederland aan het betreffende land heeft gesteld. Link: <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Pages/Documentation.aspx>

Sessie 1 (7-18 april 2008)	Sessie 2 (5-16 mei 2008)	Sessie 3 (1-15 december 2008)
Bahrein	Gabon	Botswana
Ecuador	Ghana	Bahama's
Tunesië	Peru	Burundi
Marokko	Guatemala	Luxemburg
Indonesië	Benin	Barbados
Finland	Zuid-Korea	Montenegro
Verenigd Koninkrijk	Zwitserland	Verenigde Arabische Emiraten
India	Pakistan	Israël
Brazilië	Zambia	Liechtenstein
Filipijnen	Japan	Servie
Algerije	Oekraïne	Turkmenistan
Polen	Sri Lanka	Burkina Faso
Nederland	Frankrijk	Kaapverdië
Zuid-Afrika	Tonga	Colombia
Tsjechië	Roemenië	Oezbekistan
Argentinië	Mali	Tuvalu

Nederland zal erop blijven aandringen dat de aanbevelingen die uit de *review* zijn voortgekomen daadwerkelijk worden geïmplementeerd en dat de implementatie ervan door de Raad wordt getoetst. De uitkomsten van de UPR kunnen door Nederland en de EU ook overigens ook worden gebruikt in dialogen met derde landen. Zo heeft minister Verhagen tijdens zijn bezoek aan Algerije de uitkomst van de UPR-behandeling van dat land met de autoriteiten besproken.

Een drietal landen (Tunesië, Afghanistan en de Verenigde Arabische Emiraten) hebben inmiddels contact opgenomen met Nederland over de UPR. Zij hebben aangegeven graag gebruik te maken van de Nederlandse kennis en ervaring bij de voorbereidingen van hun UPR-examen.

Tijdens de eerste rondes van de *Universal Periodic Review* van de VN-mensenrechtenraad is overigens wel gebleken dat het NGO's sterk wordt bemoeilijkt *side-events* te organiseren waarin de landensituaties kunnen worden besproken. Dit geldt ook voor NGO's die een consultatieve status bij de VN hebben. Nederland spant zich er actief voor in om door NGO's georganiseerde *side events* toch doorgang te laten vinden, omdat deze activiteiten van grote waarde kunnen zijn voor het effectief functioneren van de UPR. Overigens zijn NGO's zoals *Human Rights Watch* per saldo positief over het verloop van de UPR en het effect op de

mensenrechtensituatie. Ook wordt positief gewaardeerd dat in het kader van UPR tot op heden niet onevenredig veel aandacht is besteed aan de situatie in het Midden-Oosten.

De Universal Periodic Review van Nederland

De *review* van Nederland, dat zich vrijwillig als een van de eerste landen aan dit nieuwe instrument heeft onderworpen, vond plaats op 15 april 2008.²³ Bij het rapport dat Nederland in het kader van de *review* had opgesteld en de voorbereiding van *review* zelf is nauw samengewerkt met alle betrokken departementen. De Nederlandse delegatie werd geleid door staatssecretaris van Justitie Albayrak, die openlijk waardering kreeg voor de transparante wijze waarop zij de VN-mensenrechtenraad te woord stond over de situatie in Nederland. De meeste vragen betroffen de onderwerpen islamofobie, uitingen van racisme, kwesties rond migratie en integratie en de relatie tussen de vrijheid van godsdienst en de vrijheid van meningsuiting. Nederland kreeg tevens 31 aanbevelingen mee, waarvan de meeste betrekking hebben op de reeds genoemde onderwerpen. Daarnaast werd onder andere aangedrongen op de oprichting van een Nationaal Mensenrechten Instituut, de ratificatie van diverse mensenrechteninstrumenten en het respecteren van mensenrechten bij de bestrijding van terrorisme. Een groot deel van de 31 aanbevelingen kon worden overgenomen. Daar waar deze aanbevelingen de verantwoordelijkheden van andere ministeries betreffen, zijn deze door het ministerie van Buitenlandse Zaken aan de betreffende ministeries doorgeleid. Nederland heeft toegezegd om aan de Raad te rapporteren over de vorderingen die met betrekking tot deze aanbevelingen zullen worden gemaakt.

6.2.2 Derde Commissie AVVN

De zitting van de derde commissie van de 63^e Algemene Vergadering van de VN vond plaats van 6 oktober tot en met 28 november 2008 in New York, ditmaal onder Nederlands voorzitterschap. Over het geheel genomen zijn de resultaten die in de Derde Commissie werden geboekt zonder meer positief. Dit geldt niet alleen voor de thematische resoluties, maar ook voor resoluties die ingaan op concrete landensituaties.²⁴ Nederland zal zich blijven inzetten om prioritaire onderwerpen op de agenda van de Derde Commissie te houden.

Landenresoluties

Nederland acht het van groot belang dat de Derde Commissie landensituaties blijft behandelen, ook nu deze middels UPR in de VN-mensenrechtenraad aan de orde komen. De AVVN heeft dit jaar drie landenresoluties aangenomen die specifiek ingaan op mensenrechtenschendingen in Birma, Noord-Korea en Iran.

²³ De Tweede Kamer werd over het verloop en de uitkomst van de *review* van Nederland eerder per brief geïnformeerd (31200 V nr. 61, vergaderjaar 2007-2008)

²⁴ De Kamer is per brief reeds in meer detail geïnformeerd over de resultaten van de Derde Commissie (Tweede Kamer, vergaderjaar 2008-2009, 26 150, nr. 66).

Stemuitslagen landenresoluties Derde Commissie 2008

	Voor	Tegen	Onthouding
Birma	89	29	63
Noord-Korea	95	24	62
Iran	70	51	60

Een analyse van de stemmingen laat zien dat vooral Westerse en gelijkgezinde Latijnsamerikaanse landen voor landenresoluties stemmen, gematigde Aziatische en Afrikaanse landen veelal onthouden, terwijl *hardliners* zoals China, Pakistan, Venezuela, Zimbabwe, Rusland, Iran en Cuba tegen stemmen. Een opvallende koers werd gevaren door Servië, dat zich geen enkele keer bij de EU-positie aansloot.

Thematische resoluties

Alle door Nederland en de EU ingediende of gesteunde thematische initiatieven waren eveneens succesvol, waaronder de resoluties over kinderrechten, geweld tegen vrouwen, een moratorium op de doodstraf en de resolutie over religieuze tolerantie. Deze resoluties, waarvan hieronder een kort overzicht wordt gegeven, zijn in de betreffende thematische paragrafen van deze rapportage reeds aan de orde gekomen (respectievelijk 3.5, 3.4, 3.1 en 3.3.).

De Nederlandse delegatie heeft zich actief ingezet voor een goed resultaat in de onderhandelingen over een alomvattende resolutie over de rechten van het kind. De resolutie bevat goede verwijzingen naar seksueel geweld in conflict en de positie van kinderen in strafprocedures. Kinderarbeid stond tijdens de onderhandelingen centraal. Op Nederlands initiatief roept de resolutie op tot tijdsgebonden plannen ter implementatie van de ILO conventie op het gebied van kinderarbeid. Extra aandacht wordt gevraagd voor de ergste vormen van kinderarbeid. Mede door tegenstand van de Europese Commissie en een aantal EU-lidstaten, bleken ambitieuze passages op het gebied van handelsmaatregelen en kinderarbeid onhaalbaar. In een nationale verklaring heeft Nederland het belang benadrukt van het tegengaan van kinderarbeid en het betrekken van handelsmaatregelen daarbij.

De Nederlands-Belgische VN-resolutie inzake geweld tegen vrouwen is met consensus aangenomen, waarbij maar liefst 112 andere landen de tekst mede indienden. Deze resolutie roept de secretaris-generaal van de Verenigde Naties op de VN-inspanningen ter bestrijding van het geweld tegen vrouwen te intensiveren en de daders te bestraffen.

Een belangrijke doorbraak was het aannemen van de mede door de EU ingediende resolutie waarin landen worden opgeroepen een moratorium op de doodstraf in te voeren, als eerste stap richting universele afschaffing van de doodstraf. Na langdurige en verhitte onderhandelingen en een wereldwijde lobby door Nederland en EU-partners werd de resolutie uiteindelijk met 105 voorstemmen, 48 tegenstemmen en 31 onthoudingen aangenomen. Dit goede resultaat was mede te danken aan een intensieve en goed gecoördineerde lobby waaraan Nederland heeft bijgedragen.

Op Nederlands initiatief heeft de EU een resolutie over religieuze tolerantie ingediend. De tekst van de resolutie is door Nederland opgesteld en ook gedurende de onderhandelingen heeft Nederland een essentiële rol gespeeld. De resolutie, die eveneens met consensus is aangenomen,

bevat een aantal nieuwe elementen zoals een algemene referentie aan toegang tot de publieke sector die niet wordt ingeperkt door discriminatie op basis van geloofs- of levensovertuiging.

Een belangrijk resultaat tenslotte, was de aanneming met consensus van het Facultatieve Protocol bij het Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten. Het protocol regelt een individueel klachtrecht over de ESC-rechten. Nederland ziet het besluit van de AVVN als bevestiging van de gelijkwaardigheid van de economische, sociale en culturele rechten aan de politieke en burgerrechten (zie ook paragraaf 0).

Zorgelijke ontwikkelingen

Er waren echter ook zorgwekkende ontwikkelingen. Egypte diende namens de OIC bij veel resoluties een politiek amendement in waarin op onacceptabele wijze werd verwezen naar de situatie in het Midden Oosten. Hierdoor werd veel aandacht afgeleid van het daadwerkelijk onderwerp van de betreffende resoluties. Ook in de resolutie over Durban werd flink afgeweken van het eigenlijke onderwerp, racisme, door pogingen om daarin verwijzingen op te nemen naar beperking van vrijheid van meningsuiting. Nederland zag zich hierdoor genoodzaakt tegen de resolutie te stemmen. Tenslotte leidden enkele institutionele kwesties tot veel controverse. Een door Cuba en Mauritius ingediende resolutie waarin een aantal aanbevelingen van de VN-mensenrechtenraad integraal bekrachtigd werd, stelde de EU en andere delegaties voor een lastig dilemma. Onder de aanbevelingen bevonden zich elementen die eerder door de EU waren afgewezen in Genève, maar ook aanbevelingen die de EU wel kon ondersteunen. Uiteindelijk hebben de EU-lidstaten zich onthouden van stemming, doordat de 'bekrachtiging' van de aanbevelingen vervangen werd door 'erkenning'. Vrijwel alle delegaties achtten het samenbrengen van de verschillende aanbevelingen van de VN-mensenrechtenraad in één resolutie zeer onwenselijk. Het is nog onduidelijk hoe in de toekomst de aanbevelingen van de Raad zullen worden opgevolgd door de AVVN. Nederland zal aandringen op nadere gedachtevorming hierover binnen de EU. De Derde Commissie endosseerde wel het werkprogramma van de Hoge Commissaris van de Rechten van de Mens.

6.3 Raad van Europa

Bescherming voor specifieke groepen

De Raad van Europa (RvE) speelt een belangrijke rol bij realiseren van de prioriteiten van het Nederlandse mensenrechtenbeleid, met name waar het gaat om normontwikkeling op het gebied van kwetsbare groepen als vrouwen, kinderen en personen die op grond van seksuele geaardheid worden gediscrimineerd en de bescherming van minderheden. Nederland zet zich in om optimaal gebruik te maken van de meerwaarde die de Raad op deze onderwerpen heeft.

Zo is Nederland actief betrokken bij de discussie over een RvE-conventie inzake geweld tegen vrouwen/huiselijk geweld die momenteel in voorbereiding is. Dit geldt ook voor de totstandkoming van het nieuwe kinderrechtenprogramma van de Raad van Europa voor 2009-2011, "*Building a Europe for and with Children*". Nederland heeft zich er sterk voor gemaakt dat de samenhang tussen jeugd-, familie- en kinderbeleid binnen de RvE wordt vergroot, evenals de samenhang met het EU-kinderrechtenbeleid.

Het bestrijden van discriminatie van homoseksuelen is een ander speerpunt van Nederland binnen de Raad van Europa. Dat heeft onder meer geleid tot de instelling van een werkgroep die het Comité van Ministers (CM) zal adviseren over een richtlijn inzake homoseksualiteit van de Raad van Europa. Nederland heeft zitting in deze werkgroep. Daarnaast is, evenals voorgaande jaren, een Nederlandse LGBT-deskundige gedetacheerd op het secretariaat van de Mensenrechtencommissaris (zie ook paragraaf 3.7). Daarnaast zijn in het afgelopen jaar ook in het personeelsbeleid van de RvE zelf gelijke rechten voor partners van RvE-ambtenaren opgenomen.

De Roma vormen binnen Europa één van de grootste minderhedenbevolkingen. Nederland was in 2008 gastland van de Roma-werkgroep van de RvE en heeft daarnaast in november een driedaagse conferentie in Den Haag georganiseerd om de diverse internationale organisaties die zich met Roma-beleid bezig houden bijeen te brengen (zie paragraaf 6.1).

Ook is in het kader van de Raad van Europa aandacht besteed aan het onderwerp *transitional justice* (zie paragraaf 4.3).

Concentratie op kerntaken en een solide financiële basis

Om haar essentiële functie in de Europese mensenrechtenarchitectuur goed te kunnen uitvoeren, is het noodzakelijk dat de RvE een slagvaardige organisatie is, zowel qua activiteiten als qua middelen.

De RvE bevindt zich in een voortdurend hervormingsproces teneinde de efficiëntie te vergroten, waarbij onder andere herverdeling van budget richting kerntaken plaatsvindt. Nederland moedigt dit proces actief aan en heeft zich net als voorgaande jaren ingezet voor een duidelijke focus op de kernactiviteiten van de Raad. Daarbij is een solide financiële basis voor de kerninstellingen van de RvE als het Hof, de mensenrechtencommissaris, het Comité tegen foltering, het Comité tegen racisme en intolerantie en de Venetiëcommissie noodzakelijk. Nederland heeft in het kader van de budgetonderhandelingen voor 2009 aangegeven bereid te zijn te praten over reële toename van het budget.

Daarnaast draagt Nederland buiten het reguliere budget om bij aan een aantal mensenrechtenactiviteiten van de Raad van Europa. Zo is een bedrag van 600.000 euro (uit het Mensenrechtenfonds) bestemd voor vrijwillige bijdragen voor de periode 2007-2009. Hieruit hebben onder andere het bureau van de Mensenrechtencommissaris en een assistentieproject in Wit-Rusland bijdragen ontvangen. Ook draagt Nederland 250.000 euro bij aan het recentelijk opgerichte *Human Rights Trust Fund*. Uit dit fonds worden structurele maatregelen ter versterking van de nationale rechtsstelsels gefinancierd bedoeld om de implementatie van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens te bevorderen. Beoogd resultaat is hierdoor de werklast van het Hof te verminderen en daarmee effectiviteit van het Hof te verbeteren. In 2008 werd het fonds aangewend ter bevordering van effectieve uitvoering van nationale en internationale rechterlijke uitspraken en ter ondersteuning van het werk van de Mensenrechtencommissaris in het door het conflict getroffen Zuid-Ossetië. Tevens financiert Nederland twee extra medewerkers bij de griffie van het Hof, twee medewerkers van het Secretariaat van de Raad van Europa en de medewerker van het HELP-programma. De continuering van dit programma, dat hulp verleent aan lidstaten bij de implementatie van Europese regelgeving, is door Nederlandse inzet in ieder geval voor 2009 veilig gesteld.

Europees Hof voor de Rechten van de Mens

Protocol nr. 14 bij het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) is van cruciaal belang voor de aanpak van de enorme werklast van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Inwerkingtreding ervan wordt echter tot op de dag van vandaag geblokkeerd door Rusland, dat als enige lidstaat van de Raad van Europa het Protocol nog niet heeft geratificeerd. Nederland heeft zowel binnen de Raad van Europa als bilateraal bij Rusland aangedrongen op ratificatie van Protocol 14. Dit lijkt echter steeds onwaarschijnlijker te worden. De Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken (CAVV) heeft op verzoek van minister Verhagen onderzoek gedaan naar de vraag of het internationaal recht mogelijkheden biedt om de doelstellingen van Protocol 14 langs andere weg te realiseren. Ook is gevraagd naar eventuele alternatieve oplossingen voor de problemen rond de werklast van het Hof. Dit advies zal begin 2009 worden aangeboden aan de secretaris-generaal van de Raad van Europa. Naast Protocol nr. 14 zijn in de loop der jaren vele voorstellen gedaan voor verlichting van de werklast van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens en, in samenhang daarmee, versterking van de mensenrechtenbescherming binnen de Raad van Europa. Het meest prominent is het rapport van de ‘Groep van Wijzen’ uit 2006 met tien voorstellen van zeer uiteenlopende aard. Een intergouvernementele ‘reflectiegroep’ onder Nederlands voorzitterschap, die tot doel heeft waar mogelijk gevolg te geven aan al deze voorstellen, stelde in april 2008 een tussenrapport op. Nederland zal actief betrokken blijven bij de uitwerking van de voorstellen en heeft zitting genomen in een recentelijk opgerichte werkgroep die gaat onderzoeken of het mogelijk is een statuut voor het Hof op te stellen.

Overigens is vermeldenswaardig dat wat betreft Nederlandse zaken die dienen voor het Hof in 2008 geen uitspraken zijn gedaan waarin een schending van het EVRM werd geconstateerd.

In maart 2008 kwam in het Stuurcomité Mensenrechten van de Raad van Europa het Verdrag inzake toegang tot officiële documenten tot stand. Nederland werkte actief mee aan de tekst van dit Verdrag. Voorts nam het Stuurcomité een rapport aan waarin de stand van zaken in de lidstaten wordt beschreven met betrekking tot nationale rechtsmiddelen tegen mensenrechtenschendingen, verificatie van (ontwerp-)wetgeving en beleid aan de hand van het EVRM en heropening van nationale procedures na uitspraken van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens.

6.4 OVSE

Binnen de OVSE heeft Nederland zich het afgelopen jaar in het bijzonder sterk gemaakt voor de vrijheid van godsdienst, de rechten van minderheden, de strijd tegen discriminatie op grond van seksuele geaardheid, effectieve verkiezingswaarneming en mensenrechtenverdedigers.

Zoals aangekondigd in het actieplan bij de mensenrechtenstrategie, heeft Nederland het initiatief genomen om tijdens de *Human Dimension Implementation Meeting* (HDIM) in oktober 2008 in Warschau (de jaarlijks grootste mensenrechtenconferentie in OVSE-verband) een speciale dag te wijden aan de naleving van OVSE-verplichtingen op het gebied van vrijheid van godsdienst en levensovertuiging. Door uitgebreide agendering van het onderwerp werd een forum voor discussie geboden over onder meer de omstreden registratieverplichtingen voor religieuze

groepen in een aantal Oost-Europese en Centraal-Aziatische OVSE-landen (zie ook paragraaf 3.3). Daarnaast vroeg Nederland tijdens de HDIM aandacht voor de positie van Roma in de OVSE-regio. Ook benadrukte Nederland dat het mandaat van het mensenrechtenkantoor van de OVSE (ODIHR) nadrukkelijk álle vormen van discriminatie omvat, inclusief discriminatie van homoseksuelen. Nederland zal ook in de toekomst aandacht blijven vragen voor een evenwichtige benadering van tolerantie en non-discriminatievraagstukken, o.a. in het kader van de zogenaamde *Supplementary Human Dimension Meetings* binnen de menselijke dimensie van de OVSE.

Ook nam Nederland binnen de OVSE actief deel aan discussies over verkiezingswaarneming, zodat ook in de toekomst zinvolle verkiezingswaarneming in OVSE-deelnemende staten mogelijk blijft. Het Fins voorzitterschap heeft om specifieke Nederlandse inbreng gevraagd voor de organisatie van een tweetal seminars op het gebied van verkiezingen.

Nederland vraagt tijdens OVSE-bijeenkomsten politieke aandacht voor individuele mensenrechtenverdedigers en voert overleg met hen (laatstelijk tijdens de OVSE Ministeriële Raad in Helsinki op 4 en 5 december). Daarnaast steunt Nederland hen in praktische zin door via de OVSE financieel bij te dragen aan hun participatie aan bijeenkomsten van de HDIM. Door een persoonlijk interventie heeft minister Verhagen ervoor gezorgd dat tijdens de recente OVSE Ministeriële Raad in Helsinki NGO-aanwezigheid mogelijk was bij de slotzitting.

Nederland heeft in OVSE-kader ook aandacht gevraagd voor het gebruik van clustermunition en het effect ervan op de menselijke veiligheid. Tijdens de Ministeriële Raad in Helsinki heeft Nederland benadrukt dat gezien de uitwerking van clustermunition bij inzet ervan extra voorzichtigheid moet worden betracht in situaties waarbij de kans bestaat dat burgerslachtoffers worden gemaakt. Daarnaast heeft Nederland de OVSE-lidstaten die nog geen partij zijn bij het Verdrag inzake Clustermunition opgeroepen dit alsnog te worden.

Nederland heeft de afgelopen tijd overleg gevoerd met Kazachstan om te zien hoe de voorbereiding op het Kazachstaans OVSE-voorzitterschap in 2010 kan worden ondersteund. Kazachstan zal in aanloop naar het OVSE-voorzitterschap nauwlettend worden gevolgd in de vervulling van zijn verplichtingen binnen de menselijke dimensie. In dit kader bepleitte minister Verhagen in het gesprek met zijn Kazachse counterpart tijdens de OVSE Ministeriële Raad in Helsinki (4 en 5 december j.l.) voor een continue gedachte-uitwisseling over de Wet op de Godsdienstvrijheid met alle betrokken partijen.

Tenslotte blijft Nederland binnen de OVSE het werk van de in Den Haag gevestigde OVSE Hoge Commissaris voor Nationale Minderheden ondersteunen. Dit gebeurt door een financiële bijdrage voor het kantoor en op ad hoc basis met steun voor concrete projecten.

7 Praktische ondersteuning van mensenrechtenactiviteiten

Structurele verbetering van de mensenrechtensituatie moet vanuit de bevolking zelf worden bevocht. Diplomatieke druk en engagement van buitenaf zijn essentieel, maar de echte verandering komt uiteindelijk van binnenuit. Het ondersteunen van activiteiten die leiden tot een concrete verbetering van de mensenrechtensituatie in een bepaald land is dan ook een essentieel onderdeel van het mensenrechtenbeleid. Zonder deze activiteiten kan beleid niet worden vertaald naar dagelijkse realiteit. Mensenrechtenactiviteiten kunnen uit verschillende financieringsmodaliteiten worden gefinancierd: het nieuwe Mensenrechtenfonds, de ondersteuning van mensenrechtenactiviteiten van internationale organisaties, het Matra-programma, het Vakbondsfinancieringsprogramma en in het kader van ontwikkelingssamenwerking met partnerlanden.

7.1 Mensenrechtenfonds

In 2008 werd het nieuwe Mensenrechtenfonds operationeel. Het Mensenrechtenfonds is in de eerste plaats bestemd voor de financiering van mensenrechtenactiviteiten in landen zelf (zijnde niet-partnerlanden). Gezien het belang van deze activiteiten is het Mensenrechtenfonds in de loop van 2008 verhoogd van 20 miljoen euro naar 23,5 miljoen euro. Voor 2009 en 2010 zal dit bedrag verder stijgen tot respectievelijk 25 en 27,5 miljoen euro. Van het bedrag dat in 2008 werd uitgegeven, kan circa 16 miljoen euro als ODA en ruim 7 miljoen euro als non-ODA worden aangemerkt.

Uit het Mensenrechtenfonds kunnen Nederlandse ambassades lokale organisaties ondersteunen die zich inzetten voor promotie en bescherming van mensenrechten. Aan alle ambassades is de opdracht gegeven het nieuwe mensenrechtenbeleid te integreren in hun werkprogramma. Ook is hen gevraagd om beleidsprioriteiten zo veel mogelijk om te zetten in concrete activiteiten. Het resultaat is dat méér posten veel méér activiteiten op mensenrechtenterrein zijn gaan ontwikkelen. In 2008 steunden ambassades in 54 landen mensenrechtenactiviteiten.

Mensenrechtenactiviteiten uit het Mensenrechtenfonds worden in alle regio's in de wereld ondersteund. Hieronder vallen ook EU-landen, want ook binnen deze regio spelen mensenrechtenkwesties. Het Mensenrechtenfonds wordt daarom ook door ambassades in de EU-lidstaten ingezet om NGO's te ondersteunen die opkomen voor mensenrechten. Gedacht moet worden aan bijvoorbeeld de verbetering van de situatie in kindertehuizen in Bulgarije en de ondersteuning van Roma-organisaties in Hongarije en Roemenië. Het grootste gedeelte van de activiteiten uit het Mensenrechtenfonds vinden plaats in de Golfregio en het Midden Oosten. Hier worden veel projecten ondersteund die vrijheid van meningsuiting en mediadiversiteit bevorderen, waaronder in Iran.

Financiering gaat veelal naar mensenrechtenorganisaties, naar vrouwen en mannen met bijzonder veel moed die zich inzetten voor de rechten van medeburgers, soms met gevaar voor eigen leven. Deze mensenrechtenverdedigers verdienen groot respect. Nederland ondersteunt hun financieel, bijvoorbeeld in Zimbabwe, Rusland, Peru en Syrië.

De projecten verschillen per land, al naar gelang de mensenrechtenproblemen die zich ter plekke voordoen en de mogelijkheden die er zijn om te interveniëren. Projecten zijn onder andere gericht op voorkomen van geweld tegen vrouwen door betere wetgeving en naleving daarvan, hulp aan slachtoffers van mensenrechtenschendingen door middel van rehabilitatiecentra, bevorderen van vrijheid van meningsuiting en mediadiversiteit, bevorderen van eerlijke toegang tot onafhankelijke rechtspraak, non-discriminatie van minderheden, mensenrechten en terrorismebestrijding en mensenrechtentraining aan ordehandhavingstroepen. Ook is, in overeenstemming met de mensenrechtenstrategie, het thema vrijheid van godsdienst en levensovertuiging expliciet opgenomen in de beleidsregels van het fonds.²⁵

Het is de verwachting dat ambassades in de komende jaren nog actiever dan tot nu toe mensenrechtenactiviteiten zullen identificeren. Hier is in voorzien met de voorgenomen groei van het Mensenrechtenfonds. Maar er zijn ook 'witte vlekken', landen waar ernstige mensenrechtenschendingen voorkomen, en waar Nederland tot nu toe geen mensenrechtenactiviteiten ondersteunt. Soms kan dat ook niet. Een voorbeeld is Noord Korea, waar de overheid geen enkele politieke wil tot verandering toont en waar geen maatschappelijk middenveld is dat kan worden ondersteund. De enige manier om in dergelijke situaties verandering te weeg te brengen is door praktische hulp te bieden via internationale NGO's of VN-instanties. In andere landen met ernstige mensenrechtenschendingen is het soms wat eenvoudiger mensenrechtenactiviteiten te ondersteunen, omdat daar wel een maatschappelijk middenveld aanwezig is dat verandering nastreeft. Het streven is om ook in landen als bijvoorbeeld Oezbekistan, Eritrea, Qatar en Tsjaad niet alleen van ons te laten horen, maar dit ook te gaan ondersteunen middels financiering van mensenrechtenactiviteiten.

7.2 **Ondersteuning van mensenrechtenactiviteiten van internationale organisaties**

Nederland ondersteunt diverse internationale organisaties op het gebied van mensenrechten. In totaal was hier in 2008 een bedrag mee gemeoid van 9.264.326 euro. Hiermee zijn mensenrechtenactiviteiten gefinancierd van OHCHR, de Raad van Europa, de OVSE, UNICEF en het *UN Development Programme* (UNDP).

Het grootste deel van dit budget is besteed aan de ondersteuning van het kantoor van de VN-Hoge Commissaris voor de Rechten van de Mens (OHCHR). Nederland is een belangrijke donor van dit kantoor en heeft in 2008 zijn bijdrage verhoogd van 6 miljoen euro tot 7,5 miljoen euro per jaar. Het in het actieplan vermelde streven om tot de vijf grootste donoren van het kantoor te blijven behoren is hiermee ruimschoots waargemaakt. De door Nederland gesteunde activiteiten zijn gericht op het voorkomen van schendingen van en het zekerstellen van respect voor de mensenrechten, het bevorderen van internationale samenwerking, het coördineren van mensenrechtenactiviteiten en -programma's en het integreren van mensenrechten in het gehele VN-apparaat.

Nederland is van mening dat de onafhankelijkheid van OHCHR een cruciale factor is in het uitdragen en monitoren van mensenrechten. De verhoogde en niet-geoordeelde Nederlandse financiële bijdrage past in het streven van Nederland om de onafhankelijke positie van de

²⁵

De volledige tekst van de beleidsregels voor het mensenrechtenfonds zijn gepubliceerd in de Staatscourant van 21 september 2007 (nr. 183, pagina 12).

OHCHR vis à vis de VN-mensenrechtenraad te versterken en de Hoge Commissaris in staat te stellen haar rol en verantwoordelijkheden waar te maken. Overigens draagt Nederland dit standpunt ook voortdurend uit in VN-mensenrechtenraad en AVVN. Het behouden van de onafhankelijke positie van de OHCHR was het belangrijkste gespreksonderwerp tijdens de ontmoeting in juli 2008 van minister Verhagen met de nieuwe Hoge Commissaris, mevrouw Navathem Pillay.

Tijdens donorconsultaties begin 2008 stelde de toenmalige Hoge Commissaris, Louise Arbour, dat er een spanning bestond tussen de balans van het kantoor om enerzijds dienstverlenend op te treden naar de VN-mensenrechtenraad, bijvoorbeeld in het opvolging geven aan resoluties, en anderzijds in de ambitie om een proactieve invulling te geven van haar mandaat om mensenrechten te bevorderen en beschermen middels meer activiteiten ‘in het veld’. Door middel van veldkantoren kan de OHCHR enerzijds de mensenrechtensituatie beter monitoren en daarover rapporteren aan de VN-mensenrechtenraad en anderzijds de betrokken overheden ondersteunen met het opbouwen van een nationale mensenrechteninfrastructuur. De aanwezigheid ter plaatse is echter een doorn in het oog van een groot aantal lidstaten van de VN-mensenrechtenraad, met name de landen aangesloten bij de *Organisation of Islamic Conference* en landen uit het Afrikaanse Blok. Zij zien de veldkantoren als te eenzijdige nadruk op hun binnenlandse zaken en pleiten voor juist een toename van veldkantoren in Westerse landen, waar, aldus deze landen, ook veel schendingen plaatsvinden. In de praktijk is gebleken dat de VN-mensenrechtenraad tracht om meer invloed te krijgen op het mandaat van de OHCHR.

Nederland steunt daarnaast ook programma's van de VN of internationale financiële instellingen die zich specifiek op mensenrechten richten of waarvan een belangrijke component bestaat uit mensenrechten. Zo wordt dit jaar een bijdrage van 200.000 euro gegeven aan het *Global Human Rights Strengthening Programme* van UNDP, dat in uiteenlopende landen aan specifieke mensenrechtenthema's wordt gewerkt. Ook is Nederland één van de grootste vrijwillige donoren aan werkt. Ook steunt Nederland het *Action 2* programma van UNDP en OHCHR. Dit programma heeft tot doel de mensenrechtenprogramma's van de VN op landenniveau te versterken. Ook is Nederland één van de grootste donoren van het geormerkte steun gegeven aan het *child protection* programma van UNICEF (zie paragraaf 3.5) en zal in 2009 ook de ILO extra ondersteuning krijgen ter bescherming van de rechten van het kind.

7.3 Mensenrechtenactiviteiten in partnerlanden

Mensenrechten zijn nauw gelieerd aan de zogenaamde politieke dimensie van ontwikkeling. Als mensen onvoldoende zeggenschap hebben en de overheid onvoldoende aanspreekbaar is, dan vormt dit een obstakel voor het verbeteren van hun situatie. Dit essentiële gegeven maakt onderdeel uit van het voornemen om ontwikkelingssamenwerking op een meer politieke wijze te benaderen, met onder andere meer aandacht voor mensenrechten en de onderlinge verwevenheid van burgerrechten en politieke rechten enerzijds en sociaaleconomische rechten anderzijds (zie ook hoofdstuk 5).

Nederland streeft ernaar dat mensenrechtennormen zoals non-discriminatie, participatie en de plicht van de overheid om zich te verantwoorden richting haar burgers doorwerken naar het nationale beleid en begrotingsproces van partnerlanden. Nederland doet dat via de OS-dialogoog

met de overheid, via steun aan NGO's en door instituties te versterken die zeggenschap en aanspreekbaarheid van de overheid bevorderen. In zeven partnerlanden zet Nederland *pilot-programma's* op om de verantwoording van overheden aan de eigen burgers ('*domestic accountability*') te bevorderen. In november 2008 werden de conceptvoorstellen voor deze *pilots* in Benin, Bolivia, Ghana, Mozambique, Rwanda, Tanzania en Zambia besproken. Een steeds meer beproefde methode om de overheid op mensenrechtenbeleid aan te spreken is het kritisch volgen van de toewijzing van nationale begrotingsmiddelen voor de realisatie van mensenrechten. Daarnaast worden ook ondersteunende activiteiten in partnerlanden gefinancierd. In Ghana nam de Nederlandse ambassade met succes deel aan een lobby die resulteerde in het introduceren van *gender* in de begrotingen van de ministeries van gezondheid, onderwijs en landbouw. Tegelijk droeg Nederland in het kader van de Schoklandakkoorden bij aan een Nationaal Actieplan om de uitvoering van wetgeving tegen huiselijk geweld te bevorderen. In Ethiopië verleende de ambassade steun aan organisaties die met succes opkomen voor de rechten van vrouwen, waardoor goede resultaten bereikt werden op het gebied van slachtofferhulp en veilige abortus. In Mozambique steunde de ambassade de provincie Nampua op het gebied van verantwoording aan de eigen burgers. De ambassade gaf steun aan NGO's in Nampua om sectorale en thematische platforms op te zetten om hun dialoog met het provinciale bestuur vorm te geven.

In totaal werd in de OS-partnerlanden 2008 voor 117 miljoen Euro besteed aan activiteiten die zijn gericht op goed bestuur, mensenrechten en versterking van de rechtstaat.

Tevens worden uit de subsidiekaders TMF/MFS en SALIN enkele mensenrechtenorganisaties ondersteund. Deze organisaties, zoals de *Association for the Prevention of Torture* en de *World Council on Religion and Peace*, dragen bij aan implementatie van de prioritaire doelstellingen van de mensenrechtenstrategie.

Mensenrechten in partnerlanden: Uganda

Bij de Sebei-stam in Kapchorwa (en enkele andere stammen) in Uganda worden vrouwen en meisjes nog altijd genitaal verminkt. De organisatie *Reproductive, Educative And Community Health Programme* (REACH) heeft in de afgelopen 10 jaar baanbrekend werk in Kapchorwa verricht (onder meer met steun van UNFPA). Het aantal gevallen van genitale verminking is daar drastisch gedaald. Om haar campagne in Kapchorwa te kunnen voortzetten en uit te breiden in andere delen van het land en om genitale verminking definitief uit te bannen heeft REACH in 2007 een bijdrage ontvangen van ambassade Kampala. Met deze steun heeft REACH onderzoek gedaan naar de verspreiding van genitale verminking in andere delen van het land. REACH acht nu de tijd rijp voor een nationaal verbod op en strafbaarstelling van genitale verminking. Met behulp van de bijdrage van de ambassade richt REACH zich hier nu op.

7.4 Matra-projecten

Sinds 1994 worden de activiteiten ter bevordering van de opbouw van het maatschappelijk middenveld in Midden- en Oost-Europa ondersteund door middel van het Programma Maatschappelijke Transformatie (Matra). Het centrale doel van Matra is het leveren van een bijdrage aan de versterking van de democratie, pluriformiteit en goed bestuur door ondersteuning van de maatschappelijke transformatie in Midden- en Oost-Europese landen.

Mensenrechten / minderheden is één van de elf thema's waarop Matra Projecten Programma activiteiten financiert. Op dit moment zijn binnen dit thema twaalf projecten voor in totaal 5,8 miljoen euro in uitvoering. In 2008 bedroegen de uitgaven voor deze projecten 1.090.073 euro. De projecten worden uitgevoerd in Bulgarije, Georgië, Kroatië, Oekraïne, Rusland, Turkije en Wit-Rusland. Financiering gaat naar versterking van lokale mensenrechtenorganisaties, bescherming van minderheden, bestrijden van discriminatie en geweld tegen vrouwen, training van rechters en aanklagers op het gebied van mensenrechten, ondersteuning van homo-emancipatie, kinderrechten en vluchtelingen. Daarnaast komen mensenrechten ook vaak aan de orde in projecten die zich primair op een ander thema richten. Ook uit Matra/KPA (Kleine Plaatselijke Activiteiten) en Matra/KAP (Kleine Ambassade Projecten) worden kleinschalige activiteiten op het gebied van mensenrechten en minderheden gefinancierd.

Een Matra-mensenrechtenproject: Turkije

In Turkije wordt sinds begin 2008 vanuit het Matra Projecten Programma een meerjarig project gefinancierd dat is gericht op de bestrijding van geweld tegen vrouwen. Negen van de tien vrouwen in Turkije hebben ervaring met lichamelijk en psychisch geweld. Er is geen duidelijke wetgeving op het terrein van huiselijk geweld en de meeste vrouwen doen geen aangifte uit angst voor represailles. Als aangifte wordt gedaan, behandelt de politie het geweld niet als misdrijf, maar zoekt naar een compromis. Als er al een straf wordt opgelegd, is deze in de regel mild.

Met het project wordt bijgedragen aan de bestrijding van huiselijk geweld in Turkije en bevordering van de sociaaleconomische integratie van de slachtoffers van huiselijk geweld. Dit betekent dat meer vrouwen aangifte doen, dat hulpverlening en politie samenwerken aan betere preventie, dat de hulpverlening meer wordt gericht op *empowerment* van slachtoffers en op het bieden van nieuwe perspectieven na de opvangperiode, zoals betaald werk. Concreet introduceert het project een nieuw model voor de hulpverlening in opvanghuizen voor vrouwen die slachtoffer zijn van huiselijk geweld. Met behulp van dit model wordt ook de capaciteit van de betrokken Turkse overheidsdienst versterkt. De gekozen benadering is gericht op alle personen en instanties die met de problematiek te maken hebben.

7.5 Vakbondsmedefinancieringsprogramma

Het Vakbondsmedefinancieringsprogramma (VMP) is een belangrijk instrument bij het ondersteunen van de vakbeweging en het bevorderen van vakbonds- en arbeidsrechten wereldwijd. De twee uitvoerders van het programma zijn FNV en CNV. Zij richten zich onder meer op verbetering van de naleving van internationaal erkende vakbonds- en arbeidsrechten, versterking van de vakbeweging in ontwikkelingslanden, stimuleren van de sociale dialoog, bestrijding van kinderarbeid en versterking van de positie en participatie van vrouwen in vakbondsstructuren. Zij zijn werkzaam in landen als Colombia, Guatemala, Ghana, Pakistan, Indonesië, Sri Lanka, Cambodja en Zimbabwe, waar sprake is van (structurele) schendingen van vakbonds- en arbeidsrechten. Hun inzet varieert van capaciteitsversterking en internationale lobby tot gerichte acties met als doel overheden tot naleving van vakbonds- en arbeidsrechten te bewegen. In Colombia is bijvoorbeeld gewerkt aan capaciteitsversterking van vakcentrales, zodat zij beter in staat zijn onderwerpen als gelijke betaling bij gelijk werk te agenderen en de participatie en representatie van vrouwen binnen vakbondsstructuren te vergroten. In Guatemala is de nationale vakcentrale ondersteund om zo de sociale dialoog tussen vakbonden, overheid en werkgeversorganisaties over arbeidsrechten te stimuleren.

Met het vakbondsmedefinancieringsprogramma is jaarlijks ongeveer 16 miljoen euro gemoeid.

In het nieuwe VMP 2009-2012 zullen de vakbondsactiviteiten meer worden geconcentreerd in OS-partnerlanden. Hierdoor kan meer synergie worden bereikt tussen de verschillende beleidsinstrumenten, waardoor de effectiviteit van de hulp wordt vergroot.

8 Mensenrechten per regio

Mensenrechten vormen een integraal onderdeel van onze relaties met *alle* landen, bondgenoot of niet. Want ruimte voor verbetering is er altijd, en dat geldt voor ieder land. Onze inzet is dan ook verspreid over alle regio's. In dit hoofdstuk komt die inzet per regio aan de orde. De landen die daarbij worden genoemd, zijn niet noodzakelijk de enige landen waar onze zorg naar uitgaat. Wel zijn het landen waar Nederland zich het afgelopen jaar actief heeft ingezet op het gebied van mensenrechten, zowel in bilaterale relaties, internationale fora en door middel van het financieren van concrete projecten. De nadruk ligt hierbij op activiteiten die door ambassades wordt uitgevoerd.

Het doel van deze inzet staat voorop: een betere mensenrechtensituatie, een menswaardig bestaan voor ieder mens. Het middel wordt per geval gekozen. Dat betekent dat we niet in ieder land dezelfde middelen toepassen. Soms ondernemen we actie in het openbaar, soms achter gesloten deuren. De hoofdzaak is een effectief mensenrechtenbeleid te voeren. Dit betekent dat we alert reageren op concrete schendingen, door aanwezig te zijn bij het proces tegen Ibrahim Eissa, de hoofdredacteur van de Egyptische krant Al Dostour, door te pleiten bij president Karzai voor herinvoering van het moratorium op de doodstraf, door de mensenrechtenambassadeur naar Sri Lanka te sturen om daar te pleiten voor onafhankelijke monitoring en onderzoek naar schendingen, door aan te dringen bij de Soedanese president Bashir op uitlevering van twee aangeklaagden aan het Internationaal Strafhof (ISH), door in de VS te pleiten voor sluiting van Guantánamo Bay en door te eisen dat Servië volledig samenwerkt met het Joegoslavië tribunaal alvorens akkoord te gaan met een stabilisatie- en associatieakkoord. In dit hoofdstuk komen deze en andere voorbeelden van mensenrechtenbeleid in de praktijk komen aan bod.

8.1 Noord Afrika, het Midden-Oosten en de Golf

Schendingen van de mensenrechten komen in verschillende mate voor in alle landen van de regio Noord-Afrika, het Midden-Oosten en de Golf. De regeringen in de meeste landen zijn niet als resultaat van vrije verkiezingen aan de macht gekomen. De vrijheid van meningsuiting, van vereniging en vergadering is vrijwel overal beperkt. Een aantal landen in de regio kent eveneens ernstige beperkingen van de rechten van de vrouw, van homoseksuelen en van de vrijheid van godsdienst en levensbeschouwing.

De mensenrechtensituatie in de regio nam een prominente plaats in in de politieke en ambtelijke dialoog die op vele niveaus is gevoerd. In VN-verband, in het kader van het Europees Nabuurschapsbeleid, bijeenkomsten tussen de EU en de *Gulf Cooperation Council* (GCC) en bilaterale consultaties, heeft Nederland naleving van de mensenrechten in deze bewogen regio nadrukkelijk aan de orde gesteld. Daarnaast is veel gesproken met vertegenwoordigers van NGO's die actief zijn op het gebied van de mensenrechten, zijn er rechtszaken bijgewoond, evenementen georganiseerd en mensenrechtenprojecten gefinancierd.

Tijdens het bezoek van minister Verhagen aan **Algerije** in november 2008 zijn mensenrechten uitgebreid aan de orde gekomen. Aan de hand van de aanbevelingen uit de *Universal Periodic Review* is onder meer ingegaan op de positie van christenen en het uitbannen van marteling.

Tijdens het bezoek heeft de minister gesproken met vertegenwoordigers van mensenrechtenorganisaties en de advocaat van een mensenrechtenverdediger. De ambassade heeft in 2008 eveneens de Nederlandse zorgen over nieuwe restrictieve maatregelen tegen de Algerijnse rooms-katholieke en protestantse minderheden met de autoriteiten besproken. In de rechtszaak tegen mensenrechtenverdediger Amine Sidhoum, die zich in de Algerijnse pers kritisch zou hebben uitgelaten over gerechtelijke vonnissen, heeft de Nederlandse ambassade in Algiers bovendien meerdere zittingen bijgewoond.

Nederland heeft zich op EU-niveau hard gemaakt voor het bespreken van individuele gevallen van mensenrechtenschendingen in **Egypte**, bijvoorbeeld bij de besprekingen in het EU-Egypte subcomité politieke zaken en mensenrechten. Nederland biedt financiële ondersteuning aan de Egyptische *National Council for Human Rights* (NCHR) sinds diens oprichting in 2003. Nederland is momenteel met de NCHR in overleg om verdere steun meer toe te spitsen op het onderwerp 'marteling' en in het bijzonder het versterken van de NCHR bij het documenteren van formele klachten van marteling. De Nederlandse ambassade voert voorts regelmatig gesprekken over mensenrechten met de onderminister voor mensenrechten, het ministerie van Buitenlandse Zaken, het ministerie voor internationale samenwerking, religieuze leiders, Nederlandse en Egyptische NGO's en de *National Council for Women* (NCW). De ambassade verzorgde een presentatie van een rapport over godsdienstvrijheid door *Human Rights Watch* en de *Egyptian Organisation for Human Rights*. Er is een bezoek aan Nederland gefaciliteerd van de Egyptische 'liaison judge' waarbij hij met het ministerie van Justitie en het Permanent Bureau van Haags Kinderverdrag heeft gesproken over kindontvoeringen. De ambassade woonde tevens rechtszaken bij van onder andere Ibrahim Eissa, journalist en hoofdredacteur van Al-Dostour, en Maher al-Gohari, een bekeerling die vecht voor registratie van zijn (christelijke) geloof op zijn identiteitskaart. Ook is de ambassade aanwezig geweest bij rechtszaken inzake de sluiting van twee NGO's. Via de ambassade worden diverse mensenrechtenprojecten in Egypte ondersteund.

Aandacht voor mensenrechten heeft een belangrijke plaats in het Nederlandse beleid ten aanzien van **Irak**. Kwesties als eerwraak, positie van vrouwen en minderheden zijn door Nederland bij herhaling opgebracht tijdens bilaterale contacten met Irakese en Koerdische autoriteiten. Speciaal aandachtspunt is de positie van religieuze minderheden. Minister Verhagen heeft naar aanleiding van de moord op aartsbisschop Rahho in maart 2008 bij de Irakese regering aangedrongen op maximale inspanning voor het berechten van de daders. Naar aanleiding van geweld tegen christelijke families in Mosul in oktober heeft de Nederlandse ambassadeur bij de Irakese vicepremier zorgen uitgesproken over het geweld en de intimidatie tegen christelijke families. De Irakese regering is verzocht alles in het werk te stellen om de veiligheid te herstellen zodat de verdreven families kunnen terugkeren. Ook in EU-verband is de mensenrechtensituatie in het algemeen, en in het bijzonder ook de positie van vrouwen, etnische en religieuze minderheden, regelmatig door Nederland opgebracht. In diverse conclusies van de RAZEB zijn, mede als gevolg hiervan, deze zorgen eveneens verwoord. Nederland heeft ook enkele malen zorgen uitgesproken jegens Irak en de VS over de positie van gevangenen in gevangenissen en detentiekampen. Eind augustus bezocht de ambassadeur het detentiekamp 'Camp Bucca' ten zuiden van Basra.

Ook wordt een tweetal mensenrechtenprojecten gesteund, uitgevoerd door Irakese NGO's. De projecten richten zich vooral op het verbeteren van de positie van vrouwen, vluchtelingen en (christelijke) minderheden. Verder wordt aandacht besteed aan mensenrechten in diverse

opleidingsprogramma's die door Nederland worden ondersteund, zoals de opleiding van Irakese rechters in het kader van EU JustLex, de opleiding van jonge Irakese diplomaten en de training van Irakese militairen en politie in Irak in het kader van NTM-I. Met ondersteuning van het Mensenrechtenfonds verzorgt het *Iraq Institute for Strategic Studies* cursussen voor vertegenwoordigers van Irakese maatschappelijke organisaties en lokale overheden op het gebied van mensenrechten, goed bestuur, vrijheid van meningsuiting en corruptiebestrijding.

Nederland benut actief alle politieke kanalen om zorgen over de mensenrechtensituatie in **Iran** aan de orde te stellen. In VN-verband heeft Nederland een actieve lobby gevoerd voor een sterke resolutie over de verslechterende mensenrechtensituatie in Iran. Mede op aandringen van Nederland heeft het EU-voorzitterschap verklaringen afgegeven en *démarches* uitgevoerd op het gebied van mensenrechten(schendingen), waaronder schendingen van de rechten van kinderen, homoseksuelen, vrouwen, religieuze en etnische minderheden. Een recent voorbeeld betreft de EU-verklaring waarin de sluiting van het kantoor van Nobelprijswinnares Shirin Ebadi op 21 december scherp werd veroordeeld. Naast de zeer actieve rol die de ambassade in Teheran speelt bij het aanleveren van informatie ten behoeve van het EU voorzitterschap, heeft de ambassade ook een voortrekkersrol binnen de mensenrechten (werk)groep(en) van de EU en gelijkgezinde landen. Ook in bilaterale contacten met de Iraanse autoriteiten is veelvuldig zorg uitgesproken over onder andere de executie van minderjarigen, vervolging van Baha'i en de ernstige beperking van de vrijheid van meningsuiting. In oktober 2008 bezocht de Iraanse directeur-generaal Mensenrechten en Internationale Vrouwenzaken Nederland. Tijdens haar ontmoeting met onder meer minister Verhagen en de mensenrechtenambassadeur zijn grote zorgen geuit over schrijnende schendingen van mensenrechten in Iran.

Voorts heeft de ambassade in Teheran in het afgelopen jaar een vijftiental projecten gefinancierd op het gebied van vrouwenrechten, kinderrechten, rechten van vluchtelingen en andere kwetsbare groepen. Nederland levert tevens een aanzienlijke bijdrage aan het bevorderen van de mediadiversiteit in Iran (zie paragraaf 3.9). Ook werd een studiereis van functionarissen van de rechterlijke macht en justitiële instanties in Iran naar Nederland mogelijk gemaakt.

Nederland dringt, bilateraal en in EU-verband, bij **Israël** en bij de Palestijnse Autoriteit voortdurend aan op respect voor de mensenrechten en het internationaal humanitair recht in de **Palestijnse Gebieden**. Tijdens het bezoek van minister Verhagen aan het Midden-Oosten in mei 2008 heeft hij tegenover zijn Israëlische collega en ook tegenover de Palestijnse premier zorg uitgesproken over de mensenrechtensituatie in de regio. Ook tijdens de bilaterale consultaties met Israël in november 2008 zijn de mensenrechten in de Palestijnse Gebieden uitgebreid aan de orde gekomen. Nederland heeft daarbij onder andere zorg uitgesproken over het nederzettingsbeleid, toenemend geweld door kolonisten en de ernstige beperking van de bewegingsvrijheid van Palestijnen. Nederland heeft zich tijdens de besprekingen over intensivering van de relaties tussen de EU en Israël ingezet voor oprichting van een subcomité mensenrechten (zie ook paragraaf 6.10). Mede hierdoor heeft de EU tijdens de EU-Associatieraad met Israël van 16 juni in haar verklaring aangegeven dat oprichting van een dergelijk subcomité onderdeel moet uitmaken van de geïntensiveerde relatie met Israël. Inmiddels zijn de voorbereidingshandelingen tot formele oprichting van het subcomité begonnen.

Daarnaast speelt Nederland als donor een voortrekkersrol bij de opbouw van de Palestijnse justitiële sector. Een goed functionerende justitiële sector is van groot belang om respect voor

mensenrechten te bevorderen. In 2008 heeft de Nederlandse vertegenwoordiging in Ramallah het co-voorzitterschap uitgeoefend in de *Informal Working Group on Human Rights*. Deze werkgroep heeft zich onder andere bezig gehouden met het onderwerp doodstraf. Nederland financierde het *National Human Rights Institute (ICHR)*, evenals twee NGO's in de *West Bank* en Gaza, die steun verlenen aan slachtoffers van marteling. Samen met Zwitserland, Denemarken en Zweden is bovendien een contract getekend met het *NGO Development Centre (NDC)*, dat als mensenrechtensecretariaat moet gaan functioneren. Voort is een informele brainstormsessie over mensenrechten georganiseerd met vijf Palestijnse NGO's en vijf geselecteerde donoren.

De Nederlandse ambassade in Tel Aviv ondersteunt diverse projecten op het gebied van mensenrechten, onder andere gericht op verbetering van de positie van Arabische vrouwen en de Bedoeïenenminderheid en ter bevordering van de interculturele dialoog. Daarnaast heeft de ambassade in 2008 contacten onderhouden met Israëliëse NGO's en is actie ondernomen in enkele individuele gevallen. De ambassade heeft een hoorzitting van de zaak omtrent Shalwan Jabareen bijgewoond, de directeur van een Palestijnse NGO die van de Israëliëse autoriteiten geen toestemming krijgt om de Westoever te verlaten omdat hij verbonden zou zijn aan een militante Palestijnse organisatie. De Nederlandse ambassade heeft, met assistentie van de vertegenwoordiging in Ramallah, met succes bemiddeld bij de Israëliëse autoriteiten om studenten uit Gaza met een studiebeurs naar Nederland te brengen. Ten slotte is aangedrongen op onderzoek naar gang van zaken met betrekking tot vermeende mishandeling van de Gazaanse journalist Mohammed Omer.

In de op 29 oktober 2008 gehouden politieke dialoog tussen EU en **Jemen** zijn de mensenrechten uitvoerig aan de orde geweest, waaronder met name uitbanning van de doodstraf voor minderjarigen en gehandicapten. Het onderwerp doodstraf werd ook door minister Koenders met de president besproken tijdens zijn bezoek eind oktober. Tijdens een eerder bezoek in maart 2008 sprak hij de autoriteiten bovendien aan op de bijzonder slechte omstandigheden in het vluchtelingenkamp Kharaz. Op het gebied van vrouwenrechten heeft Nederland zich ingezet voor de invoering van een wettelijke minimumleeftijd voor huwbare meisjes. Sinds 2000 wordt de mogelijkheid van het instellen van de wettelijke minimumleeftijd van vijftien jaar door Parlement en regering besproken. De ambassade biedt actieve steun aan de lobby tegen kindhuwelijken en aan een voortdurende campagne voor opname van minimum huwelijksleeftijd in wetgeving. Ook biedt de post een financiële bijdrage aan *Marie Stoops International* in Jemen, met name om informatievoorziening aan jongeren over seksuele en reproductieve gezondheid en rechten te verbeteren. Daarnaast neemt de ambassade actief deel aan de discussie over beleidsontwikkeling op het terrein van de bestrijding van genitale verminking. Ten slotte is er de afgelopen maanden aandacht geweest voor (seksueel) geweld tegen vrouwen. Zo is de film "*Fighting the Silence*" vertoond aan vertegenwoordigers van het maatschappelijk middenveld, overheid, donoren, journalisten en parlementariërs. Ook heeft institutionele versterking van de *Yemeni Women Union* plaatsgevonden.

Met de autoriteiten en het maatschappelijk middenveld in **Jordanië** spreekt Nederland (al dan niet in EU-verband) regelmatig over initiatieven tot hervorming op diverse terreinen. De ambassade heeft in 2008 onder meer aandacht gevraagd voor de positie van de christelijke minderheid in Jordanië. In Europees kader zijn mensenrechten onder andere aan de orde gesteld tijdens de zoals EU-Jordanië Associatieraad van 10 november 2008, waar de EU haar zorg heeft uitgesproken over nieuwe wetgeving op het gebied van NGO's.

Een delegatie van het ministerie van Buitenlandse Zaken heeft tijdens een bezoek aan Jordanië in februari 2008 gesproken met verschillende mensenrechtenvertegenwoordigers. De delegatie bracht onder andere een bezoek aan Juwaideh Prison, waar UNODC met Nederlandse steun een project heeft ontwikkeld voor drugsverslaafden en HIV-patienten. Ook werd gesproken met het *National Centre for Human Rights* en met afgevaardigden van verschillende NGO's en journalisten, met name over eerwraak en persvrijheid.

Bovendien financiert de ambassade veertien mensenrechtenprojecten, waarvan acht gericht zijn op het versterken van de positie van de vrouw. Daarnaast zijn er in 2008 zes nieuwe mensenrechtenprojecten geïdentificeerd en opgestart. De ambassade heeft voorts een actieplan opgesteld ter bestrijding van geweld tegen vrouwen. Het doel is om op termijn te komen tot aanpassing van de wetgeving. De huidige wetgeving biedt onvoldoende bescherming aan vrouwen en vervolging en bestraffing van geweldplegers tegen vrouwen is nog inadequaet. Gezien de weerstand dit in de Jordaanse maatschappij oproept, moet vooral worden gewerkt aan een cultuuromslag. In het kader van het actieplan wordt voorts een evaluatie naar de vrouwenprojecten van de ambassade uitgevoerd. Op basis van de resultaten daarvan zal worden nagegaan welke aanvullende activiteiten in 2009 kunnen worden ondersteund. In het kader van 60 jaar UVRM heeft de ambassade ten slotte een project gefinancierd waarbij 50.000 exemplaren op zakformaat van de UVRM en tevens 600 boeken over mensenrechten onder jongeren worden verspreid.

Op initiatief van Nederland heeft het lokale EU-voorzitterschap in **Koeweit** in maart 2008 gedemarcheerd naar aanleiding van de arrestatie van *transgender* personen (mannen die als vrouwen gekleed gingen). Samen met *Human Rights Watch* wordt gewerkt aan het organiseren van juridische bijstand aan deze personen. Op EU-niveau en in samenwerking met de ambassade van het Verenigd Koninkrijk wordt een internationale workshop georganiseerd over het belang van het benoemen van vrouwelijke rechters. Dit moet de lokale autoriteiten er toe motiveren vrouwelijke rechters in Koeweit te benoemen en de publieke opinie in dit land over dit onderwerp te stimuleren. Aan deze workshop zullen ook rechters deelnemen uit Bahrein en de Verenigde Arabische Emiraten. In VN-verband en in samenwerking met de *International Organisation for Migration (IOM)* is een workshop over de mensenrechten van migranten financieel ondersteund. Er zijn bovendien contacten gelegd met de Parlementaire Commissie voor Mensenrechten, in het bijzonder over de instelling van een Mensenrechtenautoriteit die bestuurlijke interventiebevoegdheden zou moeten krijgen. Een dergelijke autoriteit zal zich nuttig kunnen maken voor slachtoffers die weinig opleiding hebben of, in het geval van veel migranten, volledig afhankelijk zijn van hun werkgever of sponsor. De secretaris-generaal van de Koeweitse Mensenrechten Organisatie heeft de ambassade voorts gevraagd om expertise op het gebied van wetgeving ten aanzien van mensenrechten en de rechten van *transgender* personen in het bijzonder. Verder is door Nederland in EU-verband aandacht gevraagd voor afschaffing van de doodstraf en het opzetten van een mensenrechteninstituut.

De Nederlandse ambassade in **Libanon** heeft de zaak van mensenrechtenadvocaat Muhammad Mugraby nauwgezet gevolgd, onder meer door het bijwonen van de rechtszaak. Ook werd deze zaak herhaaldelijk opgebracht in het lokale overleg tussen EU-ambassadeurs en onder de aandacht gebracht van de Libanese autoriteiten. Mugraby was aangeklaagd wegens zijn kritische uitspraken in het Europees Parlement over de Libanese rechterlijke macht en het Libanese leger. Mugraby werd in november 2008 vrijgesproken en schreef dit in belangrijke

mate toe aan de inspanningen van de ambassade. Het tegen deze vrijspraak ingestelde hoger beroep zal eveneens nauwlettend worden gevolgd. Ook werd in 2008 door de EU gedemarcheerd naar aanleiding van berichten over marteling in Libanese detentiecentra en mensenrechtenschendingen in een Palestijns vluchtelingenkamp. De Nederlandse ambassadeur heeft in gesprekken met o.m. de minister van Binnenlandse zaken, de directeur-generaal van de interne veiligheidsdienst en de commandant van de Libanese strijdkrachten het belang benadrukt van respect voor de naleving van mensenrechten. De directeur-generaal van de interne veiligheidsdienst zijn bovendien trainingen op dit terrein aangeboden. Voorts vonden diverse activiteiten plaats die uit het mensenrechtenfonds/MATRA worden gefinancierd. Het betreft onder meer het eerste "*Human Rights Film Festival*" in Beiroet en Tripoli, een viertal workshops over waarheidsvinding en verzoening na de burgeroorlog, een tweetal workshops over bestrijding van seksueel geweld tegen kinderen in Palestijnse kampen. Ook werd een nieuwe activiteit opgestart met een Libanese NGO voor uitvoering van het project "*Human Rights Law Review Mechanisms*". Een ander nieuw project betreft de uitvoering van trainingen op het gebied van vrouwenrechten.

Met steun van Nederland heeft de EU de autoriteiten in **Libië** aangesproken op het proces tegen de zogenaamde 'februari-2007 demonstranten', die de neergeslagen opstand in Benghazi van februari 2006 wilden herdenken. Ook is aandacht gevraagd voor de situatie van Fathi Al Jhami, die vastzit omdat hij kritiek heeft geuit op de Libische leider Kadaffi en heeft opgeroepen tot politieke hervormingen. Nederland heeft voorts in Europees verband een actieve en initiërende rol gespeeld in de zaak Jamal al-Haggi, een gearresteerde Libiër die ook de Deense nationaliteit bezit en wie aan consulaar bezoek wordt geweigerd. De ambassade is sinds mei 2008 samen met vrouwelijke Libische kunstenaars bezig met voorbereidingen van een project op het gebied van vrouwenrechten.

Tijdens het bezoek van minister Verhagen aan **Marokko** op 24-25 november 2008 vond een themabijeenkomst over mensenrechten plaats met vertegenwoordigers van mensenrechtenorganisaties, overheid en academische wereld. De minister onderstreepte tijdens deze bijeenkomst het belang dat Nederland hecht aan verbetering van de mensenrechtensituatie en inspanningen van het maatschappelijk middenveld. Tijdens een gesprek met zijn collega Fassi Fihri heeft de minister de Nederlandse bezorgdheid over de mensenrechtensituatie in de Westelijke Sahara tot uitdrukking gebracht.

Op 8 oktober 2008 vond de reguliere mensenrechtendialoog EU-Marokko plaats. Onder andere op aandringen van Nederland werd door de EU veel aandacht besteed aan hervorming van het justitiële apparaat en de nieuwe wet over de pers en de situatie van vrouwen, met name het tegengaan van geweld tegen vrouwen.

De ambassade heeft in 2008 de Nederlandse zorgen overgebracht over de veroordeling van zes mannen wegens homoseksuele gedragingen en de strafbaarheid van dergelijke gedragingen in het algemeen. Daarnaast woonde de ambassade het proces bij tegen Hassan Rachidi, directeur van Al Jazeera Maghreb. Rachidi was aangeklaagd vanwege het verspreiden van valse informatie, terwijl hij slechts aan hem door een mensenrechtenorganisatie aangeboden informatie had geciteerd. De ambassadeur sprak met de minister voor Familiezaken over de noodzaak vrouwenrechten steviger in de wetgeving te verankeren. Ook bracht de ambassade een bezoek aan de Westelijke Sahara. Tijdens dit bezoek werd gesproken met een aantal mensenrechtenorganisaties. De Nederlandse ambassade heeft in 2008 drie

mensenrechtenprojecten gefinancierd, onder andere gericht op het stimuleren van wetgeving voor vrouwenrechten. In het kader van dit project vond een serie gesprekken plaats tussen lokale vrouwenrechten NGO's, parlementariërs en overheid.

De Nederlandse ambassade in **Oman** is een samenwerkingsverband aangegaan met de eerste westerse NGO die een vestiging heeft in het land. Het gaat om de Amerikaanse NGO *Amideast*, die zich ten doel heeft gesteld om meer samenwerking te genereren tussen de Arabische wereld en het westen door middel van onderwijs, informatievoorziening en ontwikkelingsprogramma's. Als een van zijn eerste activiteiten heeft *Amideast* een programma opgezet dat is gericht op capaciteitsopbouw onder jonge en minder kansrijke Omanitische vrouwen teneinde hun kansen op de arbeidsmarkt te vergroten. Daarnaast wordt samengewerkt met UNICEF, de Sultan Qaboos Universiteit en de *The Hague Conference on Private International Law* (HCCH) aan een seminar in Muscat waar onder meer onderwerpen inzake de rechten van het kind en 'cross-border' familierecht aan de orde zullen komen. Ook wordt op initiatief ambassade door het EU-voorzitterschap een eerste ontmoeting tussen de EU-ambassades en de recentelijk bij decreet opgerichte Nationale Commissie voor Mensenrechten georganiseerd. De nieuwe commissie is een belangrijke nieuwe stap in een land waar het bijzonder moeilijk is om mensenrechten aan te kaarten: voortaan is er een officieel aanspreekpunt. Tijdens EU-ambassadeurs overleg met de secretaris-generaal van het ministerie van Buitenlandse Zaken is het onderwerp mensenrechten in Oman opgebracht en besproken.

De Nederlandse ambassade in **Qatar** heeft in 2008 twee bezoeken gebracht aan de mensenrechtencommissie in Doha om van gedachten te wisselen over samenwerking op het gebied van trainingen. Daarnaast heeft de ambassade samen met Stichting *Bridging The Gulf* een bezoek gebracht aan de *Arab Democracy Foundation* om te bezien of het haalbaar is een educatief mensenrechteninstituut in de Golf op te zetten. Hierover wordt in 2009 verder overlegd. Op uitnodiging van *Bridging the Gulf* bracht mevrouw Moza al Maliki van de Stichting Safallah (met name gericht op rechten van gehandicapten) in oktober een bezoek aan Brussel en Den Haag. Tevens werd in Qatar op Nederlands initiatief een lokale EU verklaring uitgebracht ter gelegenheid van de zestigste verjaardag van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, waarin tevens aan de situatie van de vele gastarbeiders werd gerefereerd. Deze verklaring is in alle dagbladen gepubliceerd.

Nederland heeft in 2008 de mensenrechtensituatie in **Saoedi-Arabië** nauwlettend gevolgd en mensenrechtenschendingen aan de orde gesteld. Met name het hoge aantal executies is een aanhoudende bron van zorg. Tijdens haar bezoek aan Saoedi-Arabië bracht de minister van Economische Zaken de Nederlandse zorgen over inzake het grote aantal doodstraffen dat in het land wordt uitgevoerd. Een recent geval van onthoofding is zowel door de EU in een publieke verklaring als door Nederland veroordeeld. Op initiatief van Nederland heeft het EU-voorzitterschap voorts een demarche uitgevoerd bij de Saoedische autoriteiten naar aanleiding van de arrestatie van de mensenrechtenverdediger Matrouk al-Faleh.

De afgelopen periode heeft ook in het teken gestaan van toenemende contacten tussen organisaties op het gebied van mensenrechten. Er vond een aantal bezoeken over en weer plaats. In juni 2008 voerde de Vaste Kamercommissie voor Buitenlandse Zaken, als onderdeel van haar bezoek aan Saoedi-Arabië, gesprekken met de *National Human Rights Commission* and de *National Human Rights Society*, twee belangrijke mensenrechtenorganisaties in dit land. Onder de aegis van de Stichting *Bridging the Gulf* bracht de voorzitter van de *National Human Rights*

Society, dr. Bandar, in augustus een bezoek aan Nederland. Hij deed een groot aantal organisaties in Nederland aan. In oktober bracht een aantal Saoedische mensenrechtenverdedigers als onderdeel van een regionale delegatie van maatschappelijke organisaties van de Gulf Cooperation Council-landen een bezoek aan Brussel en Nederland om nader over mensenrechten van gedachten te wisselen. Ook Dr. Ibrahim Mugaiteeb van mensenrechtenorganisatie *Human Rights First* (HRF) bezocht Nederland. Ook deze bezoeken vonden plaats op uitnodiging van de Stichting *Bridging the Gulf*.

Begin augustus werd in Riyad een bijeenkomst gehouden met drie vertegenwoordigers van de *Human Rights First* mensenrechtenorganisatie en vertegenwoordigers van de diplomatieke gemeenschap. Belangrijkste thema's waren het Saoedische mensenrechtenbeleid in het algemeen, de positie van de Sjiïeten in het bijzonder en de positie van mensenrechtenactivisten in dit land. In november jl. gaf de heer Mugaiteeb een uiteenzetting over de mensenrechtensituatie in zijn land aan het EU ambassadeurs-overleg in Riyad. Hij vroeg daarbij ook brede EU nadrukkelijk steun voor zijn organisatie, en verwees daarbij naar de hulp die hij van sommige landen, waaronder Nederland, al ontving. Belangrijke wens is registratie door de Saoedi-overheid, hetgeen nog steeds niet is gelukt. Wel is de NGO recentelijk opgenomen in een internationaal verband. Begin december vroeg hij om EU-steun om de tenuitvoerlegging van de doodstraf van Abdullah Fandi Al Shammari te voorkomen, hetgeen door de ambassadeurs direct met positief advies aan de hoofdsteden werd doorgeleid. Op 9 december werd door de EU gedemarcheerd. Ten slotte heeft de ambassade in augustus een werkbezoek gebracht aan het grensgebied met Jemen, waar de meerderheid van de bevolking tot de religieuze minderheid van Ismaelieten behoort. Zij worden ernstig gediscrimineerd door de Saoedi autoriteiten.

Minister Verhagen heeft tijdens zijn bezoek aan **Syrië** in januari 2008 mensenrechten aan de orde gesteld, onder meer in zijn gesprek met de Syrische president. De Nederlandse ambassade in Damascus neemt actief deel aan maandelijkse EU-afstemming over de mensenrechtensituatie. In dat kader is voorgesteld om de taken beter te verdelen, onder meer met betrekking tot het bijwonen van rechtszittingen. De EU volgt de ontwikkelingen op het mensenrechtendossier op de voet, ook vanwege de weer opgestarte discussie over het EU-associatieakkoord. Er is helaas weinig reden tot optimisme, zoals geïllustreerd door de arrestatie en veroordeling in 2007 van twaalf leden van de 'Nationale Raad van Damascus Verklaring', die oproept tot meer individuele en politieke vrijheden. De EU heeft tegen de veroordeling van deze vreedzame activisten meerdere malen geprotesteerd, recentelijk nog op 31 oktober via een verklaring door toenmalig EU-voorzitter Frankrijk. De Nederlandse ambassade heeft viermaal een rechtszitting bijgewoond, waaronder tweemaal een zitting van de inmiddels tot tweeënhalf jaar celstraf veroordeelde leden van de reeds genoemde 'Nationale Raad van de Damascus Verklaring'. Op 30 juni jl. had de ambassadeur bovendien een gesprek met de directeur Internationale Organisaties van het Syrische ministerie van Buitenlandse Zaken (in Syrië de dossierhouder mensenrechten). Daarbij is ook aandacht gevraagd voor individuele zaken en is gesproken over mogelijke ondersteuning van initiatieven ter verbetering van de mensenrechtensituatie en het rechtstelsel in zijn algemeenheid. De ambassade heeft in 2008 met een groot aantal mensenrechtenverdedigers gesproken over hun punten van zorg alsmede over mogelijke projectsteun. Dit laatste blijft moeilijk wegens enerzijds het illegale karakter van genoemde organisaties en anderzijds de zwakke kwaliteit van overgelegde projectvoorstellen.

Niettemin steunt de ambassade diverse projecten. Op 25 juni 2008 opende het eerste opvangcentrum, geleid door een Syrische NGO, voor slachtoffers van huiselijk geweld. De Nederlandse ambassade droeg vanuit het Mensenrechtenfonds bij aan de training van het personeel. Op kosten van de ambassade volgden zes jonge mensenrechtenactivisten Engelse les bij een taleninstituut. Doel is om hun communicatieve vaardigheden te vergroten, iets dat van pas komt bij contacten met ambassades en internationale mensenrechtenorganisaties. Eind november 2008 namen twintig jongeren- en maatschappelijk werkers van christelijke, islamitische en seculiere organisaties deel aan een workshop over seksualiteit en mensenrechten. Thema's als seksuele geaardheid, prostitutie en uitbuiting alsook (bescherming tegen) seksueel geweld kwamen aan de orde. De activiteit, geleid door een religieuze instelling, werd door de ambassade gefinancierd uit middelen van het Mensenrechtenfonds. De ambassade besloot bovendien in december tot financiering van een training in Damascus van stafmedewerkers van de *Syrian Commission for Family Affairs*, een overheidsagentschap, alsook van contactfunctionarissen van vakdepartementen over de *Convention on the Right of the Child*. De training wordt verzorgd door het *Geneva Human Rights Institute* (GIHR). De training vindt eerste helft 2009 plaats.

Nederland heeft zich in het bijzonder uitgesproken voor de bespreking van individuele gevallen van mensenrechtenschendingen in **Tunesië** in het EU-Tunesië subcomité mensenrechten. Mede op initiatief van Nederlandse steun werden door het EU-voorzitterschap bovendien diverse demarches uitgevoerd om de autoriteiten aan te spreken op enkele van deze individuele zaken. Het betrof onder andere de situatie van hongerstaker Slim Boukhdar, een journalist die ondanks gratie verlening onder streng huisarrest staat, geen enkele bewegingsvrijheid kent en geen paspoort krijgt. Ook werd aandacht gevraagd voor Ziad Fakraoui, een Tunesiër die werd opgepakt kort na de publicatie van een rapport van Amnesty International, *'In the name of Security, routine abuse in Tunisia'* waaraan hij, als ex-veroordeelde, had meegewerkt. De EU pleitte verder voor vrijlating van Zakhia Dhifaoui, lezende en tevens journaliste van het *Forum Démocratique*, die na de sociale onrust en gewelddadig uiteengeslagen demonstraties in Gafsa werd gearresteerd en tot acht maanden gevangenisstraf werd veroordeeld. Ten slotte werd de situatie van Abdellatif Bouhijla besproken, die in hongerstaking is gegaan wegens het strenge administratieve huisarrest dat hem is opgelegd en waardoor zijn toegang tot medische voorzieningen is belemmerd. De demarches hebben in het geval van Fakraoui en Dhifaoui geresulteerd in onmiddellijke invrijheidsstelling, terwijl Bouhijla meer ruimte kreeg voor medische behandeling. In het algemeen geldt dat Nederland meer dan voorheen ingezet op aanwezigheid van het EU-voorzitterschap bij processen in het kader van terrorismebestrijding en processen tegen militanten die zich verzetten tegen sociale ongerechtigheid en beperking van vrijheid van meningsuiting (zoals de Gafsa processen). In EU-verband of samen met andere gelijkgezinde landen worden ten slotte regelmatig ontmoetingen met mensenrechtenverdedigers georganiseerd. De ambassade heeft ook individueel regelmatig contact met NGO's en oppositionele politieke partijen.

Uit het Mensenrechtenfonds heeft de ambassade een programma gefinancierd dat tot doel heeft om mensenrechtenorganisaties in de Arabische wereld te versterken, vooral op het gebied van vergaring van kennis en informatie over de positie van de vrouw. Ook vond medefinanciering plaats van een congres dat door de *Temimi Foundation* werd georganiseerd om het maatschappelijk middenveld te versterken, zodat het actiever kan gaan deelnemen in het democratiseringsproces.

De mensenrechtensituatie in de **Verenigde Arabische Emiraten** (VAE) is in december 2008 door de VN-mensenrechtenraad besproken in het kader van de *Universal Periodic Review*. De Nederlandse mensenrechtenambassadeur bezocht in juli de VAE om te adviseren bij de voorbereidingen hiervoor en om de Nederlandse ervaringen te delen. De VAE heeft inmiddels aangegeven het merendeel van de UPR-aanbevelingen te zullen uitvoeren, waaronder een onderzoek naar de instelling van een onafhankelijke mensenrechtencommissie. Nederland pleit eveneens voor de instelling van een dergelijke commissie. De ambassade heeft in 2008 de contacten met lokale mensenrechtenorganisaties versterkt. Eén (semi-overheids)organisatie is uitgenodigd om in Nederland een werkbezoek te brengen.

Regionale mensenrechtenconferentie

In de mensenrechtenstrategie is als strategische inzet opgenomen dat Nederland ieder jaar een regionale mensenrechtenconferentie zal organiseren ten behoeve van medewerkers van Nederlandse ambassades. De eerste regionale conferentie was bestemd voor ambassades in Noord-Afrika, het Midden Oosten en de Golfregio en vond plaats van 18 tot 21 februari 2008 in Cairo. De conferentie had tot doel kennis uit te wisselen over de specifieke problemen en mogelijkheden van de regio met betrekking tot het ondersteunen en verdedigen van de mensenrechten. Aanwezig waren vertegenwoordigers van de Nederlandse ambassades in de regio en enkele direct betrokkenen van het ministerie. Daarbij is uitgebreid van gedachten gewisseld met zowel lokale mensenrechtenverdedigers als vertegenwoordigers van de VN en de Egyptische autoriteiten.

8.2 Azië

De Aziatische regio wordt gekenmerkt door grote verscheidenheid, ook op het gebied van mensenrechten. De mensenrechtensituatie in gesloten dictaturen als Noord-Korea en Birma/Myanmar wordt al jaren gerekend tot de meest ernstige wereldwijd. In andere landen leidt snelle economische ontwikkeling tot veranderingen in de samenleving en hoewel in de meeste gevallen nog niet direct sprake is van een ideale mensenrechtensituatie, bieden de ontwikkelingen in deze landen wel kansen. Ook kent deze regio landen die door ernstig conflict zijn getroffen, zoals Sri Lanka, en landen waar in het kader van wederopbouw ook de mensenrechten nagenoeg vanaf de basis moeten worden opgebouwd, met name in Afghanistan. Weer andere landen, zoals Japan, Zuid-Korea, Australië en Nieuw-Zeeland, zijn op mensenrechtengebied gelijkgezinde partners in multilateraal verband.

Deze verscheidenheid houdt in dat voor ieder land een eigen strategie moet worden gekozen. In internationaal verband trekt Nederland veelal samen op met EU-partners, bijvoorbeeld tijdens ontmoetingen tussen de EU en de regionale organisatie ASEAN (*Association of Southeast Asian Nations*) en binnen het samenwerkingsverband ASEM (*Asia-Europe Meeting*). Ambassades richten zich vooral op het opzetten van praktische samenwerking op het gebied van mensenrechten, bijvoorbeeld bij het versterken van de rechtsstaat en het verbeteren van de positie van vrouwen. Daarnaast wordt met veel landen in de regio gesproken over afschaffing van de doodstraf.

De regering praat regelmatig over mensenrechten met de autoriteiten in **Afghanistan**. In de afgelopen periode kreeg de doodstraf volop de aandacht. Naar aanleiding van de

terdoodveroordeling van de Afghaanse journalist en student Sayed Parvez Kambakhsh heeft Nederland een reeks stappen ondernomen. Zo heeft de minister-president tegen de Afghaanse president Karzai meermalen zijn zorgen uitgesproken over deze veroordeling. Dit najaar werd bekend dat het vonnis is omgezet in 20 jaar gevangenisstraf. De EU-Speciaal Vertegenwoordiger voor Afghanistan en het Franse EU-voorzitterschap voerden naar aanleiding hiervan gezamenlijk een *démarche* uit bij de Afghaanse Procureur-Generaal. Nederland blijft nauw contact onderhouden met de EU-partners in Kabul en de Afghaanse Onafhankelijke Mensenrechtencommissie (AIHRC) over deze zaak. De AIHRC wordt overigens ook door Nederland financieel ondersteund. Het feit dat het Afghaanse hooggerechtshof de doodstraf van honderd gevangenen bevestigde, was voor Nederland evenmin acceptabel. Minister Verhagen heeft daarom tijdens zijn bezoek aan Afghanistan begin mei 2008 bij president Karzai gepleit voor herinvoering van het moratorium op de doodstraf. President Karzai verzekerde dat de honderd uitgesproken doodvonnissen niet, althans niet op korte termijn, worden uitgevoerd. Tijdens het bezoek vond overigens ook een rondetafelbijeenkomst met mensenrechtenorganisaties plaats.

In november werden circa vijftien van de eerder genoemde 100 Afghaanse gedetineerden geëxecuteerd. Op 3 december jl. voerde de Nederlandse ambassadeur te Kabul, gezamenlijk met zijn EU-collega's, een *démarche* uit bij de Afghaanse minister van Buitenlandse Zaken. Tijdens dit gesprek is uitgebreid over de doodstraf in Afghanistan gesproken en hebben de ambassadeurs de afwijzende houding van de EU ten aanzien van de doodstraf nog eens helder naar voren gebracht.

Eind mei 2008 kwam een Afghaanse delegatie op studiereis naar Nederland. De delegatie bestond uit journalisten, wetenschappers, politici en ambtenaren. De ambtenaren zijn betrokken bij een project om achterstanden in mensenrechtenrapportages aan VN-verdragscomités in te halen. Met hen zijn ervaringen gedeeld over hoe Nederland met verdragsrapportages omgaat. De delegatie had ontmoetingen met verschillende directies op het ministerie van Buitenlandse Zaken, diverse NGO's, Kamerleden en twee Nederlandse (oud)-leden van VN-verdragscomités. Als vervolg op deze studiereis, steunt Nederland het Afghaanse *Universal Periodic Review* proces met een bedrag van 158.000 euro via het *Center for International Legal Cooperation*.

Met de NGO *The Asia Foundation* werd een contract ondertekend voor een programma ter waarde van ruim 2 miljoen dollar dat beoogt de toegang van Afghaanse vrouwen tot het rechtssysteem te vergroten. Ook steunt Nederland de bevordering van *transitional justice* door middel van financiering van de NGO *International Centre for Transitional Justice*. Met UNIFEM is een contract ondertekend ter waarde van 1 miljoen euro ter versterking van de positie vrouwen in Afghanistan en verbetering van de naleving van rechten van vrouwen.

Zowel in gesprekken met de autoriteiten als publiekelijk heeft Nederland (bilateraal en via de EU) aandacht gevraagd voor mensenrechten en democratische ontwikkeling in **Bangladesh**. Er vindt regelmatig overleg plaats met mensenrechtenorganisaties om te bezien hoe de situatie verbeterd kan worden. Ook heeft de Nederlandse ambassadeur een bezoek gebracht aan Birmese vluchtelingen (Rohingyas) in kampen op het grondgebied van Bangladesh. Nederland dringt erop aan dat deze kampen worden opengesteld voor NGO's en de VN zodat vluchtelingen kunnen profiteren van lokaal onderwijs, gezondheidszorg en inkomensgenererende activiteiten.

In september 2008 heeft minister Verhagen de situatie van de mensenrechten en kinderarbeid in Bangladesh aangekaart tijdens het bezoek van zijn Bengaalse collega aan Nederland.

Met de presentatie van het boek '*Breaking the Silence*' heeft ambassade Dhaka op 11 november 2008 het startsein gegeven voor de implementatie van de strategie inzake geweld tegen vrouwen. Het boek bevat data over geweld tegen vrouwen en verhalen van slachtoffers. Daarnaast geeft het boek een overzicht van bestaande maatregelen, uitdagingen en aanbevelingen voor de preventie van geweld. De staatssecretaris van het ministerie van vrouwen- en kinderzaken was eregast.

Nederland heeft samen met andere donoren, waaronder UNDP, Denemarken en de Europese Commissie, voortdurend druk bij op regering uitgeoefend om een *National Human Rights Commission* (NHRC) op te richten. Deze is in 2008 eindelijk van de grond gekomen met de benoeming van drie commissieleden per 1 december 2008. De regering heeft deze stap zeer waarschijnlijk mede gezet omdat in 2009 de *Universal Periodic Review* van Bangladesh in de VN-mensenrechtenraad plaatsvindt. De NHRC heeft tot doel om de mensenrechtensituatie te onderzoeken en om de overheid te adviseren over de uitvoering van mensenrechtenverdragen. Om een effectief functioneren te bevorderen, heeft Nederland toegezegd de NHRC financieel te ondersteunen via een *pooled fund*-constructie. UNDP bereidt daartoe een voorstel voor.

Nederland speelt in diverse internationale fora een actieve rol om de mensenrechtensituatie in **Birma/Myanmar** onder de aandacht te brengen en de autoriteiten op te roepen tot verandering. In vervolg op acties die Nederland in 2007 naar aanleiding van het neerslaan van de vreedzame demonstraties heeft ondernomen (het bezoek van de mensenrechtenambassadeur aan Birma en het ijveren voor een Speciale Zitting over de situatie in Birma in de VN-mensenrechtenraad), heeft Nederland tijdens de Derde Commissie van de Algemene Vergadering in 2008 actief bijgedragen aan een sterk geformuleerde resolutie die de regering van Birma veroordeelt vanwege de aanhoudende schendingen van de mensenrechten. Ook is de situatie in Birma vast onderdeel van de politieke dialoog met de Aziatische landen en in het kader van ASEAN en ASEM. Nederland heeft voorts een aantal EU-demarches ten aanzien van Birma ondersteund. De EU heeft in oktober 2007 het sanctiepakket ten aanzien van Birma aangescherpt en uitgebreid met als uitgangspunt dat deze herziene maatregelen vooral het regime dienen te treffen en de bevolking dient te ontzien. Voor wat betreft investeringen bestaat op dit moment een verbod op nieuwe investeringen in een drietal sectoren die nauw verbonden zijn met het regime (hout, mineralen en edelstenen).

Mede op initiatief van Nederland vergaderden de EU ministers op 13 mei 2008 over de humanitaire situatie na de overstromingen in Birma als gevolg van de cycloon Nargis. De EU riep Birma daarbij nogmaals op volledige toegang aan humanitaire hulpverleners te verlenen. Deze boodschap werd ook uitgedragen door Minister Koenders tijdens het bezoek dat hij eind mei aan Birma bracht, onder andere om deel te nemen aan een VN-ASEAN donorconferentie. Pas onder grote internationale druk van onder meer de EU en SGVN werd het internationale humanitaire hulpverleners toegestaan onbelemmerd toegang te krijgen tot de zwaarstgetroffen gebieden zoals de Irrawaddy-delta.

Weliswaar heeft het militaire regime in september 2008 ruim 9000 gevangenen vrijgelaten, maar onder deze amnestie vielen slechts enkele politieke gevangenen. Nog altijd zijn er ruim 2000 politieke gevangenen in Birma, waarvan oppositieleidster Aung San Suu Kyi de meest

vooraanstaande is. Het Internationale Rode Kruis heeft geen toegang tot deze gedetineerden. Ook is nog steeds sprake van onder meer marteling, dwangarbeid en arbitraire detentie. Sinds november werden wederom bijna honderd politieke dissidenten veroordeeld tot buitensporig hoge gevangenisstraffen. In reactie hierop sprak minister Verhagen zijn verontwaardiging uit in een persverklaring.

Daarnaast steunt Nederland voor een bedrag van 350.000 euro per jaar een aantal mensenrechtenprojecten ten behoeve van Birmese groepen in Thailand en Birma. Ook heeft Nederland over de periode 2007-2008 ruim 3 miljoen euro bijgedragen aan het *Thai Burma Border Consortium* ten behoeve van de Birmese vluchtelingenkampen.

In **Cambodja** is het Cambodja tribunaal (ook bekend als de *Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia*, ECCC) begonnen met de berechting van personen die verantwoordelijk worden gehouden voor de misdrijven die zijn gepleegd tijdens het Khmer Rouge regime. Het tribunaal opereert onder gezamenlijk toezicht van de VN en Cambodja. Hoewel Nederland liever een internationaal tribunaal had gezien, steunt Nederland Cambodja in zijn inspanningen om deze processen transparant en rechtvaardig uit te voeren. Nederland heeft over een periode van twee jaar 1,56 miljoen dollar financiële steun gegeven aan het tribunaal en heeft daarnaast ook een training gefinancierd voor rechters die bij het tribunaal werkzaam zijn.

Naast deze positieve inspanning vindt Nederland dat Cambodja ook gewezen moet worden op haar internationaalrechtelijke verplichtingen. In de VN-mensenrechtenraad heeft Nederland dan ook meegewerkt aan een resolutie over Cambodja, waarin de regering duidelijk wordt opgeroepen om mensenrechtenschendingen tegen te gaan. De resolutie werd door Nederland mede ondersteund en is uiteindelijk tijdens de 9^e zitting in september 2008 met consensus aangenomen.

Het actieve mensenrechtenbeleid ten aanzien van **China** uit zich in algemene zin in vele bilaterale gesprekken over mensenrechten, EU-demarches, EU-verklaringen en de EU-China mensenrechtendialoog.

Van 19 tot en met 24 november 2007 voerde de mensenrechtenambassadeur consultaties in China. Hij sprak met zijn Chinese counterpart over de belangrijkste Nederlandse zorgpunten, zoals de positie van mensenrechtenverdedigers en de vrijheid van meningsuiting. Met de *State Administration for Religious Affairs* sprak hij over godsdienstvrijheid en met het *United Front Work Department* van de Chinese Communistische Partij met name over de situatie in Tibet. Daarnaast voerde hij gesprekken met individuen en NGO's over mensenrechten in China. Eén van de doelen was om mensenrechtenverdedigers een hart onder de riem te steken.

Nederland vervult een voortrekkersrol bij de implementatie van de EU-richtsnoeren voor mensenrechtenverdedigers in China. De Nederlandse ambassade heeft een Chinees-Engelstalige publicatie deze richtsnoeren laten produceren. Dit boekwerkje is verspreid onder de EU-lidstaten in Peking, die het weer onder mensenrechtenverdedigers en andere geïnteresseerden verspreiden. Een specifiek geval van actieve Nederlandse actie richting is de Aids-activist Hu Jia. Minister Verhagen heeft, los van de EU-acties ter zake, aangegeven de arrestatie van Hu Jia te betreuren. Een medewerker van de ambassade heeft vervolgens twee maal geprobeerd het proces tegen Hu Jia bij te wonen, maar werd niet tot de rechtszaal toegelaten. Na de veroordeling van Hu Jia begin april liet minister Verhagen weten de veroordeling ernstig te

betreuren en riep hij de Chinese autoriteiten op Hu Jia vrij te laten. Minister Verhagen heeft ook tijdens een ontmoeting in New York bij zijn Chinese collega aangedrongen op vrijlating van Hu Jia en op het respecteren van mensenrechten in het algemeen.

Op 17 januari 2008 organiseerde het ministerie van Buitenlandse Zaken in Den Haag een rondetafelbijeenkomst met ongeveer 150 personen over China, de Olympische Spelen en mensenrechten. In een paneldiscussie, waaraan minister Verhagen, de staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, directeur Amnesty International Nederland Nazarski en voorzitter NOC*NSF Terpstra deelnamen, en een discussie met de zaal werd uitgebreid besproken hoe Nederland het beste kon bijdragen aan de verbetering van de mensenrechten in China.

Nederland heeft op diverse manieren aandacht gevraagd voor de ontwikkelingen in Tibet. Zo ontbood de staatssecretaris voor Europese Zaken op 17 maart de Chinese ambassadeur om de ernstige bezorgdheid van Nederland over te brengen. Ook gaf de EU die dag een verklaring uit over de situatie in Tibet, waarin onder andere opheldering wordt gevraagd en beide zijden worden opgeroepen tot terughoudendheid. Op Nederlands initiatief heeft de EU zich ook kritisch uitgelaten in de VN-mensenrechtenraad. In latere gesprekken, zowel in Peking als in Den Haag, heeft de regering er bij de Chinese autoriteiten op aangedrongen de internationale media en diplomaten weer toegang te verlenen tot Tibet. Ook is door zowel Nederland als de EU aangedrongen op hervatting van de dialoog tussen de Chinese autoriteiten en gezanten van de Dalai Lama. Mede als gevolg van deze internationale druk vond begin mei een verkennend gesprek tussen beide zijden plaats. Na langdurige onderhandelingen kreeg een medewerker van de Nederlandse ambassade in Peking eind juli 2008 toestemming om als één van de eerste buitenlandse diplomaten Lhasa te bezoeken.²⁶

Nederland heeft zich sterk gemaakt voor een zinvolle en effectieve EU-China mensenrechtendialoog, inclusief het juridisch seminar dat doorgaans wordt georganiseerd voorafgaand aan de dialoogrondes. Nederland oefent invloed uit op de dialoog door actief agendapunten en individuele gevallen van mensenrechtenschendingen aan te brengen. Daarnaast zet Nederland zich in voor een brede participatie van het maatschappelijk middenveld bij de seminars. De meest recente rondes van de dialoog vonden plaats in oktober 2007, mei 2008 en november 2008. Belangrijke agendapunten waren: doodstraf, heropvoedingskampen, mensenrechten en de Olympische Spelen, vrijheid van godsdienst en levensbeschouwing, vrijheid van meningsuiting en de positie van mensenrechtenverdedigers. De sfeer tijdens de laatste ronder van de dialoog leed onder het uitstel van de voor 1 december voorziene EU-China Top en met name ook de executie van de heer Wo op de laatste dag van de dialoog. Nederland pleit voor regelmatige evaluatie van de effectiviteit van de dialoog om te voorkomen dat de dialoog een doel op zich wordt in plaats van een instrument om bij te dragen aan verbetering van de mensenrechtensituatie in China.

In de verslagperiode bracht de minister-president twee maal een bezoek aan China.²⁷ In augustus woonde hij de openingsceremonie bij van de Olympische Spelen en in oktober nam hij deel aan de ASEM-top en bracht hij een bilateraal bezoek aan China. Hij stelde bij beide

²⁶ De bevindingen van deze reis werden in augustus 2008 aan de Tweede Kamer gestuurd (Kamerstuk 2007-2008, 31263, nr. 23, Tweede Kamer).

²⁷ Aan de Kamer is verslag gedaan van beide bezoeken van de minister-president (Kamerstukken 31 200 III nr. 18 en 31 700 V nr.20).

bezoeken mensenrechten aan de orde in gesprekken met Chinese autoriteiten. In een speech aan de Universiteit van Peking heeft de minister-president zijn visie gegeven op de rechtsstaat. Minister Verhagen, de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en de staatssecretaris van Economische Zaken vergezelden de minister-president bij delen van het tweede bezoek aan China. Tijdens dat bezoek werden ook gesprekken gevoerd met mensenrechtendeskundigen en mensenrechtenverdedigers. Naast de reeds genoemde bewindslieden brachten ook de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen en de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu bezoeken aan China. Tijdens bezoeken van bewindslieden aan China zijn diverse zorgpunten ten aanzien van de mensenrechten aan de orde geweest, zoals de vrijheid van religie, maatschappelijk verantwoord ondernemen, de doodstraf, Tibet, artistieke vrijheid, rechten van gehandicapten en de samenwerkingsprogramma's. Daarbij was het specifieke onderwerp afgestemd op het beleidsterrein van de Nederlandse bewindspersoon en de Chinese gesprekspartner.

Van 8 tot en met 10 oktober bezocht de Chinese *State Administration for Religious Affairs* (SARA), onder leiding van Deputy Administrator Wang, Nederland om kennis te nemen van de rol van religie en levensovertuiging in de Nederlandse samenleving. Een deel van het bezoek was gewijd aan de positie van moslims in de Nederlandse samenleving. Aan het eind van het programma concludeerde de heer Wang dat kwesties rond geloof en levensovertuiging in Nederland via dialoog met maatschappelijke organisaties worden opgelost. In gesprekken met de Secretaris-generaal en de mensenrechtenambassadeur zijn Nederlandse zorgen over de gebrekkige vrijheid van religie en geloofsovertuiging naar voren gebracht.

Minister Verhagen ontving ten slotte op 17 oktober een delegatie van het Chinese Volkscongres en drong onder andere aan op spoedige ratificatie van het Internationaal verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten. De delegatie bezocht Nederland om inzicht te krijgen in het proces van ratificatie van verdragen in Nederland.

Maatschappelijk verantwoord ondernemen is een belangrijk aspect van het Nederlandse mensenrechtenbeleid ten aanzien van **India**. Daarom was de regering ook actief betrokken bij het zoeken naar een oplossing voor een conflict over arbeidrechten tussen enerzijds de Nederlandse NGO's Schone Kleren Kampagne (SKK) en Landelijke India Werkgroep (LIW) en anderzijds het bedrijf *Fibre and Fabrics International* (FFI). Het bedrijf FFI had juridische procedures aangespannen tegen beide organisaties omdat het ernstige bezwaren had tegen hun activiteiten. Dit leidde ertoe dat ook lokale activisten voor het gerecht werden gedaagd, wat vanuit het oogpunt van de bescherming van mensenrechtenverdedigers veel aandacht heeft gekregen. De kwestie is begin 2008 door bemiddeling van ex-premier Lubbers tot een goed einde gebracht.

Tijdens de *Universal Periodic Review* van India heeft Nederland een interventie gehouden over maatregelen van de Indiase overheid om kinderarbeid te bestrijden. Specifiek werd India gevraagd waarom de Kinderarbeidwet niet wordt toegepast. Ook werd geïnformeerd naar de bereidheid om de relevante ILO conventies (138 *Concerning the minimum age for admission to employment* en 182 *Worst Forms of Child Labour*) te ondertekenen en om het voorbehoud bij artikel 32 van het kinderrechtenverdrag te herzien. Deze vragen resulteerde in concrete aanbevelingen van de VN-mensenrechtenraad aan India.

Bespreking van mensenrechten tussen de EU en India vindt plaats tijdens de jaarlijks te houden lokale EU-India mensenrechtendialoog. Aan het begin van 2008 vond de verlate dialoog plaats van 2007. De ambassade leverde in de voorbereiding van de vorige dialoog de spreekpunten en fact sheets aan voor een belangrijk deel van de thema's, namelijk kinderarbeid, non-discriminatie van homoseksuelen, en de positie van Dalits en religieuze minderheden). Ook voor de dialoog in 2009 (datum nader te bepalen) zal de ambassade de voor Nederland meest relevante thema's voorbereiden en agenderen. In EU-kader is van Europese en Nederlandse kant ingezet om naast een vrijhandelsverdrag met India eveneens een Politieke Samenwerkingsovereenkomst (PSO) te sluiten met daarin opname van een clausule inzake mensenrechten. Recentelijk heeft India aangegeven geen belangstelling te hebben voor een PSO. Nader moet worden bezien hoe de mensenrechten in de samenwerking tussen EU en India sterker kunnen worden ingekaderd.

De uitvoering van de EU-richtsnoeren voor mensenrechtenverdedigers krijgt in India steeds meer vorm. Binnengekomen meldingen worden besproken in een EU mensenrechtenwerkgroep, waarna op basis van een arbeidsverdeling verdere actie wordt ondernomen. De ambassade speelt een trekkende rol in de lokale werkgroep en is actief in het onderhouden van contacten met mensenrechtenverdedigers en het verlenen van bijstand volgens de EU-richtsnoeren over dit thema. Zo heeft Nederland samen met het Franse voorzitterschap deelgenomen aan een lokale EU-waarnemingsmissie (een noviteit in India) naar het proces tegen mensenrechtenverdediger Dr. Binayak Sen. Dr. Sen, vice-president van de prominente Indiase NGO *People's Union for Civil Liberties*, zit in voorarrest vanwege vermeende banden met Maoïstische rebellen. De aanklacht tegen Dr. Sen is gebaseerd op artikelen uit speciale anti-Maoïstische veiligheidswetten, die in zekere mate ruimte laten voor 'schuld door associatie'. In zijn algemeenheid leiden veiligheidswetten regelmatig tot klachten over inbreuk op persoonlijke vrijheid. De ambassade organiseerde in november eveneens een grootschalige netwerkbijeenkomst voor mensenrechtenverdedigers.

Christelijke bekeringsactiviteiten leiden in verschillende delen van India tot een reactie van groepen hindoes. Zo bestaan er in verschillende staten anti-bekeringswetten. De Indiase deelstaat Orissa staat al enige tijd bekend om geweld van radicale hindoes tegen christenen (veelal bekeerde Dalits uit lagere hindoe-kastes). Hierbij spelen vaak ook sociaaleconomische en etnische kwesties een rol. De moord op een hindoe geestelijke leidde in augustus tot wraakacties van hindoes tegen christenen, die de schuld van de moord kregen. Christenen werden gedood, kerken werden vernield en mensen moesten vluchten. De Indiase premier Singh veroordeelde het geweld in scherpe bewoordingen. Mede op aandringen van Nederland werd deze kwestie opgebracht tijdens de EU-India top. In december 2008 maakte de Nederlandse ambassade deel uit van een EU-*fact finding* missie naar Orissa.

De ambassade heeft in de verslagperiode een analyse opgesteld over de meest nijpende thema's ten aanzien van vrouwenrechten. Met geld uit het Mensenrechtenfonds is onder meer een project opgestart van de NGO *Human Rights Law Network*, dat zich richt op vrouwenrechten via juridische bijstand en rechtsbewustzijn.

Tijdens zijn bezoek aan **Indonesië** in december 2007 sprak minister Koenders op de Internationale Dag voor de Mensenrechten met de weduwe van de mensenrechtenverdediger Munir over de noodzaak van verdere voortgang in het strafrechtelijk onderzoek naar de moord

op haar man. Minister Koenders sprak daarnaast met vertegenwoordigers van mensenrechtenorganisaties op Atjeh.

Bij diverse gelegenheden heeft Nederland zowel in bilateraal als in multilateraal EU-verband op ministerieel niveau de Nederlandse positie inzake de doodstraf onder de aandacht gebracht en er bij de Indonesische autoriteiten op aangedrongen geen onomkeerbare stappen te zetten, in het bijzonder inzake de zaak van de twee ter dood veroordeelde Nederlanders.

Tijdens de jaarlijkse bilaterale consultaties tussen Nederland en Indonesië kwamen onder meer de voortgang in de Munirzaak, de positie van mensenrechtenverdedigers, de situatie op Papoea en de Molukken alsmede religieuze pluriformiteit aan de orde. Nederland heeft haar zorgen over de mensenrechtenschendingen in Papoea ook ter plekke kenbaar gemaakt, waarbij met name zorg is uitgesproken over de hoge straffen voor degenen die de Morgenstervlag hebben gebruikt.

Nederland trad ook actief op tijdens de *Universal Periodic Review* van Indonesië in de VN-mensenrechtenraad. Zo vroeg Nederland aandacht voor de situatie in Papoea, voor wetgeving inzake marteling en voor de noodzaak nationale wetgeving aan te laten sluiten op internationale standaarden.

Ook door middel van concrete activiteiten tracht Nederland een bijdrage te leveren aan verbetering van de mensenrechtensituatie in Indonesië. In 2008 heeft de ambassade twee nieuwe programma's op het gebied van mensenrechten opgestart. Met *The Asia Foundation* wordt samengewerkt voor het beschermen van religieuze vrijheden, versterken van de positie van vrouwen in democratische processen en reproductieve gezondheidszorg. De Nederlandse bijdrage aan dit programma bedraagt €2,5 miljoen voor een periode van vier jaar. Via het programma wordt tevens een groot aantal Indonesische organisaties en activiteiten gesteund in hun werkzaamheden op genoemde terreinen. Daarnaast wordt ook met Hivos samengewerkt om de capaciteit van Indonesische mensenrechtenorganisaties te versterken. Naast versterking in het algemeen gaat het specifiek om de onderwerpen pluralisme, rechtszekerheid, *gender*, minderheden en homoseksuelen. De Nederlandse bijdrage aan deze activiteiten bedraagt ruim € 4 miljoen voor een periode van drie jaar. Via Hivos zijn onder andere NGO's gesteund die zich richten op de versterking van de positie van vrouwen in voormalige conflictgebieden in Atjeh, NGO's die zich bezighouden met het opstellen van wetgeving gericht op mensenrechtenverdedigers en NGO's die werken aan het verbeteren van de democratische controle op de veiligheidssector.

In de VN-mensenrechtenraad van maart 2008 heeft de EU zich mede op Nederlands initiatief zeer kritisch uitgesproken over de situatie in **Noord-Korea** en een resolutie ingediend. Ook bilateraal - tijdens bezoeken van de Nederlandse ambassadeur in Zuid-Korea aan Noord-Korea in november 2007 en april 2008 - heeft Nederland bij de Noord-Koreaanse autoriteiten aangedrongen op verbetering van de mensenrechten. Daarnaast heeft het EU-voorzitterschap in Pyongyang in maart 2008 bij de autoriteiten navraag gedaan naar mogelijke buitengerechtelijke executies in februari 2008, overigens zonder bevredigend antwoord te ontvangen. Tot slot heeft de EU in mei 2008 aangedrongen op verbetering van de slechte humanitaire situatie, door een betere inventarisatie van de bestaande problemen.

Tijdens bezoek van minister van Buitenlandse Zaken Maxime Verhagen aan Zuid-Korea op 28 en 29 oktober 2008 sprak hij met zijn ambtgenoot YU Myung-hwan onder meer over de recente ontwikkelingen in Noord-Korea, het belang van mensenrechten en van een gezamenlijke resolutie in de AVVN. Uiteindelijk werd op 21 november 2008 de VN-landenresolutie tegen de mensenrechtensituatie in Noord-Korea, mede ondersteund door Zuid-Korea, aangenomen in de Derde Commissie.

In **Pakistan** riep toenmalig president Musharraf op 3 november 2007 de noodtoestand uit. In reactie op dit besluit en op de arrestaties van leden van oppositiepartijen, rechterlijke macht, mensenrechtenorganisaties en journalisten die hierop volgden, schortte Nederland de ontwikkelingssamenwerkingsrelatie op. Een uitzondering hierop vormden activiteiten die door lokale ontwikkelingsorganisaties werden uitgevoerd op het terrein van democratisering en mensenrechten, alsmede humanitaire activiteiten. De EU heeft sinds het uitroepen van de noodtoestand diverse stappen gezet om de terugkeer naar de democratie te bevorderen. In verschillende verklaringen en demarches bij de Pakistaanse autoriteiten deed de EU een oproep om onder andere politieke gevangenen vrij te laten en vrijheid van de media te herstellen. Mede onder internationale druk werd de noodtoestand op 15 december 2007 opgeheven. Ook heeft de EU aangedrongen op vrije en eerlijke verkiezingen. Na de verkiezingen van februari 2008 is met het aantreden van Yusuf Raza Gilani als premier van Pakistan een nieuw tijdperk aangebroken. De ontwikkelingssamenwerking is hervat. Nieuwe projecten op het gebied van mensenrechten en goed bestuur worden momenteel geïdentificeerd.

De huidige regering van Pakistan stelt zich welwillender op ten aanzien van mensenrechten dan de voorgaande regering. Dat blijkt uit de ondertekening in 2008 van het VN-verdrag inzake marteling en het VN-verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten, en de ratificatie van het VN-verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten. Ook is er sprake van een mogelijk pardon voor ter dood veroordeelden en een opener houding ten opzichte van samenwerking met de internationale gemeenschap. De regering heeft aangegeven de halfjaarlijkse mensenrechtendialoog met de EU voort te willen zetten. Tijdens de RAZEB van 8 december jl. werd gesproken over intensivering van de EU-relatie met Pakistan, teneinde de civiele regering te ondersteunen bij het omgaan met de uitdagingen waarvoor het land zich gesteld ziet. In de conclusies van deze bijeenkomst wordt gesproken over nauwere politieke samenwerking op een aantal terreinen, waaronder ook mensenrechten.

Binnen de context van het langdurige conflict en veiligheidssituatie is de Nederlandse inzet in **Sri Lanka** gericht op mensenrechten en humanitaire hulpverlening. Deze prioriteiten worden consequent uitgedragen in EU-verband en in VN-fora als de Mensenrechtenraad. In 2008 is mensenrechtenstrategie voor de Nederlandse inzet in Sri Lanka opgesteld.

Nederland is instrumenteel geweest in het oprichten en financieren van de International Independent Group of Eminent Persons (IIGEP), een groep van internationale specialisten die een rapport hebben geschreven met aanbevelingen voor de Sri Lankaanse regering voor het bestrijden van de cultuur van straffeloosheid en het versterken van mechanismen voor de bescherming van mensenrechten. De autoriteiten hebben deze aanbevelingen, ondanks herhaalde oproepen, niet opgevolgd. Daarom heeft IIGEP besloten om eind maart 2008 haar werkzaamheden te beëindigen.

De mensenrechtenambassadeur bezocht Sri Lanka samen met zijn EU-collega's in juni 2008. Al eerder, bij de zitting van de VN-mensenrechtenraad, heeft de mensenrechtenambassadeur in een gesprek met de Sri Lankaanse minister voor Mensenrechten en Rampenbestrijding het belang van onafhankelijke monitoring en onderzoeken naar schendingen aan de orde gesteld.

Tijdens de kennismaking in oktober van de nieuwe Sri Lankaanse ambassadeur in Nederland, Grace Awalatham, zijn naar aanleiding van de ontwikkelingen in het oosten en noorden van Sri Lanka op hoog ambtelijk niveau de Nederlandse zorgen overgebracht over de mensenrechten- en humanitaire situatie in het land.

De Nederlandse ambassade heeft voorts in november 2008 besloten tot financiering van *Sri Lanka Home for Human Rights*, een organisatie die juridische hulpverlening biedt voor mensenrechtenverdedigers en voor slachtoffers (inclusief familie) van mensenrechtenschendingen. Nederland financiert in Sri Lanka ook projecten van UNICEF die tot doel hebben dat kinderen in crisisgebieden in Sri Lanka onderwijs krijgen om aldus bij te dragen aan de 'normalisering' van het dagelijks leven en de verzekering van basiseducatie en bescherming van kinderen.

Vrijheid van meningsuiting stond hoog op de agenda tijdens de halfjaarlijkse mensenrechtendialoog van de EU met **Vietnam**, waarvan tijdens de verslagperiode drie rondes plaatsvonden (december 2007, juni en december 2008). Persvrijheid en vrijheid van meningsuiting kregen prominent aandacht, overigens ook buiten het kader van de dialoog. Tijdens zijn bezoek aan Vietnam in maart 2008 legde minister Koenders niet alleen bij zijn gesprek met vice-premier Pham Gia Khiem, maar ook in een beleidstoespraak voor een vooraanstaand trainingsinstituut voor het hoger kader van Partij en overheid enkele kritische boodschappen op tafel over het belang van vrijheid van meningsuiting en de rechtstaat. Aanleiding hiertoe waren onder meer de arrestaties van ijverars voor democratisering en – later in het jaar – de veroordelingen van journalisten voor berichtgeving in hun kranten over een corruptieschandaal bij de overheid en maatregelen tegen andere journalisten en hoofdredacteurs. Naar aanleiding van deze zaak en zorgen over een concept voor een nieuwe Perswet stond de rol van de media ook centraal tijdens een eind november gehouden anticorruptiedialoog tussen donorgemeenschap en overheid. Na afloop van deze dialoog kwam Nederland in Hanoi met een kritisch persbericht dat de aandacht trok van lokale en internationale media. Nederland benadrukte daarin het belang dat de media in staat worden gesteld tot objectieve berichtgeving over corruptiezaken, zonder vrees voor vervolging. Kort daarna, tijdens de bijeenkomst van de Consultatieve Groep, riep Nederland de autoriteiten op om de diepe kloof te dichten die nu nog bestaat tussen de opvattingen van Vietnam en de internationale gemeenschap over de taak van de media.

8.3 Afrika

De mensenrechtensituatie in veel Afrikaanse landen wordt sterk negatief beïnvloed door conflict, slecht bestuur en onderontwikkeling. In sommige landen of gebieden is de regering nauwelijks bij machte of heerst anarchie, waardoor de meest basale rechten van burgers niet kunnen worden gewaarborgd. In andere landen is sprake van een broze stabiliteit, maar ontbreekt het bij wederopbouw aan voldoende aandacht voor mensenrechten of perkt de overheid bepaalde vrijheden bewust in. Sommige landen zijn vanwege de zeer ernstige

mensenrechtensituatie regelmatig onderwerp van gesprek binnen internationale fora, zoals Soedan, Somalië, Zimbabwe en de DRC.

Nederland heeft met een flink aantal Afrikaanse landen een structurele ontwikkelingsrelatie. Dit biedt bijzondere mogelijkheden om in het kader van deze relatie aandacht te besteden aan mensenrechten, zowel in de dialoog als in de OS-programmering. Dit geldt eveneens voor de wederopbouwactiviteiten die Nederland in de regio ondersteunt. Mensenrechten zijn ook onderwerp van de dialoog tussen de EU en de Afrikaanse Unie en zijn onderdeel van de samenwerking in het kader van het Verdrag van Cotonou.

De mensenrechtensituatie in **Burundi** is in de aanloop naar de verkiezingen in 2010 langzaam aan het verslechteren. Begin juni 2008 werden 22 onafhankelijke parlementariërs uit het parlement gezet en vervangen door leden van de regeringspartij. Minister Koenders heeft daarop tijdens zijn bezoek aan Burundi aangegeven dat het respect voor de democratie en de beginselen van de rechtsstaat voor Nederland voorwaarden zijn bij de wederopbouw van Burundi.

In oktober liep het mandaat van de mensenrechtenrapporteur van de VN af en dreigde Burundi een verlenging tegen te houden, terwijl de regering nog geen nationale mensenrechtencommissie had ingesteld. Na internationale druk, waaronder die van Nederland, heeft Burundi toch ingestemd met de verlenging van het mandaat totdat Burundi een nationale mensenrechtencommissie heeft ingesteld.

In november heeft de Nationale Assemblee van Burundi een nieuwe strafwet goedgekeurd waarin een aantal positieve elementen staan, zoals de afschaffing van de doodstraf en strafbaarstelling van seksueel geweld, maar ook enkele negatieve elementen, zoals de strafbaarstelling van homoseksualiteit en afschaffing van de strafbaarstelling van arbitraire detentie. De Senaat zal de strafwet nog moeten goedkeuren en Nederland spant zich samen met andere EU-partners in om de Senaat te overreden deze elementen niet aan te nemen.

Naar aanleiding van de arrestaties van journalisten en oppositieleiden in de laatste maanden van 2008, hebben minister Koenders en minister Solheim van Noorwegen in een brief en een persoonlijk gesprek met de president de inperking van politieke en civiele vrijheden aan de orde gesteld. Medio december heeft de mensenrechtenambassadeur een bezoek gebracht aan Burundi, waar hij onder andere een bezoek aan drie politiek gevangenen in de gevangenis heeft gebracht. Tijdens het bezoek aan Burundi heeft de mensenrechtenambassadeur onder meer de inperking van civiele en politieke vrijheden, de nieuwe strafwet, de oprichting van een onafhankelijke verkiezingscommissie en mensenrechtencommissie en het proces van *transitional justice* aangekaart.

Nederland heeft in de VN-mensenrechtenraad ingezet op het behoud van het mandaat van de Onafhankelijke Expert inzake de **Democratische Republiek Congo (DRC)**. Door sterk verzet van de DRC en de Afrikaanse Groep is dit niet gelukt. Wel wist de EU, op sterk aandringen van Nederland, te bereiken dat VN-rapporteurs op thema's als seksueel geweld en onafhankelijke rechtsspraak de situatie ter plekke onderzoeken en daarvan verslag uitbrengen aan de VN-mensenrechtenraad. Nederland zal in de voorbereidingen voor de 10^e zitting van de Mensenrechtenraad (voorjaar 2009) intensief lobbyen voor een gezamenlijke rapportage van deze rapporteurs aan de Raad. Nederland leverde daarnaast een actieve bijdrage aan de speciale sessie over de DRC die in december 2008 in de VN-mensenrechtenraad plaatsvond. Nederland

vroeg met name aandacht voor bestrijding van straffeloosheid, geweld tegen vrouwen en opnieuw de actieve inzet van VN-rapporteurs in de DRC om de situatie ter plekke te onderzoeken.

De ambassade in Kinshasa spitte haar mensenrechteninspanning toe op rechten van vrouwen en vooral op de bestrijding van straffeloosheid van seksueel geweld. In het kader van het 'MDG-3 fonds' worden organisaties ondersteund die zich inzetten voor het versterken van vrouwelijk leiderschap, mensenrechtenverdedigers steunen en een eind willen maken aan straffeloosheid van geweld tegen vrouwen in de DRC.

Gezien de ernstige humanitaire gevolgen van het gewapend conflict in Oost-Congo, bracht minister Koenders op 26 november een bezoek aan de stad Goma en het nabijgelegen ontheemdenkamp Kibati. Hij sprak met hulpverleners en ontheemden over hun ervaringen en de gewelddadigheden van strijdende partijen tegen de burgerbevolking.

Naast de activiteiten met het oog op bestrijding van seksueel geweld, heeft de ambassade in 2008 een onderzoek van de VN gefinancierd naar mensenrechtenschendingen in de periode 1994 - 2003. Ook heeft de ambassade bijgedragen aan de oprichting van een *'human rights house'* in samenwerking met het *Carter Centre*, waar rechters, politieagenten, NGOs en mensenrechtenverdedigers elkaar ontmoeten voor trainingen op het vlak van mensenrechten. In november heeft de ambassade een Nederlandse medewerker van *Human Rights Watch* (HRW) opgevangen die bedreigd werd na de publicatie van een kritisch HRW rapport. De ambassade in Kinshasa heeft de inhoud van dit rapport ter sprake gebracht bij de Congolese minister van Justitie.

In **Ethiopië** werd in het voorjaar van 2008 een concept NGO-wet aan het maatschappelijk middenveld voorgelegd die zeer repressief van aard is. De internationale gemeenschap, waaronder de Nederlandse ambassade in Addis Abeba, is sindsdien in dialoog met de Ethiopische autoriteiten over deze wet, die uiteindelijk op 6 januari 2009 is aangenomen en van kracht wordt zodra deze gepubliceerd wordt in de Ethiopische staatscourant. De precieze gevolgen van de wet zijn overigens nog niet bekend.

Mensenrechten blijven een integraal onderdeel vormen van de beleidsdialoog met de Ethiopische autoriteiten. Deze dialoog gaat over de bescherming van mensenrechten, in het bijzonder in de Somali-regio, over persvrijheid, de eerder genoemde NGO-wet, democratische processen en vrijheid van vereniging. Op het gebied van genitale verminking bij vrouwen en meisjes steunt de ambassade een aantal NGO's die zich hard maken voor betere wetgeving en juridische dienstverlening.

Nederland stelt regelmatig de mensenrechtensituatie aan de orde in bilaterale diplomatieke en politieke contacten met **Eritrea** en ziet er op toe dat dit ook gebeurt in het kader van de Artikel-8 dialoog die de EU met Eritrea voert. De mensenrechtensituatie in Eritrea is zorgwekkend, met een vrijwel ontbrekende persvrijheid, gevangenhouding van oppositieleiden en vervolging van godsdienstige minderheden. Daarbij wordt het voortdurende grensconflict gebruikt als excuus voor een repressief binnenlands beleid. Minister Koenders heeft de mensenrechtensituatie tijdens zijn reis door Hoorn van Afrika in maart 2008 met de Eritrese president besproken. Eerder al stelde minister Verhagen de schending van mensenrechten in Eritrea aan de orde in

een gesprek met de Eritrese minister van Buitenlandse Zaken tijdens de EU-Afrikatop in december 2007.

Nederland was zeer intensief betrokken bij het politieke proces naar aanleiding van anti-homo uitspraken van president Jammeh van **Gambia**. Naar verluidt zou deze homoseksuelen willen laten onthoofden. Op initiatief van Nederland heeft de EU de Gambiaanse autoriteiten duidelijk gemaakt wat het EU-standpunt is ten aanzien van homoseksualiteit, de doodstraf en mensenrechten. Ook is overgebracht dat de EU de uitlatingen van president Jammeh en de houding van Gambia ten aanzien van homoseksualiteit ernstig afkeurt. Tevens ontbood Nederland de Tijdelijk Zaakgelastigde van Gambia om deze boodschap over te brengen.

Uit de onrustige Nigerdelta in **Nigeria** kwamen berichten over het gebruik van buitensporig geweld door de *Joint Military Taskforce*. In het midden van het land bleven conflicten voorkomen van etnische en religieuze aard, waarbij door politie en ordediensten soms hardhandig wordt ingegrepen. Op gebied van vrouwenrechten heeft Nederland in juli 2008 een vierjarige overeenkomst getekend met de organisatie RAPA voor het opzetten van tien vrouwencentra, waar voorlichting wordt gegeven over vrouwenrechten. Wat betreft mensenhandel wordt bijgedragen aan een project van het IOM voor de opvang van slachtoffers en wordt een project voor technische assistentie aan het Nigeriaanse agentschap voor de bestrijding van mensenhandel opgezet. Ook is bijgedragen aan een project gericht op bewustwording inzake vooral milieurechten, een project ter bevordering van transparantie en ethiek binnen de Nigeriaanse private sector en een project gericht op monitoring van lokaal bestuur. Ten slotte steunde Nederland via de ambassade een Nigeriaanse NGO bij het organiseren van workshops ter bevordering van een meer positieve berichtgeving over homoseksuelen.

In 2008 heeft Nederland zich ingespannen om een veilig onderkomen te zoeken voor een mensenrechtenverdediger die **Rwanda** was ontvlucht. Ook heeft de ambassade in 2008 een rol kunnen spelen in de vrijlating van twee lesbische vrouwen die zonder proces waren gedetineerd. De Nederlandse ambassadeur heeft in februari de strafbaarstelling van homoseksualiteit besproken met de Rwandese minister van Justitie. In mei is tijdens de Cotonou artikel 8 dialoog de strafbaarstelling van homoseksualiteit ook aan de orde gesteld. Tot op heden is het conceptwetsartikel (artikel 191) ten aanzien van de strafbaarstelling van homoseksualiteit en activisme op dit gebied nog niet goedgekeurd door het Rwandese parlement.

Mede naar aanleiding van het VN-rapport over schendingen van het wapenembargo tegen de Democratische Republiek Congo (DRC), waarin onder andere de betrokkenheid van zowel de Congolese als de Rwandese regering bij de rebellenbewegingen in het oost-Congo beschreven wordt, heeft minister Koenders besloten voorlopig geen algemene begrotingssteun te verlenen aan de Rwandese overheid.

De voortgang van het proces maakt deel uit van de politieke dialoog van Nederland met **Senegal**. Nederland heeft zich in 2008 intensief ingezet voor de bescherming van een homoseksuele Senegalese man, die ernstig bedreigd werd. De ambassade werkte hierbij intensief samen met Frankrijk, *Human Rights Watch* en de lokale mensenrechtenorganisatie RADDHO, om in overleg met de Senegalese autoriteiten te zoeken naar een oplossing en mogelijkheden tot bescherming van de man. In november 2008 heeft de Nederlandse Ambassade in Dakar een bijeenkomst voorbereid van Senegalese mensenrechtenactivisten en

deelnemers aan de voorbereidende conferentie over de positie van homoseksuelen in Afrika in het kader van de ICASA conferentie in Dakar. Eén van de gasten was Advocacy Director 'Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Program' van Human Rights Watch, Boris Dittrich.

Nederland stelt de mensenrechtenschendingen en oorlogsmisdaden in **Somalië** voornamelijk in EU-verband aan de orde bij de Somalische autoriteiten. Binnen de VN-mensenrechtenraad zette Nederland zich er voor in dat Somalië op de agenda staat. Tevens maakte Nederland zich hard voor verlenging van het mandaat van VN-Onafhankelijk Expert voor Somalië, die als mandaat heeft om mensenrechtenschendingen te onderzoeken, daarover in de raad te rapporteren en aanbevelingen te doen.

En marge van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties heeft op initiatief van Nederland op 24 September 2008 in New York een overleg over Somalië plaatsgevonden met de meest betrokken internationale actoren. Tijdens het overleg, dat werd geleid door minister Koenders, is besproken hoe de uitvoering van het Djibouti Akkoord het best kan worden ondersteund, vooral op de gebieden van humanitaire toegang en veiligheid. De aanwezigen hebben op politiek niveau vervolgacties afgesproken onder meer ten aanzien van betrokkenheid van de Somalische diaspora, vergroting van de veiligheid van humanitaire organisaties, steun aan de Somalische politie, extra bijdragen aan het *Consolidated Appeal* voor Somalië, mogelijkheden om konvoien van het Wereldvoedselprogramma (WFP) op zee te beschermen en het tot stand brengen van een internationale consensus over de uitvoering van een vredesovereenkomst en het ontplooiën van een stabilisatiemacht.

De mensenrechtensituatie in **Soedan** blijft ernstig met als grootste zorgpunten aanvallen op burgers en seksueel geweld in Darfur, willekeurige arrestaties en marteling van leden van de oppositie en mensenrechtenverdedigers en repressie van de vrije media. De Soedanese regering heeft tot op heden onvoldoende uitvoering gegeven aan de aanbevelingen van de Expertgroep van de VN-mensenrechtenraad om de mensenrechtensituatie in Darfur te verbeteren en de straffeloosheid aan te pakken.

De ministers van Buitenlandse Zaken en voor Ontwikkelingssamenwerking hebben tijdens hun gezamenlijke bezoek aan Soedan in februari 2008 met President Bashir en andere regeringsvertegenwoordigers over mensenrechten gesproken. De bewindslieden hebben president Bashir verzocht mee te werken met het Internationaal Strafhof (ISH) en aan de uitlevering van de twee aangeklaagden. De Soedanese autoriteiten hebben voorgesteld om vanuit Nederland een expertmissie naar Soedan te sturen voor bilateraal overleg over de mensenrechtensituatie in Soedan. Ook hebben de bewindslieden een ontmoeting gehad met mensenrechtenverdedigers.

Om invulling te geven aan het voorstel een expertmissie uit Nederland te sturen, bezocht de mensenrechtenambassadeur het land van 18 tot en met 25 oktober 2008. Doel van de reis was te onderzoeken hoeveel ruimte bestaat voor het opzetten van een dialoog met de Soedanese autoriteiten over mensenrechten, het zoeken naar verdere mogelijkheden voor ondersteuning van concrete projecten op mensenrechtengebied en te bezien in hoeverre individuele gevallen onder de aandacht van de Soedanese autoriteiten kunnen worden gebracht.

Tijdens de reis is gesproken met de regering, NGO's, parlementariërs, journalisten, advocaten, mensenrechtenactivisten, donoren en met de VN. Hoofdthema's waren de cultuur van

straffeloosheid, het geweld tegen vrouwen, het geweld tegen vluchtelingen en het belang van persvrijheid. De gesprekken met de Soedanese overheid waren redelijk openhartig maar ook werd kritiek enkele malen afgedaan als vermeende eenzijdigheid en dubbele standaarden. Uit de dialoog met de diverse gesprekspartners bleek dat het onderwerp mensenrechten in Soedan bijzonder gevoelig ligt, maar niet onbespreekbaar is. Van Soedanese kant werd benadrukt dat het tijd kost om bepaalde misstanden uit te bannen. In de gesprekken zijn ook enkele mogelijkheden geïdentificeerd om steun te verlenen aan mensenrechtentrainingen voor NGO's, advocaten, rechters, politie, journalisten en comités inzake geweld tegen vrouwen.

Nederland pleit er in de VN-mensenrechtenraad voor dat Soedan de uitkomsten van de VN expert-missie naar Darfur volledig ten uitvoering brengt. Nederland heeft daarnaast een sterke lobby uitgevoerd voor verlenging van het mandaat van de Speciale Rapporteur voor de mensenrechtensituatie in Soedan. Door het verzet van Soedan en de Afrikaanse landen loopt deze verlenging telkens zeer moeizaam. Tijdens de 9^e zitting van de VN-mensenrechtenraad is het mandaat opnieuw verlengd, maar slechts voor een periode van zes maanden. Nederland zal met een intensieve lobby pogen voldoende steun te verwerven voor een volgende, langere verlenging van het mandaat.

In de aanloop naar de VN-Veiligheidsraad bijeenkomst van 5 juni 2008 heeft Nederland bij het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk aangedrongen op het afgeven van een krachtig signaal ten aanzien van Soedan. Nederland heeft gepleit voor een resolutie waarin het gebrek aan medewerking van de Soedanese regering aan het Internationaal Strafhof veroordeeld wordt. Nederland heeft tijdens de zevende zitting van de mensenrechtenraad een aparte verklaring afgegeven over Soedan en heeft zich actief ingezet om de aanneming van een resolutie over Soedan door de raad te bewerkstelligen.

In **Tanzania** vinden sinds eind 2006 met regelmaat moorden op albino's plaats. Tot dusverre zijn 29 moorden bekend. Deze staan in verband met het bijgeloof dat de lichaamsdelen, het bloed en haar van albino's magische krachten geven. Hoewel de Tanzaniaanse regering deze moorden fel veroordeelt, laat de vervolging van de mogelijke schuldigen te wensen over. Nederland ondersteunt de NGO's die zich bezighouden met de situatie van albino's en speelt een aanjagende rol in het Europees verband om druk uit te oefenen op de regering (zie ook tekstbox in paragraaf 3.70) .

Nederland is zeer betrokken bij de mogelijke berechting van voormalige president Hissène Habré van **Tsjaad**, die momenteel in ballingschap verblijft in Senegal. Het voorgenomen proces tegen Habré is uniek en van politiek belang, aangezien het de eerste keer zou zijn dat een Afrikaans staatshoofd in een Afrikaans land onder nationale wetgeving zou worden berecht voor zijn misdaden. In februari 2008 droeg Nederland bij aan een EU expertmissie ter voorbereiding van het proces. Nederland heeft intussen ook 1 miljoen euro gereserveerd om bij te kunnen dragen indien een proces daadwerkelijk van start gaat.

Nederland heeft de situatie in **Zimbabwe** het afgelopen jaar zeer nauwlettend gevolgd. Na ondertekening van een akkoord tussen de partijen ZANU-PF en MDC-T op 15 september leek de onderdrukking door de Zimbabweaanse overheid enigszins af te nemen. Sinds november verslechtert de situatie echter opnieuw dagelijks. Het regime van President Mugabe heeft de geweldscampagne tegen mensenrechtenorganisaties, oppositie en vakbonden stelselmatig opgevoerd. Eind 2008 zijn verschillende oppositieleiden en mensenrechtenverdedigers ontvoerd,

waaronder mensenrechtenverdediger Jestina Mukoko, directeur van *Zimbabwe Peace Project*. Op Nederlands voorstel heeft de Europese Raad 12 december ernstige zorgen over haar verdwijning geuit. Eind december werd een groot deel van de ontvoerden met zichtbare sporen van mishandeling voorgeleid aan de rechter. Zij zitten nog steeds vast. Volgens de aanklacht hebben ze mensen geworven voor trainingen in Botswana om het regime van Mugabe omver te werpen. De activisten zitten nog in hechtenis en de rechtbank neemt genoeg met de verklaring van de regering dat om reden van staatsveiligheid niet kan worden onthuld wie de activisten hebben ontvoerd. Alle tekenen wijzen op een door de staat geregisseerde actie.

Tijdens een bezoek aan de regio Manicaland heeft de ambassade aanwijzingen gekregen dat het regime in het gebied en om de diamantmijnen buitensporig geweld tegen burgers gebruikt. Hierbij zouden onder meer legerhelikopters zijn ingezet om burgers te weren uit het gebied van de diamantmijnen die worden geëxploiteerd door aanhangers van Mugabe. Op initiatief van Nederland worden verdergaande maatregelen, bijvoorbeeld met betrekking tot de diamanthandel, onderzocht. Daarnaast heeft Nederland de afgelopen maanden meerdere demarches uitgevoerd voor mensenrechtenactivisten.

De Nederlandse ambassade in Zimbabwe onderhoudt nauw contact met mensenrechtenorganisaties en –verdedigers en ondersteunt hun werk waar mogelijk. De ambassade is één van de meest actieve ambassades op dit gebied. Hiervan getuigt ook het verblijf van oppositieleider Tsvangirai, die tijdelijk onderdak vond op de ambassade toen hij zich ernstig bedreigd voelde. Enkele organisaties die door de ambassade worden ondersteund, zijn het *Zimbabwe Peace Project*, *Zimbabwe Lawyers for Human Rights* en de *National Constitutional Assembly*. Ook ondersteunt de ambassade de onafhankelijke pers. Voorts bezocht de ambassade rechtszaken waarbij mensenrechtenverdedigers terecht staan, zijn demonstraties bijgewoond en vervulde de ambassade binnen donorbijeenkomsten en de EU een aanjagende rol op mensenrechtengebied. In oktober is de ambassade gekozen tot de voorzitter van de *Human Rights and Governance Donor Group*. In die functie neemt de ambassade het initiatief in donorcoördinatie op het gebied van mensenrechten en goed bestuur. Daarnaast organiseert de ambassade een aantal thematische bijeenkomsten (bijvoorbeeld over *transitional justice*) van donoren en maatschappelijk middenveld, om de ondersteuning en mogelijke hiaten te identificeren.

8.4 De Amerika's

In het Westelijk Halfrond is er, ondanks veel vooruitgang de afgelopen jaren, nog veel te winnen op het gebied van mensenrechten. De mensenrechtenproblematiek in dit deel van de wereld is zeer divers en afhankelijk van ieder land wordt hier door Nederland zoveel mogelijk aandacht aan gegeven. Naast zorgen over de mensenrechtensituatie in specifieke landen en/of over specifieke thema's, wordt nadrukkelijk gebruik gemaakt van de goede betrekkingen met invloedrijke landen zoals de Verenigde Staten en Canada, maar ook Brazilië, Argentinië en Costa Rica om de mensenrechtensituatie in de hele regio te bevorderen.

Bezoeken van bewindslieden en hoge ambtenaren aan de regio worden aangegrepen om het onderwerp mensenrechten gepaste aandacht te geven. Zo werd tijdens het bezoek van minister Verhagen aan de VS op 5 juni jl. uitgebreid ingegaan op de mensenrechtensituatie in Guantánamo Bay. Het bezoek van de minister van Ontwikkelingsamenwerking aan Guatemala

25 tot 27 juli 2007 stond zelfs grotendeels in het teken van mensenrechtengerelateerde onderwerpen. Daarnaast heeft de mensenrechtenambassadeur in maart/april van dit jaar Argentinië en Guatemala bezocht en in november Brazilië, waar hij gesprekken heeft gevoerd met zowel overheden als vertegenwoordigers van het maatschappelijk middenveld. In Curaçao heeft hij tijdens een regionale ambassadeursconferentie uitgebreid aandacht gegeven aan de in november 2007 gepubliceerde mensenrechtenstrategie en het belang van nationale actieplannen ter bevordering van mensenrechten. Belangrijke speerpunten hierbij zijn de universaliteit en ondeelbaarheid van mensenrechten, vrouwenrechten, de relatie tussen mensenrechten en veiligheid, de positie van mensenrechtenverdedigers en vrijheid van meningsuiting.

Relevante thema's

In alle Amerikaanse landen wordt door Nederland actief aandacht gegeven aan het thema mensenrechten. Te denken valt aan de positie van mensenrechtenverdedigers, geweld tegen vrouwen, straffeloosheid, situatie in gevangenissen en vrijheid van meningsuiting. Ook worden initiatieven ondersteund die de situatie van inheemse bevolking beogen te verbeteren en wordt er met diverse landen een actieve dialoog over (een moratorium op) de doodstraf gevoerd.

Rechten van vrouwen worden in veel Latijns-Amerikaanse landen stelselmatig geschonden. Nederland bestrijdt dit actief. In Honduras wordt door Nederland speciale aandacht besteed aan de toegankelijkheid van het justitieel apparaat voor vrouwen. In Mexico, Peru, Chili, Nicaragua en andere Midden-Amerikaanse landen, maar ook in het Caribisch gebied (Haïti), steunt Nederland projecten die geweld tegen vrouwen moeten tegengaan. Ook de problematiek rond *femicidio* of vrouwenmoord krijgt uitgebreid aandacht. Bij het voorkomen van mensensmokkel speelt Nederland in landen als Canada en Brazilië een actieve rol, onder meer door projecten te financieren die de smokkel in kaart en onder de aandacht brengen.

In landen als Nicaragua, Chili, Bolivia en Uruguay wordt steun gegeven aan initiatieven om de positie van homoseksuelen in de samenleving bespreekbaar te maken en discriminatie tegen te gaan. Ook wordt in een groot aantal landen in de regio door Nederland bevorderd dat rechten van inheemse volkeren op de agenda van de lokale regering worden gezet. Zo wordt er in Brazilië overleg gepleegd tussen NGO's, VN-organisaties en de Europese Commissie over de bescherming van de inheemse bevolking. In Ecuador heeft Nederland bijgedragen aan het opzetten van concepten en wetten voor gemeenschapsrecht van Indianen voor de Grondwetgevende Vergadering. In Bolivia steunt Nederland de regering Morales bij beleidswijzigingen die de positie van de inheemse bevolking verbeteren. In Chili ondersteunt Nederland een ngo die onderwijs en informatie verzorgt over de rechten van inheemse volkeren. Verder wordt in Chili steun verleend aan het verwerken van het dictatoriale verleden en het stimuleren van de mensenrechtendialoog.

Bevordering van de positie mensenrechtenverdedigers is een van de belangrijkste speerpunten van het Nederlandse beleid in de regio. In landen als El Salvador, Colombia, Honduras, Guatemala en Cuba zet Nederland zich actief voor deze belangrijke actoren in. Ook de vrijheid van meningsuiting en persvrijheid staat in sommige landen onder druk. Onder andere in Mexico en Cuba wordt hieraan bijzondere aandacht gegeven. In Venezuela helpt Nederland de dialoog tussen regeringsgezinde en oppositionele media te bevorderen en steunt het een goed verloop van verkiezingen.

Naast Colombia en Guatemala is er ook in Peru speciale aandacht voor projecten die straffeloosheid tegengaan. Zo worden projecten ondersteund ter juridische bijstand van slachtoffers van geweld en verkrachting in het gewapende conflict tussen Peruaanse leger en Lichtend Pad in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw. Ook andere projecten ter bevordering van de implementatie van de aanbevelingen van de Waarheids- en Verzoeningscommissie worden in dit land ondersteund.

Verder wordt in Honduras het voorkomen van geweld tegen en marteling van gevangenen ondersteund. Ook in Brazilië, Argentinië, Ecuador en Peru wordt specifiek aandacht besteed aan projecten die zich focussen op de positie en gezondheid van gevangenen. De doodstraf is een ander belangrijk thema waar aandacht aan wordt besteed in de regio. Zo is bilateraal en in EU-verband zorg uitgesproken over de executies in de VS en ogenschijnlijke verschuivingen binnen de Canadese positie ten opzichte van Canadese staatsburgers die in andere democratische landen ter dood worden veroordeeld. Daarnaast stelt Nederland met name in het Caribische gebied de bezwaren tegen de doodstraf met regelmaat aan de orde.

Tijdens de EU-LAC top in Lima in mei 2008 heeft premier Balkenende ten slotte bilateraal met diverse regeringsleiders uit Latijns-Amerika gesproken over de mensenrechten. In al deze gesprekken heeft de minister-president onder andere gepleit voor nauwere samenwerking in VN-verband en binnen de VN-mensenrechtenraad in het bijzonder. De minister-president sprak daarnaast met president Uribe over de mensenrechtensituatie in Colombia en met president Correa van Ecuador over vrijheid van meningsuiting in dat land. Ook zegde Correa toe dat er meer aandacht zou komen voor de slechte detentieomstandigheden van specifiek Nederlandse gevangenen in Ecuador.

Midden- en Zuid-Amerika

Nederland speelt in **Bolivia** een voortrekkersrol binnen de EU op het gebied van de mensenrechten. Verder heeft de Nederlandse ambassade in samenwerking met een aantal NGOs, waaronder HIVOS, actie ondernomen om rechtshulp aan de slachtoffers van ernstige mensenrechtenschendingen in Pando in september voor te bereiden en mensenrechtenverdedigers politiek te ondersteunen. Ook is met de Boliviaanse overheid en mensenrechtenverdedigers een dialoog gestart over de universaliteit van mensenrechten. In de Boliviaanse context met individuele rechten, collectieve rechten en gewoonterechten is dit een belangrijk onderwerp dat ook zijn weerslag krijgt in de nieuwe grondwet en het daaruit voortvloeiende juridische, politieke en institutionele kader.

Van 25-28 november 2008 bracht de mensenrechtenambassadeur een bezoek aan **Brazilië**. Onderdelen vormden deelname aan opening van het Wereldcongres over bestrijding van seksuele uitbuiting van kinderen, een bezoek aan suikerplantagegebieden in het Noordoosten naar aanleiding van berichten over slechte, soms aan slavernij grenzende, arbeidsomstandigheden in de suiker- en soja-industrie, een overleg met autoriteiten in Brasilia over mensenrechtenbeleid en multilaterale samenwerking in de VN en kennisneming van NGO-activiteiten in een van de sloppenwijken in Rio de Janeiro.

Zowel bilateraal, binnen de EU en in G24-verband vervult Nederland traditioneel een voortrekkersrol in **Colombia**. Zo geeft Nederland in Colombia actief invulling aan alle relevante actiepunten in de mensenrechtenstrategie. Nederland is bijvoorbeeld ter plaatse EU-

burden sharer op het gebied van mensenrechtenverdedigers'. Ook door middel van het OS-programma draagt Nederland direct en indirect bij aan de bescherming van mensenrechten in het land. Niet alleen wordt een programma ondersteund waarmee bedreigde personen tijdelijk elders in de regio kunnen verblijven, ook wordt via steun aan mensenrechtenorganisaties bijgedragen aan een groot project tegen straffeloosheid dat zich richt op verbetering van effectieve en onafhankelijke rechterlijke voorzieningen. In het sectorale milieuprogramma zijn mensenrechten en het belang van onafhankelijke rechterlijke instituten in afgelegen gebieden een relevant thema, zowel in de dialoog met de Colombiaanse autoriteiten als in de beoordeling van projecten.

Met betrekking tot **Cuba** zet Nederland in op het gaande houden van de kritische dialoog met de Cubaanse regering. Nederland zal, zowel in Europees verband als in bilaterale contacten blijven aandringen op verbetering van de mensenrechtensituatie en de vrijlating van politieke gevangenen. In EU-verband wordt eveneens nauw samengewerkt ter bevordering van de mensenrechten in het land en waar mogelijk wordt actief contact onderhouden met mensenrechtenverdedigers en relevante organisaties.

De Europese Raad riep in juni Cuba wederom op om alle politieke gevangenen vrij te laten en humanitaire organisaties toe te laten tot de Cubaanse gevangenen. Ook deed de EU een beroep op Cuba om de recentelijk door Cuba ondertekende internationale conventies over de burgerlijke en politieke rechten en de economische, sociale en culturele rechten te ratificeren en uit te voeren en vrijheid van informatie en meningsuiting toe te staan. De Europese Raad sprak af om op voorwaarde van een brede, allesomvattende dialoog, inclusief individuele mensenrechtenzaken met Cuba, de reeds opgeschorte sancties van juni 2003 op te heffen. Tevens werd afgesproken dat de dialoog in juni 2009 geëvalueerd zal worden en dat de Raad dan zal besluiten of de dialoog wordt voortgezet. Deze moet dan wel hebben geresulteerd in verbeteringen in Cuba, inclusief op het gebied van de mensenrechten. Op 23 oktober heeft EU-Commissaris Michel met de Cubaanse autoriteiten een akkoord getekend over het herstel van de ontwikkelingssamenwerking tussen de Europese Commissie en Cuba. Het herstel van de OS-relatie sluit aan bij de hervatting van de dialoog tussen de Europese Unie en Cuba. Deze politieke dialoog vormt het kader waarbinnen de mensenrechten met Cuba worden besproken.

In **Guatemala** heeft Nederland het initiatief genomen om in EU-verband regulier mensenrechtenschendingen onder de loep te nemen en waar nodig EU-actie te initiëren (zie ook tekstbox in paragraaf 6.1). Bedreigingen van mensenrechtenverdedigers en vakbondsvertegenwoordigers worden hier besproken worden, evenals bijvoorbeeld de problematiek rond geweld tegen vrouwen. Ook wordt actief aandacht besteed aan het verbeteren van de prestaties van het Openbaar Ministerie, vooral gezien het hoge aantal onopgeloste moorden. Daarvoor is ook ondersteuning gekomen van de VN Commissie tegen straffeloosheid CICIG, waar Nederland 2 miljoen Euro aan bijdraagt. Aandacht voor straffeloosheid bestaat ook uit ondersteuning aan initiatieven door forensisch antropologische organisaties zoals het *Fundación Antropológica Forense de Guatemala*, dat massagraven onderzoekt ten behoeve van bewijsvoering rond de dood van slachtoffers van het gewapend conflict.

In **Haiti** ondersteunt Nederland projecten op het gebied van promotie van mensenrechten, onder ander via een trainingsprogramma voor de politie en workshops voor schoolkinderen. Daarnaast zet Nederland zich in voor de bescherming van de mensenrechten van uit de Dominicaanse Republiek uit gezette, niet-gedocumenteerde (illegale) Haïtianen.

In 2009 gaat een project van start om het eerste georganiseerde netwerk van mensenrechtenverdedigers in **Honduras** op te zetten. Hieraan voorafgaand zijn in 2008 door de ambassade in San José een tweetal bijeenkomsten georganiseerd in Honduras als in El Salvador.

Canada en de VS

De **Verenigde Staten** zijn internationaal gezien een belangrijke partner op het gebied van mensenrechten. Goede samenwerking met de VS op gebied van mensenrechten is vaak een essentiële voorwaarde om in VN-verband en/of op landenniveau tot succesvolle initiatieven te komen. Nederland blijft zich daarom inspannen voor een hernieuwde betrokkenheid van de VS bij de VN-mensenrechtenraad. Tegelijkertijd wordt zowel bilateraal als in EU-verband ook aandacht gegeven aan de mensenrechtengerelateerde zaken waarover de VS veel kritiek krijgen. Te denken valt aan onderwerpen zoals uitvoering van de doodstraf en respect voor mensenrechten in de strijd tegen terrorisme. Voor wat het eerste betreft spreekt de EU zich regelmatig uit tegen de doodstraf. Aan de hand van in EU-verband gemaakte afspraken pleit de EU in specifieke gevallen voor het niet ten uitvoer brengen van de executie. In voorkomende gevallen financiert de ambassade bilateraal aanvullende activiteiten, met name praktijkgerichte cursussen. In het kader van de mensenrechten in de strijd tegen terrorisme heeft minister Verhagen tijdens zijn gesprek met *Secretary of State* Condoleezza Rice op 5 juni nogmaals zijn zorgen uitgesproken over de positie van de gedetineerden in Guantánamo Bay en in Amerikaanse detentiefaciliteiten in Irak. Het feit dat president Obama inzet op het sluiten van Guantánamo Bay, biedt hoop. De vraag zal zich evenwel aandienen in hoeverre bevriende landen bereid zullen zijn mee te denken en praktische steun te geven bij het vinden van een oplossing voor Guantánamo. Nederland ziet mogelijkheden om met de nieuwe regering samen te werken in de toepassing van VN VR Resoluties 1325 (2000) en 1820 (2008) op gebied van vrouwen, vrede en veiligheid.

Canada is een belangrijke partner voor Nederland en gelijkgezinde landen binnen de VN. In de VN-mensenrechtenraad heeft Canada de afgelopen jaren steeds het initiatief genomen voor de resolutie over vrijheid van meningsuiting. In de Derde Commissie van de Algemene Vergadering van de VN heeft Canada al een aantal jaren achter elkaar een resolutie ingediend over de mensenrechtensituatie in Iran. Nederland werkt nauw samen met Canada om steun voor deze initiatieven te verzekeren.

De EU voert met zowel de VS als met Canada jaarlijks zogenaamde mensenrechtenconsultaties. Prominent op de agenda staat samenwerking in de relevante mensenrechtenfora, maar ook nationale mensenrechtenkwesties zoals de doodstraf staan op de agenda.

8.5 Europa

Landen in Europa zijn in eerste instantie onze bondgenoten bij de bevordering van mensenrechten wereldwijd. Wij delen dezelfde waarden en wensen deze ook in de wereld uit te dragen. Naast alles wat er in het kader van de Europese Unie gebeurt en waarop in paragraaf 6.1 reeds werd ingegaan, ondernemen Europese landen ook eigen initiatieven op mensenrechtengebied, alleen of in samenwerking. Zo dient Nederland, samen met Frankrijk, jaarlijks een resolutie in over geweld tegen vrouwen in de Derde Commissie, is Portugal

voorvechter van ESC-rechten en dient Denemarken een resolutie in over het tegengaan van marteling in de VN-mensenrechtenraad en de Derde Commissie. Ook met niet-EU-lidstaten als Noorwegen en Zwitserland wordt samengewerkt op het gebied van mensenrechten. Een succesvol voorbeeld betreft de verklaring over mensenrechten, seksuele geaardheid en *gender* identiteit, die op 18 december in de VN werd voorgelezen (paragraaf 3.7), die ook door Noorwegen actief werd ondersteund. Hoe goed de samenwerking echter ook is, we moeten bereid blijven om ook Europese landen de maat te nemen.

Mensenrechten in Europa

De landen in de Europese regio hebben zich op diverse wijze gecommitteerd aan de bevordering en bescherming van mensenrechten. Mensenrechtennormen uit de Europese mensenrechtenverdragen zijn geïncorporeerd in de nationale constituties. Nationale hoven zien toe op naleving ervan en ook door het Europese Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) wordt op naleving toegezien.

Ondanks het feit dat Europese burgers zich beschermd weten door het EHRM en dat aan alle lidstaten van de EU voorafgaand aan toetreding politieke criteria worden gesteld, de zogenaamde Kopenhagencriteria, blijft een onverminderde inzet op het terrein van naleving van mensenrechten van groot belang. Mensenrechten kunnen in bilaterale gesprekken aan de orde komen, maar er wordt ook gebruik gemaakt van multilaterale monitoringsinstrumenten. Nederland en andere Europese landen worden regelmatig bezocht door de verschillende monitoringsmechanismen van de Raad van Europa. Daarnaast neemt Nederland de *Universal Periodic Review* van de VN-mensenrechtenraad serieus, ook wanneer Europese landen worden behandeld. Nederland heeft zich bijvoorbeeld tijdens de bespreking van de mensenrechtensituatie in Finland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk actief opgesteld door constructief-kritische vragen te stellen.

De voornaamste aandachtspunten in de Europese regio zijn de rechten van minderheden, kinderen, vrouwen en migranten.

Rechten van minderheden

Gelijke toegang tot dienstverlening en het tegengaan van discriminatie van minderheden zoals de Roma en andere etnische minderheden, is nog steeds een uitdaging in een aantal Europese landen. Zoals in paragraaf 6.1 is aangegeven, is Nederland verheugd dat de positie van Roma binnen het kader van de Europese Unie steeds meer aandacht krijgt. Nederland is echter ook op nationale titel actief op het gebied van minderheden. De meeste aandacht gaat uit naar het volgen van de situatie van deze minderheden, het daarover in gesprek gaan met de lokale autoriteiten en het ondersteunen van concrete activiteiten. Een voorbeeld hiervan vormt het door de ambassade in Boedapest ondersteunde project *Independent Center for Journalism (ICJ)* gericht op cursussen voor getalenteerde jonge Roma die graag journalist willen worden. Ambassade Boekarest heeft op het gebied van Roma-integratie een project ondersteund ter bevordering van laagdrempelige eerstelijns rechtshulp aan Roma op gemeentelijk niveau. De ambassade in Tallinn heeft in mei 2008 bij de Estse overheid de situatie van Russische minderheden onder de aandacht gebracht.

Rechten van vrouwen

Ook op het gebied van vrouwenrechten en het tegengaan van geweld tegen vrouwen heeft een aantal ambassades projecten gefinancierd. Zo steunt de Nederlandse ambassade in Ankara onder meer een opvanghuis voor vrouwen en kinderen die slachtoffer zijn van huiselijk geweld en gaat er in december een project van start dat als doel heeft een netwerk van lokale vrouwelijke journalisten op te zetten, om zo de vrouwen een stem te geven in de media.

Rechten van kinderen

Ook kinderrechten vormen een aandachtspunt. Zo bezocht de staatssecretaris voor Europese Zaken in februari 2008 een kindertehuis in Mogilino, Bulgarije. De soms erbarmelijke omstandigheden waarin de kinderen in Bulgaarse tehuizen leven kregen veel (media-) aandacht in Nederland. Met middelen uit het Mensenrechtenfonds en MATRA wordt steun gegeven aan projecten van UNICEF en NGO's op het gebied van kinderrechten en jeugdzorg. In samenwerking met het programmaministerie van Jeugd en Gezien is kennis en expertise aangeboden aan de Bulgaarse overheid met het oog op een structurele aanpak van dit probleem.

Rechten van homoseksuelen

In diverse Europese gremia is door Nederland ingezet op het bevorderen van gelijke rechten voor homoseksuelen. Nederlandse ambassades ondersteunen diverse initiatieven om het maatschappelijke debat over mensenrechten en seksuele geaardheid te stimuleren. Het bevorderen van tolerantie ten opzichte van homoseksuelen valt eveneens binnen de inzet van de ambassades. Dit gebeurt onder meer in Ierland, Letland, Litouwen Portugal en Turkije.

Asiel en migratie

De negatieve effecten van asiel en migratie doen zich met name aan de Europese grenzen voelen. Cyprus heeft bijvoorbeeld per capita het hoogste aantal asielzoekers in de EU. Samen met de Immigratie en Naturalisatiedienst (IND), het Centraal orgaan Opvang Asielzoekers (COA) en de Cypriotische asieldienst wordt gewerkt om Cyprus te helpen voldoen aan de Europese richtsnoeren op het gebied van opvang van asielzoekers. De Nederlandse ambassade speelt hierbij een actieve rol. Op initiatief van de ambassade is er regelmatig overleg tussen een tiental ambassades op Cyprus waarin de activiteiten op het gebied van migrantenrechten van de respectievelijke ambassades worden afgestemd.

Mensenhandel

Gerelateerd aan deze problematiek is de actieve inzet van Nederland waar het de bestrijding van mensenhandel betreft. Zowel in Bulgarije als Roemenië lopen er MATRA-projecten op dit terrein, zoals reeds aangestipt in hoofdstuk 3.6. Een eerste project in Roemenië behelst de assistentie aan het nationale agentschap voor de bestrijding van mensenhandel bij de opstelling van een nationale strategie. Thans wordt via een vervolgproject (in MATRA-kader) de opbouw van de lokale afdelingen van dit agentschap gesteund. Deze lokale afdelingen krijgen een belangrijke rol bij het doorverwijzen van slachtoffers naar zorginstellingen. In Roemenië steunt de ambassade voorts een project dat door middel van educatief theater de preventie van mensenhandel wil bevorderen. In Bulgarije wordt een MATRA-project opgezet dat zich richt op

training en capaciteitsversterking van een gespecialiseerde eenheid binnen het Bulgaarse Ministerie van Binnenlandse Zaken die zich toelegt op de bestrijding van mensenhandel. Tevens worden de plannen van de Bulgaarse Nationale Commissie ondersteund om een voorlichtingscampagne op middelbare scholen te houden en om nieuwe opvangcentra voor slachtoffers op te richten. Voorts wordt, eveneens via MATRA, een NGO-project gefinancierd dat tot doel heeft een “*national referral mechanism*” voor Bulgarije uit te werken.

Mensenrechten, democratie en rechtsstaat in het kader van EU- toetreding

Zoals in paragraaf 6.1 werd aangegeven, houdt Nederland in het kader van de EU-toetredingsonderhandelingen met Kroatië en Turkije wat betreft de mensenrechtensituatie een vinger aan de pols middels de politieke dialoog tussen deze landen en de Europese Commissie. Daarnaast levert Nederland ook een substantiële inspanning gericht op de verbetering van de algehele mensenrechtensituatie in deze landen. Tijdens ontmoetingen in het afgelopen jaar met ambtgenoten, maar ook in openbare optredens zoals de toespraak van minister Verhagen voor de Bosphorus-universiteit in Istanboel, stellen de bewindslieden stevast het belang van noodzakelijke hervormingen op het gebied van de vrijheid van godsdienst, de vrijheid van meningsuiting, en de positie van vrouwen en minderheden aan de orde. Tegelijkertijd worden in Kroatië en Turkije via het MATRA-programma en het Mensenrechtenfonds projecten van NGO's ondersteund en uitwisseling van expertise op het niveau van overheden gefaciliteerd. De ambassade in Ankara financiert onder meer een project dat gericht is op de uitbanning van marteling (zie tekstbox in paragraaf 3.2).

Ook in Roemenië en Bulgarije zijn – in het post-accessietraject - verscheidene projecten ten behoeve van het verbeteren van de rechtspraak en het moderniseren van de wetgeving en jurisprudentie ondersteund. Nederland biedt met name expertise aan op de domeinen van Justitie en Binnenlandse Zaken. Waar beide landen moeten voldoen aan specifieke benchmarks onder het *Co-operation and Verification Mechanism* zijn samenwerkingsprojecten in gang gezet gericht op onafhankelijke rechtspraak en corruptiebestrijding. In Bulgarije wordt bijvoorbeeld in samenwerking met het Nederlands Helsinki Comité de *Bulgarian Judges' Association* (BJA) gesteund. Er wordt gestreefd om de BJA institutioneel te versterken op zowel organisatorisch als operationeel gebied. In Roemenië sprak de staatssecretaris van Europese Zaken tijdens zijn werkbezoek (september 2008) nadrukkelijk bij al zijn gesprekspartners (waaronder de Roemeense minister van Buitenlandse Zaken en minister van Justitie) de Nederlandse zorg uit over onvoldoende vooruitgang ten aanzien van de CVM benchmarks (CVM: *Co-operation and Verification Mechanisms*, gericht op onafhankelijke rechtspraak en aanpak corruptie). Ook heeft de mensenrechtenambassadeur eind september een bezoek aan Roemenië gebracht.

Westelijke Balkan

Het integratieproces van de Westelijke Balkan landen in de Europese structuren vraagt ook van deze regio dat het de normen en waarden waar Europa voor staat, overneemt. In dit traject stelt Nederland zich, mede naar aanleiding van de laatste EU-voortgangsrapportages in bilateraal en in multilateraal verband, kritisch op ten aanzien van bijvoorbeeld de gebrekkige rechtshandhaving ter bescherming van etnische minderheden in een aantal van deze landen. Zoals in paragraaf 6.1 werd aangegeven, blijft Nederland van mening dat er voor straffeloosheid en schending van de rechten van minderheden geen ruimte is in Europa en spreekt met name Servië en Kroatië aan op het feit dat zij niet volledig samenwerken met het Joegoslavië

Tribunaal. Nederland heeft er binnen de EU met succes voor geijverd dat de Stabilisatie en Associatie Overeenkomst met Servië niet van kracht wordt voordat aan deze voorwaarde wordt voldaan.

Maar ook buiten EU-kader levert Nederland een substantiële inspanning gericht op de verbetering van de algehele mensenrechtensituatie in deze en andere landen die deel uitmaken van de Westelijke Balkan. Op landenniveau besteedden de Nederlandse ambassades in de regio veel aandacht aan de positie van kwetsbare groepen: homoseksuelen, vrouwen en minderheden. Zo droegen ze bij aan het bestrijden van discriminatie van homoseksuelen door actieve deelname aan en ondersteuning van activiteiten van homobelangenorganisaties. Ook zet Nederland zich in voor anti-discriminatiewetgeving en het bestrijden van huiselijk geweld, het bevorderen van seksuele en reproductieve rechten en voor gelijke rechten voor mannen en vrouwen.

In Montenegro is Nederland actief om de toegang tot het rechtssysteem te vergroten door het opzetten van een effectief, efficiënt en betaalbaar systeem van rechtsbijstand. Dit is in het bijzonder gericht om de positie van vrouwen te versterken, bijvoorbeeld in echtscheidingszaken.

De Nederlandse Ambassade in Servië is actief in het verbeteren van de kwaliteit van de Servische media, met een speciale focus op de schrijvende pers in twee achtergestelde multi-etnische regio's, namelijk Zuid-Servië en de Sandzak. Lokale journalisten worden in de gelegenheid gesteld cursussen te volgen van ervaren journalisten uit Nederland en Groot-Brittannië. Tevens worden journalisten getraind om daadwerkelijk een beroep te doen op bestaande wetgeving om informatie boven tafel te krijgen.

Capaciteitsversterking van de justitiële sector wordt in de gehele Westelijke Balkan ondersteund door internationale organisaties als de OVSE en de Raad van Europa. Nederland financiert bijvoorbeeld middels de Raad van Europa de Servische vereniging van openbare aanklagers. Een capabele, onafhankelijk openbare aanklager is van groot belang in elk rechtssysteem. In Servië is momenteel een grootschalige hervorming van de justitiesector aan de gang. De vereniging van openbare aanklagers levert in deze hervorming een belangrijke bijdrage, mede dankzij deze Nederlandse steun.

Op initiatief van de Nederlandse ambassades in Macedonië en Bosnië-Herzegovina worden activiteiten op het gebied van vrouwen emancipatie (bijvoorbeeld ter bestrijding van huiselijk geweld) en LGBT ondersteund. Deze thematiek komt systematisch in de media-activiteiten van beide ambassades terug. In Skopje is door de post een discussie rond het thema mensenrechten en homoseksualiteit georganiseerd in de politieacademie en heeft de ambassade in Sarajevo dit najaar het eerste Queer-festival in Sarajevo financieel bijgestaan.

De ambassade in Albanië besteedde in 2008 met name aandacht aan vrouwenrechten en kinderrechten. Dit gebeurde onder meer door het mede vormgeven aan en vervolgens financieel ondersteunen van een omvangrijk *gender*-gerelateerd programma van de Verenigde Naties en een OVSE-project gericht op het vergroten van de deelname van vrouwen aan besluitvormingsprocessen, alsmede door het ondersteunen van verschillende kleinere projecten vanuit het speciaal voor *gender*-activiteiten in het leven geroepen gedelegeerde fonds.

8.6 Oost-Europa en Centraal-Azië

In Oost-Europa en Centraal-Azië valt op mensenrechtengebied nog veel te verbeteren. Hoewel ook hier opgaat dat de situatie per land verschilt, geldt over het algemeen dat er zorgen zijn over het democratische gehalte van de meeste regeringen, over de positie van onafhankelijke maatschappelijke organisaties en mensenrechtenverdedigers, over de vrijheid van meningsuiting en de veiligheid van journalisten en over het ontbreken van een goede rechtsgang.

Zoals ook is aangegeven in paragraaf 6.1, speelden mensenrechten in 2008 een grote rol in de relatie met de oostelijke bureaus van de EU, onder andere in het kader van de samenwerkingsraden met de verschillende landen. Ook is in 2008 een mededeling van de Commissie verschenen over het Oostelijk Partnerschap, waarin wordt gesteld dat de verrijking van de relatie met de oostelijke landen van het Europese Nabuurschapsbeleid afhankelijk is van de mensenrechtensituatie in deze landen.

Nederland heeft het initiatief genomen om de EU-mensenrechtendialoog met de afzonderlijke Centraal-Aziatische landen (Kazachstan, Oezbekistan, Turkmenistan, Kirgizië en Tadzjikistan) te versterken door deze van *benchmarks* te voorzien. Om de voortgang van deze dialoog goed te kunnen te evalueren, bevatten deze *benchmarks* zoveel mogelijk concrete resultaten, zoals de toegang tot gevangenen en het toestaan van onafhankelijke NGO's.

In bilaterale gesprekken met de Russische regering is consequent aandacht besteed aan mensenrechten in **Rusland**. Premier Balkenende heeft dit gedaan tijdens zijn ontmoetingen met zowel President Poetin (Moskou, november 2007) als premier Zoebkov (Den Haag, april 2008). Tijdens het bezoek aan Moskou van november 2007 heeft de minister-president NGO's ontmoet die actief zijn op het gebied van mensenrechten en heeft hij in een publieke voordracht het belang van democratie en mensenrechten onderstreept. Ook tijdens het bezoek van de Russische minister van Buitenlandse Zaken Lavrov aan Nederland (30 oktober 2008) is dit onderwerp besproken.

Ook in EU-kader heeft Nederland een actieve rol gespeeld bij het opbrengen van mensenrechten. Samen met het Verenigd Koninkrijk zijn *benchmarks* opgesteld voor de halfjaarlijkse EU-mensenrechtendialoog met Rusland. Ook werd aandacht besteed aan specifieke zaken. Hierbij kan worden gedacht aan het bijwonen door EU-vertegenwoordigers van de rechtszaak over de moord op mensenrechtenverdediger/journalist Anna Politkovskaya, het monitoren van demonstraties van de oppositiebeweging en het demarcheren bij de Russische autoriteiten na de inval bij de NGO Memorial Sint-Petersburg²⁸. Nederland heeft aandacht gevraagd voor de zorgelijke detentieomstandigheden van oud-Joekos bestuurder Aleksanjan. Inmiddels is Aleksanjan, na het betalen van een borgsom, eind december 2008 voorwaardelijk in vrijheid gesteld. Na een interview met een Nederlandse correspondent werd de Russisch-Oezbeekse mensenrechtenactivist Gamrojev vastgezet. Een vertegenwoordiger van de Nederlandse ambassade bezocht Gamrojev tijdens de detentie op het politiekantoor.

²⁸

Memorial Sint-Petersburg houdt zich bezig met het onderzoek naar de Stalinperiode en beschikt over een omvangrijk historisch archief waarin in veel ego-documenten en andere persoonlijke herinneringen aan deze periode worden bewaard.

Ambassade Moskou ondersteunt verschillende projecten via het Mensenrechtenfonds, onder andere in de Noordelijke Kaukasus en op het gebied van de versterking van de rechtsstaat. Daarnaast worden kleine activiteiten gefinancierd die zich richten op bevordering van de mensenrechten in Rusland. Hiermee ondersteunt Nederland de ontwikkeling van het maatschappelijk middenveld. Zoals onder meer omschreven in het rapport '*Choking on Bureaucracy*' uit februari 2008 van *Human Rights Watch*, moet het maatschappelijk middenveld als gevolg van streng toezicht van autoriteiten op NGO's onder moeilijke omstandigheden moet functioneren.

Wat betreft **Wit-Rusland** is de Wit-Russische ambassadeur in Nederland ontboden om bezorgdheid te uiten over het oppakken van demonstranten en vertegenwoordigers van de media en om aan te dringen op vrijlating van de oppositiepoliticus en politieke gevangene Aleksandr Kazoelin. Na diens vrijlating in augustus heeft minister Verhagen op 16 september Kazoelin in Den Haag ontvangen. Op 13 oktober heeft de RAZEB het EU-sanctieregime ten aanzien van Wit-Rusland aangepast. Nederland heeft bij deze gelegenheid bewerkstelligd dat gezagsdragers die medeverantwoordelijk worden gesteld voor de verdwijning van een aantal journalisten en publieke personen in 1999 worden uitgezonderd van de opschorting van visumrestricties. Ook werd bereikt dat in de verruimde politieke dialoog met de Wit-Russische autoriteiten de mensenrechten steevast ter sprake komen en dat de EU-Troika daarbij ook met oppositieleiders spreekt. Via het Mensenrechtenfonds wordt onder andere het project *European Radio for Belarus* gesteund, dat voorziet in onafhankelijke informatievoorziening aan een jong publiek (zie ook tekstbox in paragraaf 3.9) Via het MATRA-programma wordt steun verleend aan mensenrechtenorganisaties en worden projecten op het gebied van vakbondsrechten ondersteund.

Hoewel de mensenrechtensituatie in **Oekraïne** de laatste jaren sterk verbeterd is, zijn meldingen van racisme en xenofobie reden tot zorg, waarvoor ambassade Kiev vooral in EU-kader aandacht vraagt bij de Oekraïense regering. De ambassade in Kiev heeft op 10 december ter gelegenheid van de viering van 60-jaar Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens een bijeenkomst georganiseerd met twaalf invloedrijke mensenrechtenorganisaties in Oekraïne. Het MATRA-programma heeft zowel in Oekraïne als in Moldavië een aantal projecten ondersteund dat zich deels richt op de bescherming van mensenrechten, met name op sociale rechten.

In **Moldavië** heeft de Nederlandse ambassadeur zowel bij de premier als op ministersniveau herhaaldelijk zorgen geuit over de verslechterende persvrijheid in de afgelopen maanden. Nederland heeft steun verleend aan een EU-verklaring in OVSE-kader, waarin zorg wordt uitgesproken over het niet-verlengen van een uitzendvergunning van een onafhankelijk TV-station in Moldavië.

Nederland is binnen de EU een voortrekkersrol blijven spelen in de discussie over mensenrechten in **Oezbekistan**. Vooral door Zweedse en Nederlandse druk besloot de RAZEB in oktober 2007 om de visumrestricties tegen Oezbeekse functionarissen niet af te schaffen, maar slechts voorwaardelijk op te schorten. Hoewel Oezbekistan nog altijd niet volledig heeft voldaan aan de door de EU opgestelde *benchmarks* op mensenrechtengebied, heeft Nederland in oktober ingestemd met de opheffing van de reeds opgeschorte visumrestricties omdat, indien geen consensus zou zijn bereikt, de EU-sancties (inclusief het wapenembargo) in november automatisch zouden aflopen. Er is op voorstel van Nederland afgesproken dat de EU-ambassadeurs in Tasjkent met regelmaat rapporteren over de mensenrechtensituatie in

Oezbekistan. Ook heeft Nederland binnen de EU het initiatief genomen om een nieuwe lijst met nog vastzittende Oezbeekse mensenrechtenverdedigers op te stellen. Deze lijst heeft de EU overhandigd aan de Oezbeekse minister van Buitenlandse Zaken tijdens een ministerieel overleg in Turkmenistan (Ashgabat, april 2008). Na internationale druk van onder meer Nederland werd in juni 2008 de Oezbeekse mensenrechtenverdedigster Mutabar Tadjibaeva vrijgelaten. Begin november werd zij door minister Verhagen in Den Haag ontvangen, die haar feliciteerde met de ‘*Martin Ennals Award*’ die zij dit jaar heeft ontvangen vanwege haar strijd voor verbetering van de mensenrechtensituatie in Oezbekistan.

Tijdens zijn toespraak voor de zevende VN-mensenrechtenraad in maart 2008 heeft minister Verhagen aandacht gevraagd voor kinderarbeid en marteling in Oezbekistan. De mensenrechtenambassadeur heeft Oezbekistan eind maart bezocht en gesprekken gevoerd met onder meer de Oezbeekse ministers van Buitenlandse Zaken en de vice-ministers van Justitie en Binnenlandse Zaken, evenals een groot aantal mensenrechtenverdedigers. Daarnaast heeft de Nederlandse ambassadeur in Moskou bij bezoeken aan Oezbekistan gesprekken gevoerd met zowel NGO's als de Oezbeekse overheid over de mensenrechtensituatie, en daarnaast ook een poging gedaan om de politieke gevangenen Agzam Turgunov en Solijon Abdurakhmanov te bezoeken in de gevangenis van Nukus. De Nederlandse ambassade in Moskou steunt ten slotte een project van een Oezbeekse NGO op het gebied van strijd tegen kinderarbeid.

Tijdens de OVSE Ministeriële Raad in Helsinki afgelopen december heeft minister Verhagen bij zijn amtenoot uit Kazachstan bepleit om mensenrechten blijvend te respecteren en een restrictieve ontwerp-religiewet aan te laten passen. De ambassade in Astana heeft gesprekken gevoerd met het maatschappelijk middenveld en de overheid over verschillende wetsontwerpen (inzake democratie, media en religie). Er zijn demarches uitgevoerd om de overheid te bewegen deze wetgeving niet aan te nemen en ook om aandacht te vragen voor de vrijheid van seksuele geaardheid. Tijdens een bilateraal bezoek van een hoogambtelijke delegatie van het ministerie van Buitenlandse Zaken aan Astana in oktober is aandacht gevraagd voor voortzetting van de hervormingskoers, zoals toegezegd door de Kazachstaanse minister van Buitenlandse Zaken tijdens de OVSE Ministeriële Raad in Madrid in november 2007.

Tijdens het bezoek van de Nederlandse ambassadeur in Moskou aan **Turkmenistan** in november 2008 is in de gesprekken bij het ministerie van Buitenlandse Zaken en het Presidentiële Instituut voor Mensenrechten nadrukkelijk zorg uitgesproken over de mensenrechtensituatie in Turkmenistan, o.a. over geldende restricties voor NGO's, hervormingen ter bevordering van de Trias Politica en toegang voor verschillende VN speciale rapporteurs. In het algemeen kan gesteld worden dat er een duidelijke discrepantie blijft bestaan tussen aangekondigde hervormingen en daadwerkelijke implementatie ervan.

Nederland stelt de mensenrechtensituatie in **Georgië** regelmatig aan de orde, zowel in EU-, VN-, RvE- en OVSE-verband als bilateraal. Sinds de gewapende confrontatie met Rusland in augustus 2008 is de aandacht voor de mensenrechtensituatie met name voor de conflictgebieden en de grote aantallen ontheemden geïntensiveerd. Nederland levert negen waarnemers aan de EU Monitoring Missie, onder wie twee mensenrechtenexperts. Er wordt intensief contact onderhouden met de Ombudsman en NGO's onder meer over onderwerpen als tolerantie, etnische minderheden, godsdienstvrijheid (onder andere problemen van de Armeense kerk). Uit het OS-programma en het MATRA-programma worden diverse projecten gesteund op het gebied van mensenrechten, in het bijzonder op het gebied van jeugdrecht, de rechten van

seksuele minderheden, bestrijding van huiselijk geweld, en de oprichting van een Mensenrechtencentrum in Gali (Abchazië).

In **Armenië** wordt regelmatig contact gehouden met NGO's en de Ombudsman over mensenrechtenkwesties. De politieke ontwikkelingen worden nauw gevolgd. In het kader van de EU en de Raad van Europa worden de gebeurtenissen sinds 1 maart (toen een vreedzame demonstratie met geweld werd neergeslagen) geobserveerd en wordt aangedrongen op het vrijlaten van politieke gevangenen. Er wordt via MATRA steun gegeven aan het *Helsinki Citizens' Committee*.

Tijdens gesprekken met regeringsvertegenwoordigers in **Azerbeidzjan** vormt de mensenrechtensituatie, met name op het gebied van persvrijheid, een vast agendapunt, onder meer bij een bezoek op hoogambtelijk niveau aan Baku in december 2008. De betrokken Nederlandse ambassade (in Ankara) sprak bij een bezoek aan Azerbeidzjan in november 2008 met een aantal mensenrechtenorganisaties over de situatie in het land.